

Іван Корсак

**МИСЛИВЦІ
за
МАРЕВОМ**

РОМАН

*Видавництво
«Ярославів Вал»
Київ, 2014*

ББК 84.4УКР6
К69

Корсак, Іван.

К69 Мисливці за маревом : роман / Іван Корсак. – К.: Ярославів Вал, 2014. – 272 с.
(Серія «Сучасний Бестселер України»)

ISBN 978-617-605-048-3

Це дещо химерна книга про те, що гідність людини не здолає навіть сокира ката. Сокира та вищербиться, іржа її сточить, а слово Данила Братковського непідвладне назавше іржі чи тліну.

А ще в книзі йдеться про кохання і гідність, які зі зброєю у руках, як поверне життя, боронити варто...

Видавнича рада:

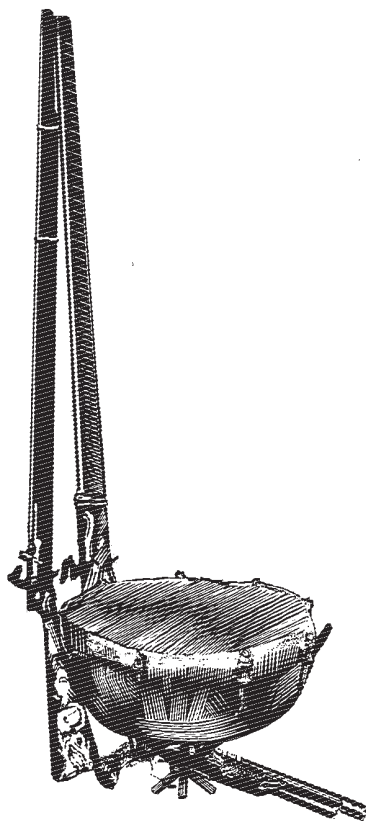
Віктор Баранов, голова НСПУ, головний редактор журналу «Київ» / Михайло Ватуляк, голова Асоціації видавців і книгорозповсюджувачів Львівщини / Сергій Грабар, секретар Національної спілки письменників України / Григорій Гусейнов, головний редактор журналу «Кур'єр Кривбасу», лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка / Дмитро Іванов, головний редактор газети «Гарт» (Чернігів), лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка / Володимир Загорій, президент Ліги українських меценатів / Світлана Короненко, заступник директора каналу «Культура» Національної радіокомпанії України / Іван Корсак, головний редактор газети та радіо «Сім'я і дім» (Луцьк) / Василь Простопчук, головний редактор газети «Віче-інформ» (Луцьк) / Михайло Слабошпицький, директор видавництва «Ярославів Вал» / Павло Щириця, головний редактор видавництва «Ярославів Вал».

Всі права застережено. Жодна частина цього твору не може бути використана
чи відтворена без письмового дозволу видавництва.

© Іван Корсак, роман, 2014
© Сергій Тарасенко, обкладинка, 2014
© Видавництво «Ярославів Вал», видання, 2014

ISBN 978-617-605-048-3

ІВАН КОРСАК
**МИСЛИВЦІ
за МАРЕВОМ**

*Жадібність і щастя ніколи не зустрічалися,
тож і не дивно, що вони незнайомі.*

Бенджамін Франклін

*Від неправдивої справи віддалишся, а чистого й
справедливого не забий, бо Я не всправедливлю не-
справедливого. А хабара не візьмеш, бо хабар осліп-
лює зрячих і викривляє слова справедливих.*

Біблія. Книги Старого Заповіту. Вихід, 23:8

З-під насуплених брів податківець стрельнув, наче кулею-жаканом, холодним і колючим поглядом, по хвилі кліпнув було з ваганням повіками, а тоді вдруге, як контрольним пострілом, пронизав Дениса Григоровича:

– На вас накладено, – ковтав інспектор недбало приховане торжество, що аж осявало його обличчя, навіть німбом хистким і тоненьким відсвічувало, – накладено санкцій на он скільки тисяч ще й сто тридцять сім гривень сорок одну копійку. Зверх дозволеного ви у витрати чимало включали – тут штраф, податок на додану вартість, себто ПДВ...

«На мене справді накладено... І не на мене лише, тепер чи не кожен, хто не лінується, має такі благодареники за вареники», – з подивом дивився підприємець Денис Григорович на інспектора майже карликового зросту і горбатенького, що плечима заледве рівнявся з поверхнею столу:

– То допомогу на похорон батька працівниці давали, – спробував щось жалібно у виправдання з себе вичавити, як з надрізаного напіввисохлого лимона, що місяць у холодильнику пролежав. – А на покійників коли ПДВ ввели?

Інспектор тільки поважно головою крутнув, видавалося, що та голова якось окремішньо існувала собі від тіла і зараз лежала просто на краєчку столу, сповнена власної поваги та значущості, – єдино вона знала справжнісіньку істину, і тільки вона здатна написати належні правила для цього схибленого, zde-

більшого неправильного світу. Злегка перехиливши ту голову та приплющивши одне око, інспектор лише глипнув на співрозмовника зверхньо, як сорока на дрібну поживу, клонувати яку напевне і не варто.

– А, мо', гадаєте, допомога липова? То я вам покійника принесу...

– Відкопаєте? – зморшки на обличчі інспектора, мов заіржавілі, повільно, зі скрипом та скреготом розсувалися в посмішку.

– Ну, не покійника, фото з похорон, – смикнувся вибачливо Денис Григорович, мов насправді сидів на пательні.

Інспектор ще раз окинув підприємця оком, але погляд тепер не був таким пронизливо-гострим, а хіба як у шевця, що мірку зібрався знімати з клієнта.

– Тут – як в аптеці, закон-тайга, – поплескав із любов'ю, навіть дещо хтиво інспектор долонею по стопочці актів. – Хоча...

Він затнувся, намірившись поділитися чимось вельми сокровеним, йому не шкода було вділити, от тільки чи достойний цей чоловік такого поруху душі й такої щедрості:

– Хоча... Як платити готівкою неофіційно, то половину скостить.

«Гай-гай, – подумалося Денисові Григоровичу, – ти вже якимось зарікався, що в азартні ігри з цією конторою не бавитимешся, аж тут сама контора колоду тасує...»

– І хто?

Інспектор опустил зічені очі, які охопив сум вселенський та гіркота полинна, що добрий порух

його душі лишився неоціненим і намарне він со-
кровенним ділився.

– Не грайте вар'ята. В цьому районі та місті без
дозволу Бакса миша не пискне. Просіться.

І погляд його враз жалюгідним та колючим
став, готовим знову пронизати навиліт. То був по-
гляд людини, скривдженої природою, і яка тепер
мстилася їй; будь-яке приниження знайомого чи
незнайомого незмінно приносило насолоду, чийсь
біль – щемливу втіху, бо як йому болять щоденне
приниження, так і комусь хай нис. Те принижен-
ня мимовільним траплялось здебільш, ненароком
зверхньо кинутим поглядом, а ще гірше – співчут-
ливим чи жалісливим, бо їх він вважав скулішим
за приниження. До Бакса він ставився з страхом
і тихим пошануванням, а вельми як той робив ко-
мусь прикрощі, що нерідко траплялося, – то було
наче і його часткою помсти безжальному світові.

Голову райадміністрації Авеніра Баксютенка
всі в окрузі, включно із посадовцями, звали поза-
очі стисло та звучно – Баксом. Кажуть, він не об-
ражався на те, навіть тішився.

А як слід захолов за інспектором, Денис Григо-
рович врешті озвався до свого напарника:

– Заплачу на покійника податок, як рак восени
свисне.

Задавна і запущена алергія, не слабша за при-
забуту за давниною епідемію чухавки, алергія на
здичавілі й вельми прудкі табуни непрошених, в
яких усе на світі контролювати долоні чешуться і
чесатимуться, допоки у них щось та не покласти,
ота алергія на перевіряльників не минала в Дениса

навіть із роками – попри постійні переконання самого себе: ну трапляються ж серед племені цього, як щаслива мутація, навіть порядні.

За неповних чотири роки, відколи доля закинула його в це містечко, він нажив півдесятка невеликих торгових точок, що комп'ютерами торгували та інтернет обслуговували, надбав також гастрит та низку супутніх болячок, а ще партнера собі – трішки вайлуватого, однак метикуватого по-своєму Олега Степановича.

– Біда без дощу росте, – Олег брязкати шаблею не збирався. – Не заїдайся.

– Відгавкуватися слід. Бо підведуть вони під пень кашляти.

– Не варто пінитися... Інспектор сперш не стільки намалював. Тож я йому п'ять соток зелених тихенько шихнув і кажу на вухо: «Ви, мовляв, розуму нас навчили, спасибі вам величезне». А він пошелепав купюрами та скривився було: «Не перебільшуйте, не таке воно величезне». Але з чималенького штрафу половинку он зрізав...

Щоправда, природна скромність завадила Олегові зізнатися, як провалилась його перша спроба задобрити інспектора. Все крутився напередодні Олег довкола нього та допитувався, чим корисним може він бути або чого гостеві дорогоцінному треба. Врешті інспектор махнув рукою відчипного:

– Вугля.

По обіді Олег гонорово тицьнув рукою у бік, де під вікном стояв повнісінький самоскид добірного вугілля. Та інспектор тільки повіками подивовано кліпав:

– Я на обід замовляв копченого вугля...

Він усе тужився сказати «вугра», та через вроджену мовну ваду однаково вимовлялося знову попереднє.

Зараз же Олег узявся вкоськувати напарника, як молодого і норовистого лошака.

– Не зв'язуймося з цією великою та сліпою машиною, вона нас пожує і виплюне. Тепер нам, як у приказці: хоч пень об сову, хоч совою об пень, а все сові лихो.

– Колись мене вчили, що все розумне дійсне, а все дійсне розумне. Не чував досі, щоб покійників податками обкладали.

Цікаво було б, – пробував Олег зазирнути в думки Дениса, як зазирають крізь запотілу віконну шибку з двору в дім, – цікаво було б знати насправді, чого в цій упертості Денисовій більше: звичайної задерикуватості, якій би час вивітритися з огляду на вже не юнацький вік, чи стихійного лиха – почуття справедливості, що напало раптово на чоловіка, чи то просто спроба дати легенького відкоша, аби менше надалі чіплялися. Проте видивитися напевне крізь ту запотілу шибку ніяк не вдавалося, тож Олег тільки крякнув:

– Дешевше буде посипати голову попелом, покаятися та сплатити за душу раба Божого – і не буде тоді ні недуги, ні журби, ні зітхання...

– Абияка думка. Ні до чобота закаблук, ні до черевика рант.

– Змилуйся, не гарячкуй.

– Розумієш, все зло на світі тільки тому живуче, що в писок йому зацідити ніхто першим не хоче.

– А-а-а, мабуть, девіз кинути думаєш «Задуши-мо корупцію», – в голосі Олега роздратовані й журні нотки почали переходити на іронічно-знущальні. – Дивись, бо таке гасло, чого доброго, визнають екстремістським, що закликає до насильницького повалення існуючого ладу.

– Ти ж не сліпий: народу нахрін не потрібна ця влада, а владі – народ. Через те і до нас отаке ставлення...

– А що – таки би притягнули тебе за статтею «несвоечасне надання хабара» або «розпалювання боротьби з корупцією».

– Переживу. А ти вже надувся, як півтора нещастя.

– Чуже лихо за ласощі, а своє за хрін... Капець нам гряде. Ліпше проситися.

– І проситимуся, і судитимуся, і чим тямлю, тим відбиватимуся від звихнутого мозку. Бо як постережуть з першого разу, то потім весь час воду на нас возитимуть. Хоч вистрель мене – податку на покійників не платитиму.

– Хвалилася вівця, що в неї хвіст, як в жеребця, та ніхто тому не вірив. Повіриш мені, як світами з торбою обох пустять...

І Олег гримнув дверима, аж вітер паперами зашелестів.

Стрімкі весни щоразу змінювалися на спекотне літо, рипіли сніги під ногами по тому, як за тих падолисту шелест, змінювався устрій і влади, тільки в цьому райцентрі нічого й ніколи не змінювалося. Містечко, що за сотню з добреньким гаком кілометрів від обласного центру, жило своїм окремішнім життям, люди ходили тими самими вулицями, що ніколи вигляду свого не міняли, бо десятиліттями тут нічогосінько не будувалося, спотикалися на тих самих вищерблених та вигризених тротуарах. Не на ліпше чи гірше ішло, як змінювалася влада – в тутешньому Білому домі просто керівний народ мовчки, без паніки чи поспіху, збирав такі важливі на їхній погляд державні папери і переходив із одного кабінету в інший; навіть таблички з написами на дверях, на превеликий сум тутешнього художника кривого Нечипора, здебільшого залишалися тими самими.

Колись у престижні тоді «боковушки» в місцевих ресторанах й кафе керівний народ заходив, роззираючись обачно, – бо ще «нагору» настукають; тепер же він крокував, як на параді, з гордо піднесеною головою. Щоправда, в один час було прищемили той керівний, хтось «вгорі» вельми почав перейматися цнотою зразкового, непитущого зовсім начальства, тому геть небезпечно стало серед білого дня по зав'язочку загенделити та затягнути на всю широчінь душі, аж млосно очі приплющуючи, «Ой ти, Галю».

Але майже одночасно тоді серед тутешнього люду поширилися чутки про різні дива у навколишніх лісах: мовляв, із невідомих причин Бермудський трикутник перемістився саме сюди. Інакше як було пояснити переляканий лепет багатьох очевидців, які клялися всіма можливими і знаними ними клятвами, що на власні вуха чули цілком неймовірне. Ідуть, оповідали вони, собі зимовим лісом, деś там угорі, у сосновому верховітті, вітри вишумовують, ковдра снігова по коліна все вкрила, і раптом нізвідки, хіба з-під землі, з того світу, виринає завзяте «Катерино, відчини-но, Катерино, встань-но»... Вельми набожні починали хреститися та згадувати, що в якусь там війну тут багато люду погинуло, але навіть їм не йнялося, що мерці можуть так хвацько виспівувати і вимагати нагально відчинити чи не з самісінького пекла їм двері.

І тільки найбільш втаємничені могли знати правду. Аби вберегти цноту непитущого для людського ока начальства, у лісі з'явилося кілька підземних бункерів. Саме в них при романтичних свічках можна було безбоязно, що шитиме хтось корупцію, по зав'язку пригостити заїжджого прокурора, податківця чи просто поважного «вищестоящого» клерка, що в містечко наважився на перевірку приїхати.

Химерна доля судилася дерев'яному двоповерховому будинкові, що прилаштувався на затишній галявині кілометрів за п'ять від райцентру – там навкруг стрімкими стрілами в небо злітали вже стиглі сосни і вибухали, здавалося, аж під

хмарами кучерявим зеленим своїм верховіттям. До того будинку зазвичай під вечір з'їжджалися авто із лискучими боками, виходили з них поважні, вже дещо підтоптані й облісілі чоловіки та манірні смішливі жінки і дівчата. І тоді до мерехтливої ранкової зорі чувся крізь напівпрочинені вікна дзенькіт бокалів, жіноче підвискування, наче когось немилосердно лоскотали, та гучна музика, від якої невдоволено пересмикувалася потривожена білка в недалекому звідти дуплі.

Вперше горів будинок, коли ні душі не було у ньому – гоготів вогонь з якоюсь особливою втіхою, пожираючи на очах дім зі всеньким майном, із меблями та недешевими килимами і безсмертними картинами кривого Нечипора, копіями шишкінських сюжетів. Лісник Григорій, як не старався, встиг вирятувати тільки муляжі звірини, що споконвік водилася в тутешніх лісах. Пожежу списали на неполадки в електриці, в дивовижно короткі, неймовірні для містечка строки відбудували такий самісінький, один в один дерев'яний дім – хіба табличка на ньому змінилася. Раніше значилося на ній «Будинок лісової пропаганди», а тепер, у злагоді з віянням часу, іменували поштиво «Лісовий експоцентр».

За якимось збігом обставин дім навіть презимувати не встиг. Морозної ночі, заледве вгомонилися облісілі чоловіки та дівки перетруджені, як дім спалахнув величезною свічкою. І вистрибували з вікон просто в сніги ошелешені напівголі чоловіки, зблискуючи коліними, плигали із заплющеними очима дівки в одних комбінаціях. Лісник

Григорій знову встиг винести тільки муляжі – і подивовано скляними очима зиркав на людський рейвах поважний лось, у злостивій усмішці щирив ікла дикий кабан, а в лисиці аж зблискувало нетерпіння у погляді: «Я б тут про них таке розказала...»

Втретє так само коштом держлісгоспу відбудували вже не дерев'яний дім, а кам'яницю, змінивши вивіску на «Цех виготовлення чаю та страв». Тутешній люд, звісно, здогадувався, які там страви готували, тож будинок згорів цього разу від запалювальної суміші, вкинutoї у пляшці через розбите вікно. Винних у пожежі у таких випадках зазвичай не буває, хоч поголос поміж люду ішов, що бачили силуети жіночих постатей, які після вогненного спалаху метнулися у кущі.

Відбудували дім навіть швидше, аніж в попередні рази – чого ж там, стіни готові.

На Орисиному шляху отой «цех» засвітився, як ще не сповна вивітрився там запах горілого.

Два телефонних дзвінки злим вихором увірвалися в її молоді літа і, як той вихор, все змішали, поперекидали, виквацяли та випацькали.

Неймовірний дзвінок із незнайомого телефону.

– Орисю, – заледве впізнала чомусь хрипкий, мов кріпко простудою схоплений, голос матері. – Мене арештували. На складі у нас велика нестача, і мене винуватять...

– Що-о-о?... – сперш шелестіло тихо, тоді голоснішало оте «о», а врешті зірвалось на вереск. – До чого тут ти, ти ж бухгалтер?!

– Винуватять у змові з комірником... Років п'ять, мабуть, намалюють. Пробач, більше не дають говори...

Наступний дзвінок пролунав майже відразу, як по обірваному матеріному слові почувлися короткі нервові гудки.

– Я повторю свою пропозицію, – цього голосу Оріся не могла не впізнати. То був помічник голови адміністрації, говорив він знехотя, байдуже до всіх подій, хвилювань та перипетій цього світу, навіть на позірний погляд найістотніших, бо всі вони, безперечно, були мізером супроти його особистої значущості та самоповаги: – Даєш згоду іти у «Цех чаю» – і через годину твоя матір уже вдома...

Боже єдиний, – ковтала гіркоту Оріся, – на Тебе ображатися ніхто права не має, і я при тім же числі, винувата перед небом безмірно, бо то гріховно було б нищій людині, така вона жалюгідно малюсінька супроти Твоєї величі: менша куди мурахи, якби до тої ж людини міряти, менша навіть комашки наймізернішої, мікроби невидимої... Але нащо ж стільки чорноти у долю мою домішуєш, причім змалечку, – що осмислити здатне було дитя нерозумне, ще й сирітством багате, нащо підліткові нетямущому дозволяв ставати на дорогу блудну, нащо поклажі цієї непідйомної стільки лягає й сьогодні, на неповні мої двадцять літ?

Як переступив Денис Григорович поріг кабінету Бакса, то спершу тиша зависла, така драглиста й густа, як у доброї господині холодець наваристий. Аж врешті:

– Ну?! – гикнув з-за столу немолодий чоловік, як гикнути можуть на запряжену коняку, яку залишилося лише поганяти.

– Та проситися я прийшов, – опустилася покір-на голова відвідувача. – Закрутий штраф поклали.

– Давно пора, – якимось невизначено у відповідь – чи то пора проситися, чи штраф накласти. – Від-нині мені платитимеш.

Покірна голова на те опускалась ще нижче.

– Добра тобі зичу, – прохрипів було господар кабінету, але якась нотка невпевненості почулася, мовби водночас перепитати хотів.

«За добро дяка красненька – як вели ведмедя до меду, то вуха ввірвали, а як тягнули од меду, то урвали і хвіст, – ще встигла майнути думка в Де-ниса. – Але чого він після гоління одеколон такий дивний вживає – сіркою, наче з пекла, відгонить».

– У нас порядок, – чоловік за столом підняв руку, затиснуту в кулак, а тоді окрунув ним, мов озирає, чи добре затиснутий. – У мене схоплено все отак... Раніше, бувало, одна служба у ліс, а інша – по дрова. Злочин виявити чи недоплату податку – інформація треба. А за неї належить платити. Чим мусорок чи інспектор міг заплатити – шапкою із кокардою гоноровою? Та народ винахідливий. Відібрали в когось, скажімо, права, опер поклопотав

перед ким треба, от і розраховувалися. Або бандита якого прикоськати треба – де мусорок із ним може зустрітися? Правильно, в барі чи генделику іншому. Бандит сів навпроти опера, за щоки обидві собі наминає, а той слину буде ковтати? Ні, звісно, добрий бандит почастиє опера. А наступного разу мусоркові ще й торбу спакує. Отак і зливалися, зрощувалися потрошечки сіамські близнята...

Може, й близнята, – подумалося Денисові, – тільки вельми ревнивці. Не можна виправдати заздрості людської, та, принаймні, зрозуміти вартує: міліційний лейтенант чи майор, якого серед ночі телефонний дзвінок від теплої жінки підніме, має бігти у лютий мороз чи зливу, лоба під кулю чи груди під ніж бандитський нести. А однокласник того лейтенанта або майора, що у нього списував завше, здебільшого з помилками, прилаштувався так зручно біля бюджетної цицьки і тепер «до зарплати» гонорово сотню-другу ментові може позичити. А не позичить – то бандит не відмовить напевне.

– У нас сіамські близнята перевелися, – напучував далі Дениса кабінету господар. – У нас зразковий райцентр. І зветься не випадково так: рай – то райський порядок, а центр – ось де...

Господар було крутонув кулаком, мов комусь погрожував, і крутнувся в нього на руці, весело зблискуючи, масивний швейцарський годинник:

– Нехай там собі Птолемеєм з Коперником поміж собою борюкаються, що і навколо чого обертається, а в моєму районі та місті центр завше буде в оцій твердій руці – ностальгія за нею в нашого люду.

Немолодий чоловік за столом примовк було, перепочити хотів чи, зиркаючи з-під лоба, упевнитися думав, а чи та голова відвідувача так само низько опущена:

– Тепер ця рука, – ще раз оглянув уважно власного кулака з різних боків, мов то він був чужий та незнайомий зовсім, – сама знає, кому надбавка належить, а з кого слід зняти та що нагору вантажити. А вантажити маю тепер левову частку. І хай там, хто полюбляє художній свист, надалі у словесах вправляється: корупція, корупція... Тільки сліпий блага сього неodobачить, найталановитішого винаходу людства. У клерка мізерного заява людини, до слова, мохами вросла б, якби не шелеснула асигнація. Суд наш справедливий уже від трьохсот доларів починається, навіть знижка святечна від сердечної доброти буває. Ветеринарний лікар приходить із писком, мов щойно призначений виконувачем обов'язків Іллігрововержця, – та нараз ликом ангела-охоронця він стає, заледве шухнеш у кишеньку конверта. Інспекція цін твою вину доведе чіткіше від Піфагора, навіть якби ти товар задарма роздав. Податківець приходить із плановим штрафом, що й на власну труну по сплаті забракне. Саме тому ліпше невідкладно позолотити долоню, інакше за тобою, як в загінці за зайцем, кинеться чималенька зграя: голосно протрубить прокурорський ріжок, мчатимуть за тобою, аж по землі стелитимуться, гончаки контролюючих та перевіряльників, тільки сніги за ними вихор закручуватиме, і таки врешті наздоженуть.

Господар кабінету несподівано притишив голос, мов збирався превеликою таємницею поділитися, і та таємниця призначалася лише Денисові:

– Ніде і ніколи ніяка поважна справа не обходилася, як мувить поляк, без лапувки. Як досі віри не йметься в древність діла сього, смію нагадати про старовинне ґонорове село на Ратнівщині, ген на межі з білоруськими землями. І зветься воно не якийсь там Хабарик чи навіть Хабар, гучне ім'я його – Хабарище...

Погляд господаря кабінету тепер нагадував погляд бувалого вужа на неповнолітню мишу, яку проковтнути збирався. Він значуще підняв над головою вказівний палець, замашний, наче бічильно, а тоді вже звичним баском повів:

– А в мене справді зразковий порядок... То колись, заледве ятку нещасну підприємець поставить, як молодики спортивної статури з головами поголеними вже тут як тут. Злиняли вони з мого району. Одних автоматна черга на східцях під квартирою власною наздогнала, інші, знаєте, грибів недобрих наїлися, а ще в третіх, на жаль, у СІЗО шнурки від кросівок менти безвідповідальні відібрати забули, тож вдавилися...

А може, й правду каже цей чоловік, - пливла думка в Дениса так тихо і легко, мов у кімнаті цигарковий дим, лицарі розбою в тутешніх краях не вживалися, з різних причин, здебільшого нез'ясованих, влягались небавом рядочком на місцевому кладовищі – алея цілісінька з пам'ятників найдорожчих, із каменю італійського з плином часу з'явилася. Ім'я творця тієї алеї знав у районі

кожен, от тільки вголос не кожен назвати ризикував.

– Хто ж мене правильно зрозумів, – вів далі неспіхом кабінету господар, – то в бізнесменах поважних ниньки. Он Гриць Фартовий, що наперстками колись на вокзалі бавився, тепер тоннами пельмені продавати наловчився, Клим Каструля машини з Німеччини переганяє, а Степан Могила пам'ятники надмогильні в окрузі найліпші робить – він до них трошки іншу причетність раніше мав. Чи стямив нарешті ти, що лапувка – верхівок прогресу, а я не фуфло гоню?

– Затямив кріпко, – підняв Денис присоромлену голову. – Вам теж треба ділитися.

– Розумниця. Кожного першого числа тепер будеш мені капусту носити.

А як повернувся Денис Григорович до себе в конторку, то витяг із нагрудної кишені невеличко-го диктофона.

– Зніми, будь ласка, запис і скинь на комп'ютер, – втомлено попросив свого напарника Олега. – Та ще якось так зроби, аби про запис Баксів помічник ненароком дізнався.

Від щоденної журної пісні Олегової в Дениса, мов його дантист тупим свердлом мордував, нити кутній зуб починав.

– Коштів – зеро, боргів – мішок, не матимемо чим здачі давати через цих здирників, що штраф невідійомний та несправедливий навісили...

Олег киснув в останні дні, як позавчорашній борщ, якого в холодильник забули поставити, – він належав до тих людей, в душі у яких вельми непросто знайти межу між скупістю і ощадливістю: кожна витрачену копійку він проводжав таким довгим та безкінечно жалобним поглядом, яким проводжають в останню путь кривну рідню.

– Хоч ремонт у складі спинімо, бо заїдять мародери, – нудився перед Денисом.

– Якби на кропиву не мороз, то б люд усенький пожалила, – гороїжився кореш, і Олег ніяк не міг втямкувати, чи те щире, чи для понтів надувається. – Сезон мародерів швидше минає, аніж сезон дощів у тропіках.

Чоловіче добрий, – своє мізкував Денис, – у твоєму паспорті дата народження за мою поважніша, мав би вміти на власних ногах якось встояти, навіть як молотять тебе щомоці по писку...

– Ще один скарб у стінах знайдемо, цього разу золотий, і по боргах, – знущався з Олега, а той тільки фуркав, як кіт на кинутий ще гарячий кусень, якого ані вкусити, ані лапою навіть торкнутися.

Тижнів два тому ремонтники в їхньому старому складі знайшли жбан, воском ретельно залитий, із чого неабияку всі мали потіху.

– Ото розживемося зараз!

– Груда золота, як відкриєте...

– І дві пригорщі діамантів.

Подивувала Дениса хіба зневіра в удачу, в щастя сліпе простецьке, бо в очах жодного із присутніх не засвітився, не змигнув жадібний зблиск; це ж треба, аби життя забрало навіть таку наївну й крихку надію, сподівання дитяче на диво...

Як зняли той віск, то, звісно, не побачили там ні срібла-злата, ні діамантів пригорщами, натомість вийняли чималий жмут паперу, зжовтілого і цвілого по краях.

– Латиниця, ще читати можна... Здається, польською писане, – Денис близькозоро вглядався у вицвілі рядки. – Віддайте вчителеві історії з містечка сусіднього, отому фанатові, що старопольську знає, хай перекладе. А могорич із мене...

Переклад історик передавав частинками, скільки встигав. То був лист поета і братчика Хрестовоздвиженського братства Данила Братковського до свого приятеля: лист писаний, очевидячки, вже у в'язниці, з-за сивих мурів замку Любарта.

Переклад був дещо химерним, історик давав лад старопольській мові, якою лист дійсно писаний був, та безпорадним лишався перед латиною, рясно розсипаною на кожній сторінці – автор, напевне, володів нею ґрунтовно. Але суть, попри вимушені смислові пропуски, все ж вловити вдавалося.

Дениса, несподівано для нього, зачепило писане, хоч ніколи досі не мав сверблячки чи нахилу до історії: нутра її, гадав, не знає ніхто, натомість цю вертихвістку тлумачить кожен, як заманеться. Заледве влада змінилася, як біжать, аж спотикаються, підручники передруковувати; навіть коли придурок черговий зміниться у міністерському кріслі, і то вже гримлять друкарські верстати. А зачепило найбільше його те, що йшлося в листі про поліські містечка і села, в яких самому Денисові бувати доводилося. Ще до цього набігала думка йому не раз, що історія давніх волинських та розлогих поліських країв для поважних академіків і професури все ще лишалася пасербицею, мов би то далекі якісь острови Океанії, а люд із цих країв заледве міг проступати на тлі загальноукраїнських подій, – потішити читача могли професори хіба зрідка дотепом, що в не такі вже давні часи називали себе тут селяни не українцями чи поляками, росіянами чи білорусами, а тутешніми... Попри іронію академіків бородатих, у цьому Денисові бачився особливий смисл.

У різні часи край топтала нога німця і австріяка, француза і поляка, ще пам'ятають поля, де постоем стояли шведські війська, а з іншого боку – ходив тут чобіт росіянина і удмурта, мордвина і якута; ой, і довгий же перелік отих непрошених. Колись був Денис просто вражений фотографією полів побіля села Затурці, села славної Галшки Гулевичівни, фундаторки у прийдешньому Києво-Могилянської академії. Фото зробили у Першу світову, і бачився на ньому справжнісінький

марсіанський пейзаж, настільки все снарядами та окопами перерите. В ту війну фронт, на біду, на Затурцях якраз на півроку спіткнувся, і ось три імперії, Німецька, Австро-Угорська й Російська, півроку молотять одне село, ще й в усі три столиці депеші нагальні шлють: додайте резервів, додайте снарядів...

Зайди непрошені зі сходу і заходу човгали тут підошвами, та землі за підошвами тими, як погна-ли їх врешті, не понесли; до того жили тут люди вкраїнства, і житимуть вічно по тому, бо тутешні вони...

Вперше в листі Братковського зустрівся вислів йому «лісові козаки». Як шкода, подумалося, що промайнуло слівце і зникло, і нікому дослідити, як же під пущі покровом боронився урешті люд, коли в чистому полі забракло сил...

Денис зараз сам собі дивувався. В тій скруті, в якій опинився, радше було б вечорами за підрахунки засісти, спокійненько, коли ніхто за рукав не смикає, не деренчать телефони; натомість він брався за сторінки, що встиг перекласти історик...

А може, гадав, то так має бути: від шарпанини цілоденної, від стресових ситуацій, густо замішаних у теперішньому його житті, людина відійти повинна, душа відмерзнути – організм таким рипом сам себе силиться якось рятувати...

Дивувала його також схожість обставин, в які він втрапляв, і які судилося пережити в ті далекі роки Данилу Братковському; можливо, не так обставин, попри неспівмірність часів, як варіантів вибору, що поставали перед людиною. Інколи,

вчитуючись у рядки, поринаючи в текст, Денис забувався цілком, блякла і згодом згасала сьогоднішня суєта, мнимі й дійсні загрози; він переносився на три століття назад, над ним світило тамтешнє сонце, чулася тодішня говірка, а перипетії життєві складалися не менш приперченими, ніж сьогодні...

І він уже не дивувався цьому, бо ж не змінилася людина ні за століття, ані за тисячоліття... Хіба, мізкував Денис, уже перестали за хабар продавати душі, як узвичаїли те тепер, чи гріха убоюлися тим займатися генделем: хіба, йому думалося, досконаліші вибори по віках, відколи в сенат, підкупивши оберемок сенаторів, Калігула вводив коня, хіба нинішні вибори чим відрізняються – та ж нічим, отака собі карикатура, доволі зла, ще й олівцем невинним мальована; ай-к'ю того коня, напевне, був вищим за показник нинішніх обранців – Денис негайно гасив телевізора, заледве писок котрогось із них на екрані засвітиться.

Він на власній шкурі пізнав, чого варті у доларах наші суди, він із білими завидками якось читав звід законів Вавилонського царства, п'ятий параграф кодексу Хаммурапі чотирьохтисячолітньої давнини: «Якщо суддя буде розглядати судову справу, прийме рішення, виготовить документи з печаткою, а потім своє рішення змінить, то цього суддю треба викрити у зміні рішення, і він повинен сплатити суму позову в 12-кратному розмірі, а також має бути на зібранні піднятий із свого судового місця і не повинен повертатися та засідати в суді».

Еге ж, посміхався у думці Денис, якраз, у нас цей суддя має негайно піти на підвищення...

До пізньої ночі, вимкнувши телефон, він вимітав тепер із думок весь мотлох життєвський та, гортаючи сторінки рукописного перекладу, лягав, наче на теплі води ріки, на плин неспішний часу: йому боліло те, що й Братковському, любив і ненавидів однаково, немов вони душами обмінялися і століттями.

Коли Денис Григорович був подивований чимось, то мимоволі міг вигукнути: «Чудо у пір'ї!»

От причепилися до нього ті два слівця, і ніякими обценьками їх не відкусиш.

У затісний кабінетик Дениса чудо зайшло вже зовсім наприкінці робочого дня. Замість пір'я було воно в надивовиж короткій спідничці, розмальоване густо всіма рум'янами та пудрами припудрене. Те чудо роззирнулося спершу подивовано, шукаючи, де присісти, і не знаходячи, а врешті, цибаті звисивши ноги, опустилося просто на край столу.

– Я твій хабар, – привіталося. – За те запис у кабінеті, тобою зроблений, маєш віддати.

Денис ошелешено зиркав то на обличчя, то на зманливі коліна, і не знав, що вчинити з нахабою – в халепу таку ще не втрапляв. Власне, схоже було колись, як в армію забирали: на призовній комісії попереду нього один хлопчак, здоровань вайлуватий, ненароком на стіл було сперся, і вся його немала господарка перед членом комісії, капітаном, на півстолу вляглася. Капітан спантеличено так само зиркав то на обличчя призовника, то на викладену господарку, а тоді як лясне по ній лінійкою – підстрибнув чи не вище стола призовник-неборака.

Денис узявся було теж за лінійку, та зважився хіба зашипіти:

– К-и-ш-ш!

У відповідь повіки подовжені кліпнули.

– Віддай запис на диктофоні у кабінеті голови. І я – казав Бакс – твоя власність.

– Ти не зовсім ще п'яна, – в якусь мить Денис вловив винний дух. – Забирайся.

– Не можу. Закопають, як вернуся без запису.

«Нахаба рідкісна, – думав спроквола Денис. – Із тих, що збрехне – і не зашаріється».

– Ану геть, не за комір же тебе...

– Зви мене Орисею, – якимось буденно, між іншим неначе, сказала. – Як мною гордуєш, то подінь куди-небудь. Вдруге відбиті нирки не вилікую.

Вона грайливо погойдувала ногою, сидючи так само на краєчку стола, говорила в розумінні його серйозні речі, але чомусь таким дивним тоном: цей світ, ви й не підозрюєте, геть безголовий.

Йому ставало вже навіть цікаво, звідки Орися ця впала, от тільки допитуватися не час. А її, видавалося, мало обходило, що з нею трапиться: жила собі так, наче з розгону...

По матеріному арешті не послухалася Баксового помічника, але як вздріла на першому ж побаченні чорнізні, аж фіолетові синці на материній шії, то передумала.

А інакше вона не могла. До Галини Онисимівни, чужої жінки, яку тепер звала матір'ю, Орися приросла, як до змужнілого дерева прищеплений тонкий пагін, і через оте зрощення, нехай ще неоковирне та вузлувате, але вже через нього, оту першу нарость, пішли позірно невидимі соки, яких, відчувала Орися, їй бракувало доконче і без яких вона тепер просто би всохла, – оте перше зрощення вона руйнувати не мала душі. Батьків Орися на-

віть на очі звести не здатна була, вивітрилися невідь-куди, тим паче не відала, чого її поцуралися, отож сперш при бабусі як опікунші жила, а вчилася в інтернаті. Але як покрала в бабці каструлі та інше начиння, здавши в метал та накупивши клею, то й бабця, перехрестившись, умила від неї руки.

Аби мати надалі клей, крала з подругами тихеньку, вельми вдало в автобусах та церквах. Із часом Орісі й таким самим підліткам, природно, хотілося якось ліпше приодягтися, бо на собі помічали не знані ще досі, якісь особливі погляди хлопчаків. Святечними дні ставали, як привозили гуманітарку, але якесь краще платтячко чи кофтину, звісно, вчителі здебільшого відбирали.

І тоді вона та ще двоє подруг пішли в «босоніжки» – так називали дівчат на трасі, які підсідали переважно у машини далекобійників. Час від часу їх ловила міліція, тримала в арешті якусь добу, а тоді, розрахувавшись тілом та підписавши папір, що працювали на невідомого хазяїна, випурхували знову на волю.

Одинока Галина Онисимівна забрала Орісю з міліції, коли наказували їй підписатися під протоколом про продаж трамадолу, – нам, щиросердо пояснювали міліціанти, одного протоколу до плану якраз бракувало.

Бабуся ще довго стояла обабіч дороги, як переїжджали вони в це містечко, її сухорлява постать мерехтіла в повітрі й пливла, і вже важко було розрізнити, чи то махає вона на прощання рукою, чи напутнього хреста посилає.

Орися по тому ні разу не запитала, чому Галина Онисимівна одинокою залишилася, а та не спішила також бодай щось розгадати в густому й непроникному мороці, що колихався за спиною в Орісі. Вони просто жили, наче поряд росли дві сосни, надломлені жорстокою бурею, але у висі десь там їхні крони спліталися і одна одну чіпко тримали, опиратись готові новим злим вітрам.

А через півроку хіба, як нагла хворість Орісю звалила, що в безпам'ятство кинула діб на три, то всі ночі й дні вона бачила над собою злегка нахилену постать Галини Онисимівни.

То вже, мабуть, на третю добу, виборсуючись щомоці з безпам'ятства, наче з в'язкої і підступної трясовини, вирвалося в Орісі оте досі не знане, таке несподіване і щемке: «Мамо...»

Орися розуміла, куди її помічник голови, наче звіра в загінці, тепер направляє, вже водила недоля її тими колами немилосердними, але матір вона не здатна хижим цим залишити, душу єдину, яка відіграла її поміж життєвих льодів...

Зараз же, сидючи на краєчку стола та ногою манірно похитуючи, вона чомусь наївно вірила, що не можуть її безцеремонно отак прогнати, вони ж знають, що Бакс словом не кидається; і справді, хвилю яку повагавшись, несподівано для себе крізь зуби Денис процідив:

— На склад хіба, працівником підсобним... Там хоч якийсь толк із тебе буде.

Від того в Орісі обнадійливо серце тріпнулося, мов у рибалки, в якого по довгій тиші врешті клюнуло.

Коли посилав її сюди Баксів помічник Аполінарій, як видалося Орісі, неабиякий ще хитрюга, в якого й чорт у ступі не влучить, то напучував:

«Запис і щотижневий мені дзвінок – що там коїться. Ця шобла першого числа посміла Баксові не заплатити».

Не віднікувалася Оріся, не бунтувала, і не тільки тому, що відмазки тут не конають, як казали в її оточенні, – їй аби матір не зачіпали. Ті й ті одинаково для неї люди чужі, одні гроші шуфлею, певно, з магазинів щодень загібають, а другі, навіть коли милостиню подають, то на відкат сподіваються.

Осиковим листком тремтів директор тутешнього лісгоспу Нечіпайло, як переступав поріг голови адміністрації, намерзлим листком тріпотів на зимному вітрі: вчора тихцем загнав два авто дубової дошки, а з Баксом не поділився.

– Ну! – гикнув звичне вітання Баксютенко, і душа директорська стрімко опускалася до підшов. – Дуба того в Заліссі, над дорогою зліва, знаєш?

Гість поспішно та згідливо закивав головою, і змерзла душа його поволечки верталась на місце.

– Той дуб має бути зрізаний вже наступної ночі.

– Як завше? – відтанувши, перепитала душа.

– Тільки зробити це має хтось із підприємства гонорового отого Дениса Поліщука.

Із головою адміністрації так зіспівано жив директор уже не рік. Баксютенкове найменше бажання, заледве прокльовуватися лише починало, ще не вилізло, тільки-тільки шкарлупу дзьобом кришило, як директор уже безпомильно міг угадати. Не тільки слова сердитого, навіть погляду скрива Нечіпайло боявся панічно, тим паче, що про той погляд між люду байки різні ходили. Перешіптувалися: мовляв, рід Бакса непевний, із недобрими силами в ньому зналися.

Зрештою, якось директор сам мав нагоду упевнитися, що погляд у голови якийсь особливий. Випивали вони тоді на пеньочку, дим над пригаслим багаттям струменів-мерехтів, і так само навкруг

струменіли зманливі пахощі шашлику, що собі допрівав неспішно. Раптом де не взялася миша, за три кроки з трави показала носа, запахом, напевне, приманена, вона зі сторожкою цікавістю крутнула кілька разів голівкою.

– Здається, і їй шашлик до шмиги, – докинув директор.

– А хочеш, фокуса покажу? – реготнув раптом Бакс.

Ну, звісно, на те і бесіда на пеньку, аби розважитися та відпочити.

Баксютенко повернувся до миші й вперся у неї поглядом так, мовби вперше в житті побачив таку дивину, він не кліпнув ні разу очима, хіба злегка приплющив повіки.

Миша ще раз тривожно крутнула голівкою, а тоді поповзла на той погляд, що магнітом якимось, невидимою силою став притягати, вона саме повзла, а не бігла, навіть впиралася іноді лапками, противлячись тій силі невидимій, зрештою записчала жалібно, але далі повзла.

Раптом, коли крок якийсь залишався, Баксютенко несподівано ногою притупнув: миша, наче пружиною вистрілена, підстрибнула на півметра і стрілою метнулась у траву.

Голова переможно розреготався, директор і собі підреготнув, але Нечіпайло, миттєво згадавши байки й перешепти, піт холодний на спині відразу відчув.

Ще чував побрехеньки він, що одним поглядом Бакс, засперечавшись під великий заклад, якось сушицю-сосну підпалив.

Але в діловому житті незле вони ладили, дуєтом зіспіваним поживали. Як бракувало чогось на експорт, то кликали з області спеціаліста-фітопатолога, пхали йому в кишеньку сором'язливо парочку сотень, а Баксютенко, заплющивши очі, пальцем бичілном тицяв на карті навгад:

«Отут хворий ліс».

Верещали, мов здичавілі, на radoщах бензопили, хижо гризучи деревину, падали з виляском гінкі сосни чи тихо й покірно лягали зовсім нестиглі посадки, але незмінно раз у місяць Баксютенко вискакував на деньок у ближнє західнє зарубіжжя та ужинок носив у тамтешній банк.

Пошелепати трішки більше мізками довелося Нечіпайлові з Баксютенком, доки здогадалися, як кремезні дуби, що на обліку особливому в Києві, у живе діло пускати. Домовлялися сперш із бувалими у бувальцях, ще й тлусті гроші давали. З лунким хряскотом та земним болісним стогоном падали старезні дуби, але майже відразу за любителями хазяювати при циганському сонці бігли заздалегідь повідомлені Нечіпайлом егері з собаками – гарчали вівчарки, аж захлинаючись, і стрімко неслися свіжим ще слідом. От тільки не брав переляк зловмисників, витрішки весело продаючи, вони чемно одержаним спершу в Нечіпайла всі браконьєрські штрафи платили. А той уже законно деревину прибуткував, наварював понад збиток, ще й із поважним гаком: четвертину собі лишав, а решта належала Баксові.

Але цього разу двом вантажникам із підприємства Дениса чомусь фарт не випав: погоня довго не

ліпила горбатого. Раз ці двоє гвинта не дали, метикували бувалі егері, що вартовими в тюрмі перед цим служили, то заяча кров вони, ото ж на руках у затриманих відразу браслети клацнули – і посадили їх у канарку тещину та в акваріум той, камеру попереднього ув'язнення, повезли.

Ще було смикнулися спіймані на гарячому до мента дільничного: «Підстава, сірий барон, в поселуху ми не зголошувалися!»

У канарці тещиній не судилося жихарити довго, дали кожному ручку та аркуш паперу.

«Пишіть, що вас по дуби посилав ваш директор Денис Поліщук».

Затялися було арештовані, не торкнулися навіть паперу.

Їм ламали сперш пальці, одному надірвали вухо, а тоді повели в душову. Там пов'язали, вставили кожному в анальний отвір шланг водопровідний та під тиском холодну воду дали. Сперш кричали ув'язненні, як тріскало тіло, а тисячі голок крижаних безжально низали, та швидко у безпам'ятство падали. Коли ж понад шлангом із тіла разом із водою почала вертатися кров, таки не витримали:

«Давайте папір...»

Через дві години Дениса Григоровича до слідчого в кабінет доставили.

– Ви посягнули на диво природи, – слідчий з обурення не міг навіть всидіти, він підвівся і, спершись обома руками на стіл, усім махом своїм, статуєю своєю пишнотілою, грізною скелею завис над викликаним. – Посилаючи людей нестійких

морально, ще й судимого раніше одного з них, ви вчинили подвійний злочин супроти улюбленої нашої неньки-держави. Що ви на те зараз скажете?

– У вас ширінка розстібнута, – кинув очима той.

Слідчий зашарівся та інстинктивно повернувся убік: він якраз був у туалеті, як пролунав стільниковий дзвінок. Прожогом метнувся було в коридор, не встигши навіть у порядок себе привести, бо світився на мобільнику той єдиний номер, від якого важила його доля.

– Я на вас сподіваюся, – тільки й сказав Баксютенко.

Але то було більше й вагоміше, аніж би з капітана в майори достроково його возвели.

– Вам кримінал тут на всю губу всміхається, груповуха, – миттєва розгубленість слідчого минула було, в голосі знов озивався метал, до того ж намерзлий, аж інеєм вкритий. – Хіба...

Він потер пальцями обидві скроні, чи то силячись щось пригадати, чи просто від втоми цим збоченим малотямущим світом:

– Хіба повернете запис, незаконно зроблений. А доти – підписка про невиїзд.

І він зашурхотів, підсовуючи Денисові, заготовленим наперед документом.

Такі особистості колоритні у цьому містечку, – думав Денис, неспішно підписуючи папери, – директор лісгоспу за щастя має вкрати і не поділитись при цьому, Бакс – підгребти весь світ та на вершечку всістися, податковий інспектор всьому людству хотів би чимдуж насолити... А слідчий

цей, навпроти столу, облизати готовий начальство, щоб потім, як видряпається куди вище, смачно плюнути в нього.

Дзенькнув метал об метал, видавалося, як зустрівся Денис із Баксютенком поглядом, – лиш на хвиличку кресонуло, коли машинами на виїзді з міста вони розминалися.

Денис не поніс голові «капусту» вказаного числа, не мав наміру овочем цим займатися і надалі. Він не здатен був сам собі пояснити, яка його муха вкусила, але мастити бакшиш уже затявся. Денис мчав напівпорожньою дорогою поміж лісу, що з обох боків підступив, сходячись кронами над головою, і ніяк не міг викинути з душі той зизуватий погляд Баксютенка, що застряг десь там скалкою: то не був страх у Дениса від гніву начальницького, бо те почуття йому не знане, не було очікуванням чи побоюванням капостей у прийдешньому, що завиграшки міг влаштувати Бакс, нацькувавши псів троєкуровських; швидше, той зизуватий вскид чимось погляд нагадував гончака розгарячілого, вовка чи іншого звіра в шаленій погоні, що жене свою жертву і вже в роті його смак свіжої крові ось-ось жертви впольованої; щось лихе й нерозгадане в погляді тому змайнуло.

Якоїсь миті тривога раптова охопила Дениса, він ще не втямив, що могло статися, але таки загадкове щось відбулося: хоч дощу ні краплини зараз не падало, але дерева обабіч дороги чомусь розмиватися стали, вони переломлювалися і мерехтіли, мов на автомобільне скло злива цілісінька линула, машина його, що підгирцювала досі та

гриміла на вибоїстому недоглянутому асфальті, зараз так плавно пішла, наче пливла рікою, а на панелі годинник електронний, який щойно показував о пів на третю, раптом висвітив чотири нулі, мов доба лише почалася; все те відбувалося тільки мить, а тоді чорна звивиста блискавка вдарила і заповонила весь безкінечний світ.

Із тієї темені не розвиднялося ще, як почув Денис над собою незнайомі голоси чоловічі.

– Це якесь прокляте місце – третя автоаварія за один тиждень.

– Начебто й дорога зовсім пряма, вигин хіба ледь-ледь...

– Кажуть, тут якась геопатогенна зона.

– Та яка там зона: шляховики, як асфальтували, за економію премію собі заробили – дорогу через покинуте кладовище навпростець провели...

– Комуś премія, а нашу автоінспекцію за статистику знову лаятимуть. Мовляв, паршива в нас профілактика.

– Хрін із ними, аби жив чоловік.

– Має жити, судячи з усього. Та й «швидка» хвилин он за п'ять уже буде.

...І знову чорна безвість, бездонна й глухоніма. Денис без упину падав у неї, і від того піднуджувало злегка його; спинилося падіння, як почув знайомий Олегів голос:

– Дешево відбувся, – продавав той усі тридцять два, мов тішився з сумної Денисової пригоди. – Авто на пляцок, а в самого хіба синці та подряпини. Тож нічого тут вилежуватися – за тиждень який у плуг впрягайся.

– Що це було? – Денис із незвички аж повіки приплющив – після бездонної темені ця світла, залита сонцем палата сліпила. – Непритомність? Але ж я не студентка, щоб зомліти після проваленого заліку.

– Не масти голову, – тішився насправду Олег, що тепер на фірмі не доведеться довго самому бабратися. – Не ти перший... Ніхто досі не розгадав, чому там аварії через день, чому дерева ростуть геть покручені, а на додачу в них чомусь блискавки часто влучають. Невидимі, кажуть, промені на тому місці із землі йдуть, деє тут розлом кори земної, бо ж одні річки з цього краю в Чорне море течуть, а Буг он – у Балтику, отака собі варіація Бермудського трикутника; гіперпростір, словом, утворюється. Вчені голови не вельми розкумекати диво пнуться, хоча, до слова, художники те давно помічали...

– Ого, який грамотій, – тужився засміятись Денис, але марно, бо ще груди немов обручі залізні стискали.

– Просто колись нагода трапилася... Був я на практиці у Криму, в Феодосії, і показували мені там старовинну ікону Успіння Богородиці: за переказами, писав її молодий Феофан Грек, як жив у цьому місті. Художник зумів одночасно дві події подати – смерть Марії в оточенні апостолів і взяття душі її Ісусом Христом, тільки перша в реальному світі, а друга – в містичному. Отоді й захопився я багатовимірністю... Перечитав оберемок наукової літератури, а ще про картину Сальвадора Далі, де Христос зображений розіп'ятим на кубі у чотиривимірному просторі, про техніку полотна Марселя

Дюшампа, де оголена постать спускається східцями, заламуючись та розшаровуючись. Згадаймо також Чепирського кота з «Аліси в Країні чудес», де котяча усмішка чудернацько живе геть окремішньо, гуляє сама по собі...

І Олег, розмахуючи руками, мов тими жестами рвучкими легше й простіше міг описати багатовимір, став оповідати про німецького фізика, який нездатність людини бачити четвертий просторовий вимір порівнював із нездатністю сліпого кольори розрізняти. «Я й не знав, що вайлуватий на позір Олег здатен так захопитися», – посміхнувся Денис лиш подумки, аби навіть не ворухнутися та приспаний біль ненароком не розбудити.

Та ж у тебе самого дерева перед автівкою немов заламувалися та розшаровувалися, – перестав Денис слухати кореша, натомість до себе дослухатися взявся, начебто він після аварії – і не він, мовби іншим якимось до тям тепер повернувся.

Вкотре завідувачка складом, як роздражнена квочка з крилами опущеними, на скарги до Дениса прийшла:

– Щось робить уже з тою, – вона хотіла вимовити Орисине ім'я, але слово чомусь опиралося, вередуючи, впоперек навмисне лягало, таким важким ставало і кострубатим, що язик був не в силі здолати; врешті мусила облишити навіть затію свою. – З тою... Знову на роботу спізнилася, зате вчора раніше пішла...

– Дістала вже колотнеча бабська, – буркнув згодом Денис до Олега, бо втомили його чвари на складі – з першого дня незлюбила завідувачка чомусь новеньку. – Копни геть ту Орису, щоб за дев'ятьми ворітьми хіба гавкнула.

Олег блимнув у відповідь на репліку злу напарника так, мов упевнитися мав конче, чи того не за-температурило.

– Жива все ж душа, не псяча...

Денис зашарівся раптом, хоч сірника об щокувитри, – кореш, не відаючи того, поцілив у вельми скулке місце: хоч збіг уже час, та й досі соромився власної черствості.

Кілька зим тому, ще тільки починав Денис власну справу, ще без Олега, тримали для охорони його складу двох собак: сучку Бету і пса Варяга, що в парі були в господаря попереднього, подейкували, ще із щенячого віку. І от приходять одного зимного ранку складські на роботу, аж біля складу сидить уже мертва Бета, до того ж вагітна, а біля

неї незрушний Варяг. Зими були в останні роки все шмаркаті, сльозливі, з дощем та мокрим снігом здебільш, а тут, мов спам'яталася та знітилася зима, вдарив мороз під тридцять – чи то з хворості згинула Бета, чи з холоду закостеніла. От тільки Варяг від подруги не відходив навіть на крок, сидів далі укопаним, мов силився її відігріти, не повів навіть оком, як підсовували бутерброда, хабара своєрідного, лишень як силою пробували зрушити з місця, то завурчав утробно й зуби загрозливо шкірити почав – відскочив той жалісливий убік, як-не-як, собацюга до півцентнера.

Кілька днів було не в приступ до Варяга та Бети. На нього, аби якось зігрівся, шмаття старе накидати пробували, та скидав його зневажливо, їжу приносили, але він відвертався бридливо – так і сиділи вони бік у бік, мертва Бета та інеєм вкритий Варяг, тільки в Бети від його дихання теж один бік інеєм заіскрився.

Якогось дня, не стримавшись, швидше злим насамперш на себе та на життя будучи, гаркнув було Денис на своїх складських, що собак якраз обступили: «Ви на роботу прийшли чи бавитися?»

Такого колючого у відповідь, колючого і пронизливого погляду від людей за черствість свою не доводилося йому бачити ані до, ані після того випадку.

І зараз, як нагадав Олег про душу людську, а не псячу, Дениса сором обпик із такою самою силою, як тоді, на роки вертаючись.

Коли не змогли більше дивитися на двох собак, мертву й живого, то зателефонували в собачий

притулок. Навчені люди якось пов'язали і повезли Варяга, а Бету, з бідою навпіл, викрешуючи заступом іскри, складські працівники закопали.

А на ранок Варяг, перегризши сітку з металу, вже знову сидів на своєму недавньому місці. Тільки тепер уже сидів самотиною, зиркаючи час від часу похолоділими до решти очима, виглядаючи, де ж поділася його Бета, в яких снігах, що мели й дзвеніли довкола, загубилися її сліди...

Денис проходив у наступні дні повз склад, навмисне відвертаючись, коли його робітники майстрували для Варяга буди. Але не схотів собака ніразу в ній переночувати.

Його ще забирали в собачий притулок, і він знову, неймовірним для працівників притулку чином, умудрявся втікати вигадливо та вертатися на узвичаєне місце під складом – допоки одного ранку не знайшли його задубілим.

Пес сидів, як завжди, хіба якось дивно була повернута голова – мов сторожко вслухався він у цей жорстокий холодний світ, що забрав його Бету, силлячись розпізнати та сподіваючись марне почути серед розмаїття шумів і звуків зайвих тільки знанні лише йому такі очікувані та омріяні, до щему в серці милі, незабутні звуки...

«Я пишу вам листа, живцем замурований у кам'яниці. І до страти мені, напевне, не більше тижня, коли через ката на кількох разів буду мордерсько стятий. Попри те, вельми тішуся, що наша відозва до повстання і в поліські пущі дійшла, що зроджується у вас справжня козацька Лісова Січ, яка боронитиме разом із війнством славного Семена Палія святе православ'я, споконвічну віру свою, та ще гідність люду цього.

Перед тим, як смерть маю прийняти, прошу захисту небесного, всіх святих закликаю на поміч і Спасителя свого беру на Страшний суд за правдивого свідка, що тільки добра всім душа моя прагнула. Я багато тут передумав, кожную сторіночку і подію свого життя не мав перешкод зважувати та цінити, навіть не заважали єдині сусіди мої, пацюки непосидючі – ці бридкі створіння, видавалося інколи, за окремих людей благородніші...»

Денис мимоволі всміхнувся при «створіннях благородніших», бо за останні часи двоногі створіння таки набили йому оскому. Двері у нього не зачинялися від комісій, звірок і перевірок, інспекція цін не втомлювалася шарудіти паперами, аж доки об'ємисті сумки інспекторів не ставали пузатими від ковбас та пляшок із багатьма зірочками, податкова міліція брала тільки готівкою, прокуратурі у приєднанні треба торби відвезти було на квартири, ветеринари без вагань називали ціну їхніх відвідин та божилися, що відтепер вони заявляться

хіба через місяць, а в антимонопольного комітету було монопольне право на «поляну» для високого керівництва, що в глибинку поліську приїжджало в «Цех страв та чаїв» душу і тіло потішити. Денис зарікся бодай шелягом чиюсь долоню позолотити, зате Олегові на те дійство щодня майже щастило. Гей-гей, сміявся беззвучно Денис, тільки плечі від того тряслися, то про це знаходив колючі рядки Братковського:

*Такий-бо бенкет має відправлятись:
Юристів, слідчих, суддів частувати.
Піти під ратуш, певне, болять ноги,
Вина чарчину хоче – не від того*.*

Гей-гей, – підтрясав плечима Денис, мов ношу яку поправляв, – розвелоя братії тепер, що бенкетувати готова хоч цілодобово.

«Боронитиме віру та гідність люду цього», – вертався було Денис до прочитаного. – Три сотні літ, та ще й з гаком сплигло, як писано, але от зачіпає чогось, за серце шкрябає. Бо як і колись, підкуп та криводушшя людське сумління короблять, у дугу згинають, гідність підборами в землю втоптують...

Денис біг рядками перекладу цього листа-сповіді до знайомого, а може, й приятеля доброго, він поступово на світ починав дивитися очима Братковського, чи то коли Луцьке братство разом із тридцятьма трьома депутатами року 1679-го направило у Варшаву, до короля з протестом за утиски люду тутешнього, чи коли ківш лиха за смакувати випало, як у Москві секретарював у по-

* Переклад тут і далі Валерія Шевчука

сольстві Речі Посполитої за короля Яна II Казимира. Так само гірчили рядки тої книги з йменням несподіваним – «Світ, по частинах розглянутий», а ще суперечки шпаркі з гетьманом Іваном Мазепою, не допомагала навіть надія на побратима, з яким на лаві одній у Київській колегії премудрості вченої набиралися, надія на Палія Семена...

Заледве переступив сьогодні Олег поріг своєї конторки, іменованої поштиво, навіть дещо величаво-піднесено офісом, як Денис у жалобі опустив очі:

– Митниця наша знову голодує.

Вже було подумав Олег, що там сталося нечуване, якесь голодування протестне, упаси Боже, чи нужда така гибла напала на митників, схуд та змарнів тамтешній трудящий люд, аж побачив, як у кореша очі враз зашкварчали – їхня машина митний контроль оце мала пройти.

Їхав Олег на митницю з серцем, що дрібно смикалося, тіпалося та колотилося, але те тривало недовго: доки рябий жезл автоінспектора описав у повітрі коло витончено й елегантно, як у бувалого диригента симфонічного оркестру, на очах велелюдної, із затамованим подихом публіки, доки той артистичний жезл не спинив машину.

– Ти перший у мене сьогодні. Знижка: жени хоч двадцятку.

Зашелестів Олег у гаманцеві.

Через два квартали знову смугастий жезл, тільки тепер зовсім інший, суворий такий, наказовий, навіть маршальський жезл йому не рівня.

Олег мовчки, наче заціпило, подавав документи, відчиняв багажника, показував усе, чого вимагалось, тільки наприкінці, жодного зауваження не почувши, на всяк випадок перепитав:

– Можу їхати?

– Ні. В начальника нашого день народження...

Шелестів, худнучи, гаманець.

На трасі, заледве місто поминула машина, спинив її інспектор, що вихопився з-за кущів негачно, – радість святечна на лиці його повновидому сяяла, випромінювала вусібіч та вигравала:

– Інспектор Петриченко. Ще не снідав.

– Зате мене годували, – буркнув Олег.

– Чую – перегар ще з вчорашнього, – інспектор раптом заметушився. – Приладу зі мною зараз нема, але ти он у кульок дмухни.

Олег знехотя дихнув у простягнений пакет целофановий, інспектор сторожко шморгнув носом кілька разів – не чутно, видавалося, на жаль, того омріяного перегару.

– Тяжка в тебе служба, начальнику, – зітхнув співчутливо Олег.

– А ти сам хоч служив?

– Збракували мене. Туберкульозний я.

Немов холодом хто дмухнув на інспекторове лице, що так пашіло і сяяло донедавна, випромінювало та світилося.

Дивовижна річ, думав по тому Олег, це ж скільки іржею треба душу точити, аби та душа перестала соромитися, по чуже втратила стид без церемонії пхатися... А може, й не треба довго, десь раніше побігла тріщинка малопомітна, і тепер від найлегшого удару репнула та душа і розкололася.

Та помилявся, напевне, Олег, бо душа в інспектора Петриченка з іншої зовсім нагоди потріскувала та репнути ладна була: зацькували його в сім'ї, затицькали, зовсім брати бакшиш на трасі вето наклали. Хмурих брови суворо батько:

«Щоби очі твої цього більше не бачили!»

Відвертатися мусив тепер, як шелестіли купюрами. А ще батько до знайомого лікаря навіть во-
див: муркотів нерозбірливо довго той, молоточком
вистукував.

«Запущено все, занехаяно. Кварцом невідклад-
но пекти, прокапати ще антибакшиш, а таблетки
ньюхабарон тричі на день приймати».

Казав лікар, що то або гена якогось мутація,
або збудник хворості ходить такий, втрапляє у
кров – і тоді все тіло свербить та чешеться не-
милосердно, насамперш, звісно, долоні. Головне
тут, наказував, як в алкоголіка, – не зірватися.
«Двадцять гривень витримав залюбки, стиснув-
ши зуби – сотню, а на п'ятисотці зірвався», –
лаяв сам себе, згадуючи, Петриченко та докоряв
собі.

...А вже перед митницею черговий жезл, опи-
савши віртуозно коло, тицьнув у місце, де Олегові
стати належало:

– Ви знак «40» , здається, бачили?

– Умгу.

– То чого ж їхали гривень на триста швидше?

– Показуйте радара.

Інспектори переглянулися: чи то подивовано, чи
обурено.

– А ми вже вимкнули. Ви що – нам не вірите? –
і така непідробна щирість чулася в голосі, пере-
конаність глибинна в істинності власних слів, їх
крицевої правдивості; не зустрічали досі таких,
що посміли б засумніватися в ними сказаному.

– Нема показника – нема бабла, – затявся й собі
Олег.

Тяжко хукнувши, взялися було інспектори за роботу: догори дриґом поставили все у багажнику, люфт керма перевірили, навіть днище невідь-чому простукували – жодного ґанджу.

– Жени кожному сотню – і пензелюй, – змилювались врешті.

Олег мовчки відрахував зажадане все дрібними:

– А тепер сядьте на хвилю в машину.

Він уже давно обладнав свою тачку відеокамерою.

– Впізнаєте себе? – тицьнув пальцем в екран. – В автомат-режимі цю милу картинку інтернет перекинув на мій хатній комп'ютер.

Інспектори, переглянувшись ошелешено, покірно зашелестіли ще недавно Олеговими купюрами.

– Не піде, – крутнув головою Олег, ховаючи свої кошти. – Поверх того з вас кожного, голуба сизо-крилого, ще по п'ятсот.

Щось у цьому світі трапилося, роззиралися довкруг інспектори, чи зламалося, чи в інший бік крутитися-вертітися почало... Вони, облегливши кишені, ще довго стояли заціпеніло обабіч дороги, проводжаючи поглядом дивне авто, стояли незрушно, немов стовпи для виставлених ними ж легіону дорожніх знаків.

Начальник міліції підполковник Кошлатий в очікуванні, доки за його наказом привезуть Орісю, перечитував рапорти підлеглих, час від часу лише похитуючи головою скрушно: недосконалий цей світ, якийсь кривобокий.

«Будучи доставленим у відділення міліції, громадянин Карпущенко продовжував хуліганити і вдарив капітана міліції Безуглого в статевий орган, причому з останнього злетіла шапка».

Ти ба, як розгулявся народ, гаєчку йому давно пора підкрутити, і це під силу лише йому, підполковникові Кошлатому.

«З приводу порваних трусів громадянки Капусти можу доповісти наступне. Під час обшуку її, затриману як проститутку, вона зірвала з мене погони і засунула собі в труси. Я їх звідти ввічливо витягнув і до трусів навіть не торкався».

Хм-м, чи не допитати особисто цю громадянку?

«Після обшуку в самогонниці Корчуватої я і сержант Кобилінський ніяк не могли знайти двері виходу. Коли Кобилінський втомився і заснув у туалеті, я ті двері знайшов. Але нащо приніс їх у наше відділення, того не пам'ятаю...»

Хай перепише шолопай цей рапорт, а то ще в руки перевірки якій потрапить. Хоча з нашим життям причаститися в смак деколи не завадить...

«Затриманий продавець Крисюк вдарив пенсіонера Горпиненка шматком м'яса в обличчя, через

що вирвав із рота пенсіонера глибоко застряглі у м'ясі штучні щелепи...»

Сперш, як привезли Орісю, підполковник хотів було шулікою виголоднілою на неї накинутися, аби, напуджена, була більш податливою. Але передумав у останню хвилю, розвернув голоблі:

– Ти того... Хоч іще й першого завдання не виконала, я тобі легше дам.

Він дістав із шухляди конверта, вийняв гроші з нього і почав відраховувати, на пальці попльовуючи, хрусткі папірці.

– Купиш кіно мені з секс-картинками – чи запишуть на роботі в тебе нехай... Таке мені треба, щоб аж у носі крутило – не тільки ж вам, молодим, хочеться діла цього.

Оріся зачудовано дивилася на товсті короткі пальці, які вправно, мов картярську колоду, тасували гроші, й думала, що значити все це має, чому саме їй випала така честь, як собаці у ярмарок: або всюди ганяють, або хазяїн до воза прив'яже. Чи то сповна прив'язати до власного воза Баксові не вдалося, чи просто забули на якийсь час про неї – і зараз оце згадали, нове запаadlo на когось готують та її руками думають жар загірбати? Їй так треба в чуже встраювати ігрище, як вішати гусці хомута на шию.

– Чого шпуньки витріщила? – не стримався і таки гаркнув підполковник, аж у грудях у нього громи зарокотіли, перекочуватися стали та бубнами глухими озиватися. – Не почула? Сказати, аби вуха помили?

– Чого ви до мене причепилися, чи собі інших ліньки знайти? – в Орісі з того пересохло у горлі, й

вона швидше прошамкала, як бабуса, ніж вимовила.

– Проти матері провадження знову відкрито... А вона драпонуті було надумалася. Марне, на кордоні району наряд міліцейський посилили, бо ж он у сусідній державі ящур серед худоби, а ще африканська чума, кажуть, ходить.

На якусь мить тиша було запала, хіба авто відділку сиреною знехотя згавкнуло.

– Бери... На один раз твоїх хазяїв теперішніх, перекажеш, ДАІ менше зупинить, – до Орісі підсунув гроші начальник.

Вона бачила, що грошей на фільм забагато, тож їй замануху, певно, в такий спосіб дають, душу її на папірці поміняти хочуть. Ті гроші між ними були для Орісі порогом, який переступити ніяк не зважувалася, за ними якесь запаadlo причаїлося – нило нутро. Вона почувалася так, як у дитинстві далекому, коли з бабусею на болото по журавлину пішла. В трясовину тоді втрапила якось несподівано, хіба на десяток кроків від бабусі відбившись, топилася в баговинні раптово і невідворотно, хоч вибратися силкувалася панічно; але як тільки одну ногу, смикнувши, з трясовини витягувала, то друга вгрузала ще глибше... І збулькувала грізно трясовина, потривожене нутро її вурчало роздратовано, засиджених яєць запахом дихаючи, готове вже затягнути в смердючу безвість, у чорнішу чорної нескінченну темінь...

Сперш Аполінарій шпигувати змусив її, а тепер чогось більшого хочуть, і має вона для себе вибрати: чи під муки нові матір підставити, чи зла, не

знаного ще й невпізнаного, тим людям завдати, в яких прихисток та хліба шматок знайшла.

Хоча в чому твоя вина, – набігла Орисі раптова думка, її просто передати ці гроші просять, що тут поганого, тим паче, не виконати прохання – на-кликати немалу біду на близьку людину...

– Береш? – низонув запитанням різко началь-ник і ще ближче посунув гроші.

Вона висмикнула було трішки, хіба на чверть, одну ногу з трясовини, як друга вже по коліно вгрузла.

– Візьму, – видихнула врешті.

Олег глипнув на посіріле, мов цементним пилом присипане обличчя Дениса, зизом глипнув якомсь, наче свекруха на невістку небажану і нелюбу, що вперше переступила оце свекрушин поріг:

– Відлежався б ти після аварії. На опенька сушеного схожий.

– То, здається, вночі всі коти бурі, а корови сірі... Тобі теж відпочинок не шкодитиме – в останні часи щастя в кашу сипалося обом.

– Говори до неї, а в неї маковеї...

Денис не зразу знайшовся на слово, в його безвини винуватій душі воно заникалося десь у найтемніший запічок та причаїлося нишком, доки врешті озиватися почало:

– У психушку з таким життям, певне, пора... Вечорами читаю, аби відмерзнути, оті при ремонті знайдені документи – і сам собі чудуюся. Я наче десь там, у тому столітті, хоч без машини часу, і рівно ж тим переймаюся, чим Братковський, і рівно ж настільки...

Олег згори вниз зиркнув на кореша, зиркнув істинно зверхньо, як старшокласник на нетямущого першачка:

– Про місце аварії ще вартує помізкувати. Мову веду про природну загадку-аномалію, а не психушку. Штука не лише в тому, що дорогу через закинуте кладовище повели, хоча що ми у цьому тямимо, там місцина точнісінько така сама, що Кайлас у Тибетах, яка дійсний час дивовижно змінює та в минуле вертає, – хіба що тут доволі зменшена копія.

Балакай, балакай, з того вухо не заболить, – писано було на лиці в Дениса досить каліграфічними буквами; він приготувався вкотре вислухати докори кореша, що дарма він колись пропустив лекцію знаменитого фізика Мічіо Кайку про гіперпростір. Якби трохи інший був настрій у Дениса, він залюбки перекривив би напарника, як той цитує професора, розмахуючи руками, мов старий порожній вітряк крилами: «Уявіть, що ви могли б проходити крізь стіни... Уявіть, що ви могли б за бажанням зникати й з'являтися знову, пересуватися в минуле й майбутнє. Щоб потрапити в далекі країни, вам не треба було б летіти літаком – ви просто зникали й з'являлися б там, де захотіли. Звичайно ж, це понад силу будь-якій тривимірній істоті». Ці шалені, неймовірної сміливості прогнози Денис ще сприймав, як брав на віру також не раз цитоване Олегом із Мічіо Кайку:

«Я квантовий фізик. Щодня я воюю з рівняннями, що керують субатомними частинками, з яких створений Усесвіт. Світ, в якому я живу, – це всесвіт з одинадцятимірним гіперпростором, чорними дірами і проходами в мультивсесвіт...»

Денисові видавалося, що не суперечить це Вірі, бо ще в древній молитві за покійних людина інтуїтивно відчувала існування просторів інших, коли зверталася до Всевишнього, аби оселив Він душі в місці чистому, місці світлому, де праведні спочивають.

А ще Олег до ладу й не до ладу, доречно й не дуже полюбляв цитувати Альберта Ейнштейна: «Я хочу знати, як Бог сотворив цей світ. Я хочу знати Його

думки, решта – деталі». Для Дениса тут бачився пересіл, то було гординею звичайнісінької людини, хоча й віруючої в душі, яка наукою силується підмінити те, що винятково належить Вірі.

Врівноважений завше, навіть вайлуватий Олег, певне, таки меланхолік, як заходила мова про гіперпростір, то небавом його немов хто підміняв: очі горіли незмигними світлофорами, досі поважні рухи раптом ставали рвучкими, мов людині, наче комп'ютерові, зовсім іншу програму інстальювали. Врешті дістав він Дениса балачками на улюблену тему, і той мусив оберемок літератури перечитати: від наукових статей про одинадцять вимірів простору до химерних оповідей про прибульця з майбутнього Леонардо да Вінчі, що втрапив у аварію на машині часу і тепер уже думає, сучасністю до оскоми натішившись, як би вибратися йому назад, тож збудувати пробує гелікоптера і підводного човна, аналог акваланга і планера, мріє танк сконструювати та ще малює зашифровані геніальні картини...

Одного разу Денис, вершків із прочитаного нахапавшись, спробував кореша загнати у кут:

– Якщо я матиму часу машину, помандрую в минуле і вб'ю ненароком свого дідуся, то й тата не буде, а отже, і мене також. Але якщо мене не буде, то діда ніяк не вб'ю. Нісенітниця, парадокс: якщо я вб'ю дідуся, то я не вб'ю його.

Логічний цей жарт, дещо жорсткий і жорсткий, Дениса не зачіпав, бо ні дідуся, ні тата він не міг навіть на очі звести. Натомість за діда і батька Денисові та однокласникам служила «класна

дама» – вічно п'яний фізрук Пістон. Фізруку ці шмаркачі інтернатські заважали сповна жити в своєму кайфовому всесвіті – Пістоном дразнили за це словечко улюблене, яким нагороджував чи не кожного інтернатського хлопчика.

Жорсткий парадокс нітрохи тоді не збентежив Олега: він, не замислюючись та видимо запишавшись собою, відкинув знехотя:

– Парадокса ніякого не буде, якщо, мандруючи часом, потрапимо в паралельні світи.

І нехай, думалося Денисові, подорожуй собі, чоловіче, всіма одинадцятьма тими вимірами гіперпростору, про які модерна книжка балакає, є де розгулятися в тих одинадцяти... Самому йому так багато не треба, йому бодай один, та надійний, де прихисток є від паскуди державного, від інспектора чи поліцая, що через день витрясають душу та вивертають її, немов уже потерту та приношену рукавицю. Ти б знайшов мені, казав якимсь Олегові, вимір простору отакий затишний, нірку тиху й безпечну часу... Там, зрештою, Бакса немає, а якщо і зустрінеється схожа істота, то замість заздрості та злоби зеленої в грудях у неї грудочка милосердя...

Зараз же, як згадав Денис про психушку, а ще потім дременути намірився у котрийсь із всесвітів, Олег із непохитною твердістю вирік:

– І не в психушку, і не в паралельні світи... Марш у відпустку – і всі пиріжки.

Орися подавала гроші Денисові якомсь так, як колись у бабусі, аби не розхлюпати, вставляла борщ у піч на рогацах – обачно і з легким тремтінням рук.

– Мента старшого бабки... Казав секс-фільм йому продати, такого, щоб аж у носі крутило.

Цікаво, не приховалося від Дениса те легке тремтіння Орисиних пальців, чи працює вона лише на Бакса, чи на ментів, чи на обох одночасно – він на стукачів дивився з такою самою холодною байдужістю, як на гусінь, що на яблуні повзає он там за вікном, – є в природі таке створіння, та й годі. Денис знав, що в кожному колективі цього добра через раз, тож марні рухи позбутися їх – проженеш одного під пристойним виглядом, як двох на місце його завербують або пришлють. І він не чіпав здебільшого їх, бо то однаково, що болячку задавнену чухати – червонітиме тіло надерте куди ширше і більше та чухатиметься ще нестерпніше. Траплялося йому також, що виженеш стукача тихого, який сусликом смиренним у нірці собі сидить здебільшого і хіба зрідка посвистує, а натомість нового вельми спритного наживеш, що свистітиме цілоденно, до того ж приборкуватиме.

Ще він намірився поглядом випробувати Орісю, пильно, як заправський гіпнотизер, у вічі їй дивлячись: у давні дитячі літа хитрюга-вихователька переконувала Дениса, що в очах у людини все написано, треба вміти лишень читати, правду

каже вона чи бреше. Та в погляді її, незмигнутому і прохолодному, нічого не вичитав; видалося хіба єдине – відчепіться від мене всі разом.

– Скупуватий мент став, відвалити щедріше міг би, – всміхнувся Денис, як простягала гроші Орися. – А хвалився ж ото...

Містечко недавно враз облетіла розмова, у правдивості якої божилися очевидці. Випивало якось начальство гуртом, і начальник міліції похвалився перед товариством:

«У мене стільки доларів, що можу купити це місто».

«Так я тобі й продам», – розсердився на те Бакс. Денис простягнув було руку принесені гроші Орисею назад відкинути, як за дверима шарварок вчинився і роздратований голос Олега розгніваним бультер'єром хрипів:

– Ну й що, як мільтон, документи!

Денис знову на обличчя Орісі глипнув, та нового не прочитав, хіба змигнув там переляк.

– Ні-і-і! – вереснула в останню мить Орися, як гості були вже на порозі, спохватившись у ту хвилику, в яку прийшов здогад на міліційну загадку – гроші мали потрапити в руки Денисові. З вправністю виголоднілої кішки вона дотягнулася, цапнула і затисла у жмені ті папірці.

Рвучко відчинилися двері, й перший із міліціантів завис над столом. Очі його світилися азартом мисливця, що ось-ось у погоні здобич наздожене, вони кілька разів по черзі перебігали то на Дениса, то на затисле в Орісинім кулаці; ті очі як засвітились раптово було, так і погасли:

– Поспіши-и-ли... – вихопилося розчароване. Те розчарування було не лише власною невдачею, розтягнуте слово, видавалося, ширилося на все довкола, на люд, на погоду за вікном і навіть на день цей у тижні.

– Фальшиві гроші й діла такі самі, – подоба кривої усмішки змайнула Денисовим лицем, і не зрозуміти було, чи то усмішка така гіркувата, чи просто скривило від споглядання на цих гостей. – Аби пальці мої на них лишилися – фокус старий як світ... Креативу бракує, панове.

Міліціанти, що заявилися неждано-негадано, мов із віртуального простору вихопилися, так само й завіялися.

– Я н-не хотіла, – мучила Оріся неслухняного язика, який повертатися та перегинатися вперто не мав бажання, а як усе-таки повернути вдалося, то з натугою, мов заіржавілого. – Я зрозуміла відразу, що тут запаadlo, але не втямила, де ж воно саме...

– Буває. Ідіть, – йому складно зараз було ще на якесь слово знайтися, тож взявся заклопотано і глибокодумно, ковтаючи мимовільну образу, гор-тати телефонного довідника.

Денис віднедавна, повертаючись додому, сідав щоразу за переклад листа Братковського, він втягувався у читання, як пияк непомітно і безповоротно в полон зманливого зілля, видивлявся пильно перипетії та повороти чужої й далекої в часі долі.

«Я, порох, попів Творця мого, святе Небо беру за правдивого свідка, що не для жодних бунтів, про що Творець сам відає, що їх не було в моєму серці й лише для ревності Бога мого, для честі Православ'я святого смерть прийняти мушу...»

Денис читав ці рядки, і йому насправді було цікаво, чи ж «не для жодних бунтів» ішов на смертельний ризик цей чоловік – інколи в смерті лукавства більше, ніж у звивистих і покручених, заплутаних та зашмотаних стежинах життя... Мчали гінці долами й горами в усі кінці Речі Посполитої, везли вони універсал короля Августа II – від досвітку до смеркання гнали вершники коней, даючи короткий спочинок хіба лиш на ніч чи вже як підіб'ється яка тварина. Король скликав сейм примирення, сейм, на якому мали б означити віхи його правління. Універсал той наказував шляхті обрати серед своїх депутатів та дати їм настанови й інструкції.

Смішки та пересмішки котилися по державі не менш прудко, аніж мчали ускач королівські гінці, що новий володар корону здобув грандіозним підкупом, – тим мало переймався Братковський, хіба

всміхнеться було краєм вуст, як до дійсних подій хто додасть небилицю кумедну. Нове ситце на кілочку висить, пам'ятав Данило, тож можна і треба використати момент. Бо ж стільки гнилого докруж, продажності й пиятики, посади, найвищі при тім числі, за гріш купляють або угощення... Він в очі сміявся в книзі своїй, він знущався відверто з лизоблюдів та їм подібних... Та чи може книга одна вивихнуте суспільство на місце вправити? Ось у «Депутатській елекції» Братковський пише:

*Шість мис до того, шістдесят півмисків,
Сто фляш і безліч виставлять келишків.
Лий, влий, чолом бий перед кожним братом,
Як хочеш бути паном депутатом.*

І поки ці гнійники не взялися у силі, доки ще різати не потребують ножем, а лікуванню піддатися здатні, поспішати належить. І Данило, з таким самим православним шляхтичем Ремігіяном Суриним, що стольником житомирським служив, мали знайти розуміння в православної шляхти у Київському і Волинському воєводствах.

«Ми настійно вимагаємо від сейму через своїх депутатів, – не втомлювалися повторювати, – гарантії для православного люду. І нехай нас меншість, та посланці наші рівних прав повинні добитися – інакше кров не спинити потім...»

На душі у Братковського розвиднялося, як почав він об'їзд шляхтичів, що депутатами могли їх обрати: викинь сумніви геть, бо ти вже циніком

став, картав Данило себе, ти в людині зневірився, а то гріх неабиякий.

«Ми ще не забули світлої пам'яті Казимира Бевського», – чув Братковський в одному помісті, й не треба було йому щось тут перепитувати і уточнювати, ім'я саме говорило за себе.

«Православні теж християни», – заспокоювали Братковського в іншого депутата. Трішки різало вухо йому оте «теж», але як не можеш жити так, як подобається, то хай подобається, як живеш.

Марно було рахувати, скільки верст відміряв Данило і за погоди, і як мжичка впліталася чи періщив дощ – то минуще і не варте уваги, гадалося, он у Ремгіяна Сурина за плечима не менше доріг.

Багато разів Стир і Горинь скресали, і в багатенько весен повинню розливались вони розлогою, що й оком не обійняти, доки Братковський завершив книгу свою і здав у Краків у друкарню. Кожний рядок там наче пальчиками перебирав та на зуб задумливо пробував – коли ж писали інструкцію для послів на сейм, то до неї Данило ставав ще прискіпливішим.

Він подумки небо просив, аби воно дарувало йому те Слово, що упокорить гонорові, марнотою припорошені, мов пилюгою придорожньою, серця на сеймі, бо всією природою своєю, душею і тілом, противився бунту. «Не убий!» – те неголосно сказане на горі Блаженств, неподалік моря Галілейського, перекочувалося через гори і видолинки так само легко, як і через століття; те слово долало пустелі крізь передзвін сухих черствих пісків, мало силу воно пробитися і в найгустіші хащі; шкода

лишень, що сильні світу сього, врозумівши добре, лукавий інколи вигляд робили: даруйте, мовляв, недочули. Ні, гортав думки, наче книгу, Братковський, він має зробити усе, аби в ту ж мить затоптати, зародиться ледве, наймізернішу іскру бунту.

Врешті лишилося тільки терпцю набратися, виглядаючи з того виднокраю, де сонце заходить, а чи не скачуть гінці, чи не вертаються ще послі сеймові? І що вони привезуть: рівність людську, як рівна кожна душа перед Всевишнім, чи знову словесну полову, зневагу та упослідження люду цього?

Журился знайомому лікарю батько автоінспектора Петриченка:

– Не допомогли твої ліки синові, хоч по припису все робилося. Далі на трасі гроші з люду витрушує, хіба відвертається сором'язливо, коли бере.

Сивий лікар і собі зажурился.

– Біда в нього гірша, аніж я гадав. То не бацила, щось глибше, у генах, мабуть...

Не відставав від товариша батько:

– Поможі, Христа ради, порятує цю пропащу душу.

Крутнув сивою шевелюрою лікар, плечима знижав:

– Безпорадний я тут. На генному рівні шукати треба, десь в інституті столичному, а тут же звичайнісінька райлікарня.

І лікар узявся, розмахуючи перед батьком руками, наче диригував невидимим, доволі незіграшим оркестром із початківців, занудно пояснювати, якою буває терапія того схибленого гена: одна просто виправляє пошкодження, а ще інша те виправлення передає навіть нащадкам. Від премудрості приятеля в батька аж спина холоділа – він панічно, скільки пам'яті мав, взявся перебирати своїх прадідів, а чи не було серед них поліціантів, крий Боже, чи податківців.

– Здоровий, правильний ген, – очі в лікаря, звично стриманого, засвітилися раптом галогенними лампами в присмерку, бо любляв-таки

він побалакати про майбуття медицини. – Той ген умудрилися вмонтувати у вірус, нешкідливий, звісно, і пацієнтові вводили. Аби організм тільки добрий ген не сплутав зі шкідливим та не копнув його часом...

– Ти товариш мені чи ні? – злився батько і в очі благально лікарю зазиравав. – Он від раку у вас хіміотерапія людей рятує, а то...

Лікар так само плечима знижував, мов мураха яка під сорочку втрапила, і вибавити її він ніяк не міг.

– Згадай, чи коли тебе так я присьма просив, – нив безугавно засмучений батько.

– Дай мені спокій, – спересердя лікар пирскнув було. – Спробую ще, але без обіцянки будь-якої.

Кожен день тепер батькові видавався тижнем, а ніч полярній рівнялася. Тим часом знайомі про нові синові оповідали труди.

Спиняє він чергове авто, і водій спантеличено перепитує:

– Яке перевищення? Та я ледве плівся!

– Ти ще скажеш, що на місці стояв.

– А що, інспекторе, хіба ні? Майже стояв.

– Стояв так стояв. А знак он «Стоянка заборонена» для кого?

Щоправда, ні разу син не порушив суворого батьківського наказу про хабар: «Щоби очі твої не подобства цього не бачили!»

От спиняє він чергове авто і починає балачку звичну:

– Документи на машину є?

Водій:

– Ось вони.
– Страхівка, аптечка та вогнегасник?
– Є.
– Молодчина. Все в тебе в порядку. З нагоди цієї та ще з приводу свята вчорашнього давай по 100 грамів перекинемо!

Отетерілий водій віднікувався було:

– Та що ви! Мене оштрафуйте тут же.
– За кого ти мене вважаєш? Ану держи келишок!

Випили і по третьому келишку – за любов.

Водій від'їхав, а син за рацію взявся, з сусіднім постом ДАІ балакає:

– Третій, третій! Я – сьомий. Там я тобі триста гривень заборгував. Так от, хвилин через десять біля тебе проїде жовтий «Жигуль» – водій у ньому п'яний у дим.

Терпцю набравшись, батько довгенько виглядав свого приятеля-лікаря, опасаючись, що прийде той і руками безпомічно розведе:

«Не зумів, вибачай мені, друже...»

Але врешті під вечір якось приятель придибав і на стіл поклав конвалюту якогось дивного, жовтуватого трішки, з різким запахом порошка.

– А часом... не зашкодить? – завагався батько було, приношуючись до конвалюти обачно.

– На собі спробував, – похопився хвалитися лікар. – Ще й котові своєму в корм додав.

І поділився по хвилі, мов потаємним особливим яким:

– Так кіт від м'яса відмовився, а через годину, дивлюся, на газоні траву жує...

Кілька тижнів чутки неймовірні райценром, навіть районом усім, до околиць самісіньких, вперто ходили: найлютіший автоінспектор брати бакшиш чомусь перестав.

Стукачі донесли неймовірне небавом у райвідділ.

Від почутого підполковник Кошлатий аж здригнувся, і медалі у нього на грудях ланцюгом забряжчали, масивним таким, яким пса прив'язують.

Новину доповів переляканий заступник: він здавався Кошлатому переляканим змалку, бо в дитинстві марсіян вельми лякався, а зараз панічно боявся начальства, простуди, нещасливого збігу цифр та хвороб від любовних зв'язків випадкових – тож підполковник сперш не перейнявся було, тільки поступово, шматочками якось, осилив урешті загрозу, що вкинула його в дригіть.

– Надзвичайна подія у нас, – доповідав заступник. – Невідома хвороба вразила автоінспектора Петриченка. При тому біда прогресує. Сперш відвертався він, як брав на трасі, а тепер і зовсім брати відмовився.

За довгі десятиліття бездоганної служби вухам підполковника вперше дивовиж таку випало чути.

– Під осінь різна поміж люду пошесть гуляє, – замислено мовив Кошлатий – якось і не до заступника, і не до когось іншого, хіба до вікна. – Температуру міряли? Цукор у крові? На рентген водили?

– Усе зроблено, як ви кажете, – каблуками клацнувши, ще рівніше виструнчився заступник.

– А може, він вар'ята грає? Зірочку на погони позачергову приманює? Або знак «Стоп» персональний хоче? Чи перевтомився – то ж нелегкий труд на сонці та вітрі отак круглорічно палицею махати...

– Санаторій у Ялті двічі марно пропонували.

– Ану сюди його клич, – в підполковника, коли злився, волосся на потилиці чомусь електризувалося та дибки ставало, наче гавкнути на когось збирався.

– Він у приймальні у вас, – з готовністю широко прочинив заступник масивні двері й пальцем поманив автоінспектора.

Підполковник неспішно до викликаного підійшов, з виразом співчуття глибокого на лиці постояв якусь хвилюку та в очі йому мило заглянув:

– А що, синок, хворість якась причепилася?

Від того «синка» в інспектора дрібно коліна тремтіти взялися, бо досі вище «опудала» рангом не вдавалося ще підійматись.

– Я здоровий, товаришу підполковник!

– Це ще поба-ачимо, – розтягував слово, наче гомове, начальник. – А то правда, що тепер у шофєрів не береш?

– Правда, товаришу підполковник.

– А чим же ти мені данину щомісячну ниньки платитимеш? Плата «нагору» не зменшиться, що в мене на одного придурка побільшало.

– Із зарплати, товаришу підполковник.

Кошлатий так само неспішно вернувся до столу, черкнув кілька слів і записочку помічників тицьнув – той хутенько подався кудись.

Побалакав по-батьківськи ще трішки начальник з інспектором.

– У тебе все гаразд із розумовими здібностями? – врешті перепитав.

– Я стурбований інколи ними...Все, що ви кажете, мені видавалось розумним.

Дебелі санітари в білих халатах, що без стуку ввірвалися в кабінет, вправно скрутили руки інспектору і потягли до «швидкої», що психлікарні тутешній, головній на кілька районів, належала.

У чорній воронячій уніформі та чорних масках, тільки білки очей зблимували крізь прорізи в них, озброєні люди стрімко ввірвалися в склад: хряснули і впали від удару дужої ноги зачинені на обідню перерву двері.

– На підлогу! – прохрипів до отетерілих працівників перший, певне, старший із прибулих.

Решта завчено, як на показових навчаннях, метнулася до столів та комп'ютерів, жужмом у мішки скидала накладні та інше подібне добро, вигрібала і витрушувала все із шухляд; пурхала, розліталася вусібіч та встеляла підлогу паперова хурделиця. Невідь-звідки взялися вантажівки, і ящики з товаром почали жбурляти у кузови автомашин – якась особлива втіха світилась на лицах прибулих: бо то вони підносяться над пересічним людом, дужі та вправні, з тугими біцепсами і волячими шиями; вони готові піти, куди буде велено, ламати безкарно, як оці складські двері, усе на своєму шляху; їм судилося в цьому житті бути господарями, а всі інші нехай, як оці, що перед ними, розпластаються на підлозі; почуття зверхності своєї вони не встидаються, бо тільки їм дозволено за наказом, не розбираючи вельми, лупцювати правих і лівих, винуватих і праведних – і їм це життя до шмиги.

Орися, ще як тільки гукнули падати їм на підлогу, встигла схопити біля комп'ютера синенький загальний зошит та собі під кофтину тихенько тицьнути. То був особливий зошит, де писалася мовчазними цифрами щоденна повість, кому й

скільки давалося: яка торба належала неймовірно набридливим захисникам споживачів, а яка міліції, що по данину ходила, як діти у школу, що давалося нахабній та безцеремонній ветеринарній службі, а що лишалося менш страшній інспекції цін... Власне, чхати було Орісі на всі ті діла, неприємності на завскладом та вище начальство чекали б, і нехай би завідувачці, цій курці обскубаній, що чіпляється до неї щоденно, хай би дещиця ще перепала, от тільки директора трішки шкода, бо собак усіх на шию повісять напевне йому.

Найближча маска було щось запримітила, нагнулася над Орісею та лапнула ту кофтину, але вереск у відповідь чимось нагадував циркулярку, коли пилку якраз заклинило.

– Облиш, – скривився старший із міліціантів. – Тут без неї компромату мішок.

На такій виставі Денис, що притьма у склад прибіг, досі ще не бував.

– Хто тут... головніший у цирку?

– Ось постанова про кримінальне провадження, – буркнув прізвище нерозбірливо отой старший. – Це моє майорське посвідчення. А це доручення слідчого судді. Починаймо опис складати.

Денис тільки кліпав повіками, проводжаючи поглядом заціпенілим кожен ящик, що, як перелітна птаха у вирій, ширяв у повітрі: «Половині товару гаплик»...

– Хтось мені бодай муркне, якого дідька господарюєте тут?

– Арештували баригу, що продавав ваш товар

без документів. Перевірили – весь товар контрабандний. Крапка.

Денис, мружачи повіки, вчитувався в документи майора, а оскільки без звичних окулярів був, то підносив папір до очей, мов щось там мав конче винюхати.

Власне, винюхувати та здогади лаштувати він потреби не мав: кілька днів тому знову викликав його слідчий.

– Ну?! – зовсім як Баксутенко гикнув, силячись якомога загрозливіше.

– Не запряг. І поганяти не будеш, – у тон відказував, відчуваючи, як на потилиці шкіра раптово стягується.

– Я там минулого разу дещо тобі казав. Надумав?

– А якщо я тебе також пишу?

– Ти, амбал для відмазки, перевізник краденого і співучасник браконьєрський... – задихався з обурення слідчий, і кадик його взад-уперед заходив, як затвор карабіна. – Тобі років сім тепер світить, вертухай за тобою вже очі виглядів.

– Невинуватому солі насиплеш...

– За мітлою своєю слідкуй, розщебетався! Лабать Шопена по тобі будуть – на похоронах твоїх скоро, – слідчий не стримався, встав і спересердя книжкою, що тримав у руках, з виляском по столу бахнув: – Навіть роги ламати не зможеш, утекти світ за очі... Закінчуємо базар: дві доби тобі строку.

...Учора той термін сплив.

– І все ж документи у вас не в порядку, – Денис

повернув їх майорові. – Вимушений телефонувати в прокуратуру.

Із прокуратури не забарилися – її представник і собі взявся шелестіти майоровими паперами: брови його то повзли подивовано вгору, то опускалися, спантеличено хмурячись; врешті було засмутив майора:

– А знаєте, директор правий...

Він недоговорив, задзеленчав його мобільний: тепер уже прокурорські брови не хилиталися на невидимій хвилі вгору та вниз, хіба спантеличено збіглися на перенісці:

– З високого повеління... Наказано не заважати вам, – докинув майорові й подався хутенько геть до свого авто.

Другий день стрекоче сорока на яблуні під вікном... Братковський не був забобонним вельми, але цього разу чомусь нетерпляче щоразу зиркав крізь шибки: як птаха стрекоче, сидючи дзьобом до порога, каже стара прикмета, то будуть гості, а як хвостом до дверей – чекай сварки в хаті.

Балакуча птаха незмінно всідалася до порога дзьобом.

Гості не змусили себе довго чекати. Внадвечір'ї наступного дня, швидше в присмерку навіть, у воротах замерехтіла постать сусіда Яцека Шмиговського. З ним у Данила узвичаїлися давні приятельські стосунки, і рідко яка свіжина, вдалий мисливський трофей чи просто святкове застілля обходилося одне без одного; ще й свята у датах та днях у них збігалися, бо Яцека теж у православ'ї хрестили. Сьогодні сусіда як ніколи був бажаним і доречним: сейм закінчився, депутати не вельми вже поспішали по домівках своїх та помістях, а Шмиговський якраз повернувся оце з Варшави.

– Мабуть, Господь милосердний не все лихо роздав, ще й нам зостанеться, – не став відкладати новини Яцек, бачачи, як не на місці очі в Данила із нетерплячки. – Знали оті хитруни на сеймі, що нікому за нас заступитися.

Вірив і не вірив Братковський у добрі вістки із Варшави, та зараз, по сказаному сусідою, а вельми від тональності голосу, йому немов у жнивний полудень хто льодину за комір укинув.

– Козацтво, що відроджуватися почало, хочуть знищити повністю, – слова гостя падали, як важке каміння в провалля. – Ми вже наче й не потрібні на цій землі. Євреям і православним заборонено навіть селитися у недавно звільненому від турків Кам'янці, що на Поділлі. Наші церкви, на відміну від інших, не позбавлені від постою та військових повинностей. А все Поділля тепер відійшло від Київської православної митрополії, там правоможний уже Львівський уніатський архієпископ. І що найгірніше: наші шановані депутати, обрані з Київського і Волинського воєводств, теж голосували за ці неправдиві й несправедливі рішення. А ми так старалися, так виписували і вилизували їм на сейм інструкції...

Наступного дня Данило Братковський мчав до неблизького Ремігіяна Сурина.

– Журба сорочці не заміна, – коротко оповів новини, що забарилися через неспішних їх депутатів. – Що робитимемо?

– Королю порадимо новий сейм скликати, – за східною гіркотою ховав розпач Сурин. – А нашим депутатам мав Бог дати душу, та дав грушу.

Довго вони судили-рядили, вже начебто бувало доходили згоди, та в останню мить усе йшло шкереберть, бо нездійсненне насправді. Врешті таки зійшлися:

– Маємо підготувати Маніфест, під яким підпишеться чим більше шляхти. В тому документі зажадаємо притягнути ослушників-депутатів до відповідальності.

І знову чи ллють дощі, чи сонце сліпить, а в дорозі обоє, від маєтку до маєтку – підписи збирати

під суворим документом. А як завершили збір, то тільки головами похитали:

– Тепер знаємо, скільки в нас патріотів землі цієї. З багатьох тисяч шляхти підписи не побоялися поставити аж п'ятдесят чотири.

Перипетії ці невеселі на зборі підписів не закінчилися. Всі три городи волинські – луцький, кременецький і володимирський, відмовилися Маніфест прийняти, виняток становив тільки Овруч – і то лише тому, що писарем там числився... Ремігіян Сурин.

Тихо й непомітно вся справа померла, бо вже й у Сурина опустилися руки. Він побоявся, напевне, потягнути лукавих тих депутатів до суду, мов ненароком, пропустив терміни для оскарження... Данило не мав сили на нього вже навіть образитися.

Оті потуги прищучити двоєдушних послів до сейму дорешти попсували стосунки Братковського з волинською шляхтою, бо ще чималенько з неї не могло простити ніяк йому книги. То про писарів він складав:

*– Милий пане, чом, писарю, так марний,
Світишся, немов свічка у ліхтарні?*

*– Милий мій, тому, що пера не знаю,
Писар-бо ніщо – дірку в мішку маю.*

І чималенько писарів, люду з виборних магістратських посад починали дивитися на нього зизом. А потім до них долучаться ще підсудки:

*– Пане мій, підсудку, дивну моду бачу,
Згорбивсь, ваша милість, мушу те відзначить
– Та ж тому, мій брате: як на рибу вудка,
Без грошей так само лихо для підсудка.*

Здавалося, важко відшукати посаду чи тогочасний титул, які не втрапили б у «Світ, по частинах розглянутий». Хорунжих теж автор не обминув тою саркастичною увагою:

*– Мій пане-брате, пане мій хорунжий,
Чому віддально ваша милість кружить?
– Не подивуйся, як калитка згине,
Хоругву миттю і хорунжий звине.*

Із часом, як мандрувала книга світами чи просто її переписували, всю далеко не тонку чи бодай частинки, з часом у Данила плодилися вороги швидше, ніж мошка рано напровесні. Один шляхтич перестав вітатися, другий через спільних знайомих йому переказував, що надалі Братковський у домі його не бажаний, а третій за межу земельну в суд подавав, хоч багато літ та межа була узвичаєна і ніхто про неї не згадував.

І коли почалися не тільки погрози, а й шкоди та капості господарці стали чинити, Братковський із сім'єю повантажив пожитки і рушив на Львів.

Як за спиною лишилось родинне обійстя, визріла остаточно думка, досі з якою ніяк не мирився, яку гнав, як непрошеного чи ненависного гостя гонять із порога: не розв'язати того вузлика з житте-

вих проблем на стежці мирного порозуміння, сеймових ухвал чи королівських універсалів. Ні, тут хіба бунт зарадить, повстання...

Як? Невже ці істоти, за подобою й образом Господаря світу безмежного створені, не здатні спільну мову знайти? Хіба мислимо, аби брат, ідучи на брата, у храмі ножі святив?

Як доїжджав Олег до митниці, то щоразу у нього живіт бунтував, наче щойно він оселедця сирым молоком запив.

Інспектор, погортавши недбало папочку його документів на вантажну машину та назад тицьнувши, зиркнув було на Олега, як апостол на грішника перед воротами райськими, а тоді буркнув під ніс:

– Треба ждати...

Олег, повіками спантеличено кліпнувши, взявся розгадувати, що ж то промимрив сей чоловік: «ждати» – тобто чекати сказав чи «треба ж дати»...

Трохи вичекавши, знову підійшов до віконця, не забувши сотенну в папери шихнути.

– Треба ще стільки ждати, – дивлячись на стелю, прудко шелестів чоловік сторінками, аж вони миготіли.

Як втретє Олег опинився біля віконця, то достатньо було інспекторові лиш відкрити папку:

– Нарешті правильні у вас документи.

Тепер ще сам Олег мав пройти митний та прикордонний контроль, його легковик стояв на іншій лінії, і там метушилися інші митники.

Він таки легко сьогодні відбувся – і в душі його звучали пасхальні урочисті піснеспіви: то був хор, що творив щось бентежне і життєстверджуюче.

Та раптом смикнулася митникова рука, як забирав уже документи, а почуте видалося жартом:

– Не можемо, вас, на жаль, пропустити. У вас скло на машині тоноване.

Піснеспіви на мить у душі притихли, натомість Олег взявся пояснювати, що в нього іномарка, вироблена в Німеччині, за всіма євросоюзівськими нормами та вимогами.

Митник було почалапав у своє приміщення, а з'ява його народу відбулася хіба через півгодини.

– У вас нема страховки медичної...

Чи тобі застило, он же вона, мало не згори паперів – Олега важкувато було роздразнити, але, видається, цьому чоловікові може навіть ця справа вдатися.

– Ми тут піднімали вже документи... Не бачили європейської страховки на автомобіль GreenCard...

А щоб тебе підняло та гепнуло, і той папірус лежить у папці заздалегідь; дзуськи, одному сьогодні платив, досить уже, тобі не стану.

– Пред'явіть вогнегасника!

Не мала дівка клопоту, то Каленика привела – викидай тепер, Олеже, все з багажника на асфальт, бо вогнегасник десь там, на денці; поскрипуючи зубами, викинув:

– Ось.

Легкий помах руки, мовляв, можна добро складати. Склав.

– У вас нема трикутника аварійного.

Опудало ти митарське, тож я тільки-но діставав вогнегасника, а трикутник поряд лежав, чи тобі повилазило: знову все з багажника летить на асфальт.

– Проїзд у Євросоюз без трикутника заборонений достеменно! – і очі у митника більше не здатні

були тамувати сміх, він закипів та через край перехлюпнувся.

По трикутникові пауза було запала на мить, але недовго жила:

– А у вас жилетки немає жовтої! – вирвалося на решті криком, радісним і дзвінким, переможним таким, яким винахід епохальний хіба вітають чи відкриття незнаного континенту; ще так вихопитися може в мандрівника, що океанами та морями вельми довго ширяв і побачив нарешті омріяний берег.

Навпіл із бідою Олег докумекав, що мова йде про ту світловідбивну жилетку, яку вдягають на трасі поночі, як міняють колесо чи мають інший подібний клопіт.

Той хор, що в душі у нього звучав, ті життєствердні піснеспіви назовсім згасли, лишився тільки насмішкуватий свист митника, що, кепкуючи, імітував якусь нехитру мелодію.

Олег знову відчинив багажника, поклав дві десятидоларівки, а тоді тицьнув пальцем:

– Отам жилетка.

Митник на півзігнутих до багажника метнувся.

– Добра жилетка, тільки розмір не той. Там другий лежить, а треба четвертий.

Олег жбургонув у багажник ще двадцять доларів, і митник, не чекаючи навіть, коли долетять, виловив їх із вправністю кажана, – чи не найвправнішого в підвиді рукокрилих.

Лаштувати в Батурин коней узявся Братковський відразу, щойно з Манявського скиту вернувся. Він так почувався зараз, мов бачив дивний якийсь, краси неймовірної та чарівності сон, і він знав, що то сон і має ось-ось прокинутися, та йому так не хотілося, аби закінчувалося бачене, кольорами всіма щедро насичене, він лякався, що раптом замість цього бенкету буйного фарб раптом настане прісний і сірий, занудний прокислий будень.

У церкві Воздвиження Чесного Хреста Данила вразив іконостас, хоча й не завершений. Попоравши справи, Братковський міг довго стояти перед іконами, на яких пензель майстра, традицій не зрікаючись попередніх, уже ловив дух бароко. Досі не доводилося йому бачити «Тайну вечерю», де хтось із апостолів міг бути оберненим до глядача спиною, де несподіваний ракурс нітрішки не заважав заглянути у глибину душі, зміряти її вагання та сумніви, велич у подоланні боязні та холодного і жаского страху. В багатьох храмах судилося побувати Данилові, молитися перед іконами майстрів знаних і маловідомих, проте ще досі не зустрічав, аби так вдавалося передати контраст між Христом, справедливим і мужнім, що перед неймовірним випробуванням та муками поставав, і підступом Юди, ретельно прихованим, тільки не від художника, який сам міг побачити і його передати іншим на полотні.

Так само Данило годинами милувався та перебирав думки, як мусульманин чотки, стоячи пе-

ред полотнами «Успіння» чи «Вознесіння», диву давався, як може людська рука виготовити такої краси незнаной двері із зображенням архангелів Михаїла та Гавриїла.

Братковський чудувався витворами ієромонаха Йова Кондзелевича, з яким зазнайомився ще у волинському Білостоцькому монастирі. Кондзелевич у скиту Манявському вже котрий рік трудився над іконостасом – якимось, як мерехтіти починало перед очима та попливли кольори, ієромонах вийшов від фарби руки і підійшов до гостя.

– На цих іконах святі, – не стримався від спокуси Данило, – надто об’ємні, надто земні й чомусь нагадують мені волинського селянина з лицем обвітреним та руками порепаними...

Легка усмішка птахом несмілим змайнула обличчям ієромонаха – змайнула та й полетіла собі.

– Христос у душу дивився, а не на руки... – трохи притомлений, тихий голос Йова, проте, добре був чутний під високим склепінням. – Апостоли Петро і Андрій теж простими дядьками були, неграмотними рибалками з потрісканими на вітрі, огрубілими та обмуляними руками. Але звернеться до Петра з часом Спаситель: «І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили пекла не переможуть її...»

Іншого разу Братковський знову зачепив ієромонаха:

– Даруйте мені, я не маляр, не іконописець, – в душі Данила сумнів черв’ячком тихеньким підточував його захоплення мальованим Кондзелевичем, гіркоти додавав. – Не можу передати навіть,

але в цих іконах щось схоже мені видається з іконами, що бачив у багатьох костелах. Невже католик підтопче і тут православ'я?

Не зразу відказав ієромонах, все шукав слів переконливих та ваговитих, мав би він пояснити людині, що помиляється, у гріх впадає, хоч і невірний, що так непросто іконописцю поєднати візантійську традицію з тим новим письмом, що з'явилося вже в європейських храмах, насамперш в італійських, голландських або французьких, як непросто при цьому вберегти дух люду тутешнього, бо в ікони на руській землі свій вельми поважний життєпис...

– Вірую в Єдину, Святу, Соборну і Апостольську церкву, – замість відповіді відізвався нарешті ієромонах. – Не церкви ворогують поміж собою, і Святе Письмо не може саме з собою ворогувати, а жадібність людська йде з мечем на іншу жадібність – і не було від створення Світу причини іншої для війни, більшої чи наймізернішої, просто за віру лукаво ховається скнарість людська та непростимий гріх.

– Ви ж такий самий братчик, як і я, – щось протестувало в Данилові, вперек дихання раптом ставало. – І напевне знаєте, як католик Лонський Хрестовоздвиженську церкву в Лучеську грабував, як лукаводновірці вигородити його хотіли. А ще як дванадцять єзуїтів грабували скарбницю там само, били вікна в монастирі... А хіба тільки в Лучеську? Чи ж то не у Володимирі уніати вривалися в православні церкви, обдирали престоли, храмове майно нищили чи брали із собою?

– Вірую в Єдину, Святу, Соборну й Апостольську, – повторив ще тихіше ієромонах.

Куди менше літ шелестіли стиха за спиною в Йова Кондзелевича, аніж у Братковського, Йов напевне вже знав, чув душею й очима, як створити ікони чи іконостаси, не бачені та не знані досі на руській землі, але не завжди знаходив він слова, аби переконати гостя з душею, лецатами пересудів кріпко затиснутою; будучи православним, ніколи Йов скося не дивився в бік унії, бо щиро вважав, що творена вона не до чвар, а до примирення.

Але й для Данила слова ті не пропадали марно, не струхлявіли, як безплідно пролежале зерня в пересушеній та зневодженій піщаній землі, бо не міг викинути просто так їх Братковський, вимести, як поточене мишами із засіки; ні, з часом зернятті неминуче давали бліді та несмілі паростки, з яких здатне здійснитися дуже і ніяким вітрам не підвладне стебло.

Вони не бачилися так багато літ, що навіть по-рахувати їх було лячно.

І все ж Братковський впізнавав того давнього Івана Мазепу: по мові, по манері викладу думки, доволі стриманій, навіть дещо обачній, але послідовній завше; то таки той самий Іван Степанович, хоч вибілило голову передзим'я і літа невидимими лантухами на плечах зсутилили колишню струнку статуру.

Товариство львівське та лучеське вже давно радило Данилові Братковському до лівобережного гетьмана Івана Мазепи у Батурин гайнути, просити його до помочі долучитися: допоки земля руська, земля вкраїнська Дніпром буде розрізана, допоки гідність і віру люду нашого чужа підошва топтатиме? Щоправда, думки товариства тут розчахнулися. Одні радили добиватися тільки унезалежнення цілковитого свого краю, інші вагалися у власній силі й Правобережжя, що під польською займанщиною лишалося, бачили об'єднаним з Україною лівобережною підцарем московським, аби лиш вольності колишні пожалували. На те Братковський дивився скрива, от і в книзі «Світ, по частинах розглянутий», що накладом поверх чотирьох тисяч примірників видрукував у Кракові року 1697-го, вже на початку подав вірш «Московське пожалування»:

*Недобрий звичай, я з нього кепкую,
Дав москалю щось, він каже – жалую.*

*Все він жалує: дає чи збиває,
Від тих жаловань, буває, вмираєш.*

Посилаючи до Мазепи з проханням помочі Братковського, товариство мало на увазі одну, далеко не другорядну обставину. До Луцького братства Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього, до якого належав Данило, входили в різні роки митрополит Київський Петро Могила, гетьман Іван Виговський, одна із засновниць Київського братства та братської школи Галшка Гулевичівна, а ще матір Івана Мазепи – Марія Магдалина, в дівоцтві Марина. Може, й ця обставина, гадали братчики, пом'якшить серце суворого гетьмана.

Довга й іноді плутана розмова з Іваном Мазепою була у Братковського.

– То не життя в нас – барвінок не вінок, а полин не віник... Та ми, ваша ясновельможносте, не хочемо сидіти, чинно руки склавши, ми тими руками прагнемо змін дістати, – Данило не мав потреби критися перед Іваном Степановичем і щось недовговорювати, бо вже низку років надсилав таємно Мазепі листи зі своїм баченням ситуації в краї. – Хоча інколи ті руки опускаються мимоволі... Малувато у Речі Посполитій такого люду, як Казимир Беневський, ви знавали його. То Беневський ще коли застерігав: «Хіба не відштовхнули ми від себе козаків, збудувавши Кодак; хіба не грабували ми їх самі, коли Конституцією 1638 року довели їх дійсно до розпачу?» Словом, справи наші, як у приказці: були на масниці вареники, та в піст на вербу повтікали.

Гетьман ні разу не перебив несподіваного гостя, нехай виговориться, йому на душі полегшає, і самому Іванові Степановичу простіше буде відповідь скласти. Гетьманові ці болі добре знані були з численних листів фастівського полковника Семена Палія, якими той засипав Мазепу і в яких теж наполягав Правобережжя під руку царя московського взяти. Іван Степанович десь глибоко у душі не смів полковникові перечити, бо сусід зліва і справа, а чи з півночі або півдня волів би бачити землю цю радше пустою. Гетьман пам'ятав настирну засторогу Бахчисарайського трактату 1681 року: «...от Кіева до Запорог по обѣ стороны Днѣпра городов и городков не дѣлать». В угоді «вічного миру» 1686 року інші воріженьки переспівували: «О... разоренных городѣх и мѣстѣх, которіе от мѣстечка Стаек вниз Днѣпра по рѣку Тясму были... Ржищеѣв, Трахтемиров, Канев, Мошны, Соколня, Черкасы, Боровица, Бужин, Воронков, Крилов и Чигирин... договорили и постановили, что тѣ мѣста оставатись имѣт пусти так, как нынѣ суть» (п.7). Пустеля ця в російських і польських очах вельми втішено бачилася своєрідною «подушкою» між обома державами, а ще Туреччиною і Кримом, а найбільше сусідські душі гріли роз'єднані частини України... Бив себе лунко в груди окольничий Леонтій Неплюєв, права рука князя Голіцина, мовляв, то його заслуга, що «Заднѣпровская страна без остатку запустошена, для которого запустошенія в Малороссійском краю и до днесь имѣтца тишина».

Всього цього не міг не бачити й не знати гетьман.

Але, але... Палій занадто пошанований тамтешнім козацтвом, – хтозна, чи такого пошанування йому, Іванові Степановичу, вділить той вередливий козацький народ. Було ж не так уже давно, як вертався Палій із походу під Аккерман, то регіментар Дружкевич напередими польський загін послав разом із козацьким полком Апостола-Щуровського схопити непокірного. Під Паволочем перестріли вони Палія, однак трапилося непередбачуване командуванням польським: козаки вбили Апостола та приєдналися до Палія, а польські вояки чимдуж повтікали.

Зрештою, думав Іван Степанович, навіть якби й на це не зважати, то самому йому не під силу дві України з'єднати, а Москва... Звідти ухильні листи приходять, конче наказують Палію не помагати, хоча й не відштовхувати його. Між тим, якимось по-зłodійському, таємно навіть від Івана Степановича, в останні часи Семенові Палію доволі тлусту платню з Москви посиляли.

– Нам і з того, і з другого боку пече, – озвався нарешті гетьман. – Але який дідько печений, такий і варений.

– Чи ми не з того борошна зліплені? Вирвіться хоч ви, ваша ясновельможносте, з московської пащі, – то й нам допоможе. Власне, за цим я і приїхав.

– Мені легше відкупитися, аніж шаблею відбитися...

«Що з ним відбувається: з гетьмана, наче з личинки, гендляр вилуплюється?» – подивована думка в Данила промайнула зляканою ластівкою.

А таки золото здебільшого дужче найтвердішої криці, думав своє Іван Степанович. Він не раз мав нагоду в цьому переконатися, позірно зовсім м'якенький жовтий метал, бувало, виручав його там, де найтвердіша криця безсила. Найперше спало на гадку, як у Москві, коли молодий цар Петро по державному переворотові відправив Софію в Новодівичий монастир і сам став монархом, злі хмари зависли над ним, уже й наступника почали Мазепі швиденько шукати. Як ніколи, став у нагоді тоді ораторський хист та придворний вишкіл, а найперш дарунки вельми багаті: ваговитий золотий хрест, всіяний діамантами, рідкісна, розкішно оздоблена шабля та золоті обручі для царської родини.

— Хабар не заступить шаблі, — неголосно, але з паузами між словами вимовив Братковський, вимовив якимось так, наче з підсвистом розсікаючи простір, рубонув тою шаблею.

Мов приску гарячого хто сипонув у душу, гетьман рвучко з нестачі раптової заковтнув повітря, але стримався-таки, не дав вихопитися образі. Легко тобі говорити, чоловіче добрий, коли зараз ти сам за себе лише відповідаєш, іншої заспівавши, якби на плечі свої долю краю всього звалив...

Ще тільки Іван Степанович обирався гетьманом, то Московщина весь скарб військовий козацький намірилася заграбастати, але дав начальникові Посольського приказу князю Василю Голіцину за кілька рипів хабара в сімнадцять з лишком тисяч рублів — і половина скарбу була врятована. Починається зараз Північна війна, ніде дітися, у

далеку Лівонію маєш посилати і своїх вояків, але черговий хабар таки применшує невситимі апетити московські; там на чолі козацьких полків ставлять німця або москаля, і їм не щемітиме серце, скільки в землю в бою козаків покладуть – і половину було, і дві третини сягало...

В душі у Братковського, чим довше йшла мова з Іваном Степановичем, надія на поміч гетьмана стрімко танула, так тане останній лід на весняному сонці, що у силу нарешті взялося.

Дай Боже гостя в дім, то й я нап'юся при нім – дівчата з «Цеху чаїв та страв» інколи зазирали до Орісі на склад – вони вискакували в найближчу «кафешку» та випивали по горнятку кави.

– Ну як ти? – перепитували звично, їм і справді було цікаво, як тут, «на волі».

– Та... – невизначено якимось рукою махне Оріся. – А ви?

– Веселимося, аби не думати, що колись заплачемо.

Цього разу гостю привела не тільки жіноча цікавість.

– Слухай, подруго... Тільки між нами, бо язик мельне, та й у кут, а губу зате натовчуть. Учора в «цех» із компанією завалився один туз ґоноровий, і я випадком балачку його телефонну почула: комусь наказував він ваш склад погромити. Мовляв, «у цього мудака», – казав про хазяїна твого, – шпари вже відійшли, склад відновив і знову товаром запакував, тож наробіть, велів, там вінегрету.

Оріся відразу ж передала все Денисові, той на хвилю задумався і чи то порадив, чи наказав:

– Не лишайтесь самі на складі, як вантажники розійдуться.

Хтозна, якби він не казав цього, Оріся якимось би по-іншому вдіяла; несподівано їй заманулося довести усім, що тут вона не остання, що в цьому невеличкому колективі вона не шалава приблудна, яку випадок заніс, і просто терплять її, а здатна на вчинок – вона почергує потайки від начальства в

найближчий час і врятує склад від отих бандюків, якщо розказане подругою – правда. Не такий уже великий ризик, бо приміщення під державною охороною, і кнопка безпеки є, та й двері та замки доволі надійні.

Орисі тільки самій перед собою не випадало зізнатися, що вчинити їй хочеться так насамперед через Дениса, тупого отого й вчерствілого, який досі на неї й крихти уваги чомусь не звертав, наче вона складська табуретка. Оріся ловила себе вже кілька разів на тому, що не здатна, інколи забуваючись, очей відірвати від нього, аж поки Денис, відчувши чийсь погляд, не починав довкруг роззиратися – тоді вона полохливо та злодійкувато відводила очі.

Перша ніч спокійно минула, якщо не рахувати пострілу опівночі, від якого не в п'яту, а в підощву туфель опустилась душа – вистрілила принесена давно завідувачкою трилітрова банка із консервацією. По обіді сон було спробував трішки морити, але вже ввечері, як допізна місячний звіт складала, голова була чиста і світла, мов вікна у великодню суботу, – допоки не поклала ту голову на руки і на стіл не сперлась: все враз у безпам'ятстві потопилося.

Брязкіт металу і тріск підняли її, як наполоханого зайця, що аж підстрибне із переляку: в кількох кроках від неї були якісь незнайомці. Оріся ошелешено з-за столу вихопилася і вискочила на прохід поміж стелажів, наче напrawdę перепинити могла цих нежданих гостей, що заявилися невідь-звідки.

– Ви хто? Чого... – видавалося їй, що крикнула, насправді ж прошипіла, як проколота автомобільна шина.

Найближчий без слова жодного вдарив її ногою в живіт, вона тільки гикнути встигла від пронизливого болю, а далі подих перехопило; наступний удар повалив на підлогу.

І як Оріся упала, нападник наступив їй на груди та причавив до підлоги: дихати могла вона тепер тільки через силу, час від часу смикаючись та судомно заковтуючи повітря.

– Де твій фраєр ховає секрети? – злегка відпустив ногу нападник, і вдихнути вдавалося глибше, мов наперед запасаючись.

– Не зна... До чого тут я... Забери лапу, худобо.

Повз увагу Орісі не пройшло мимохідь вимовлене «твій фраєр» – від того несподівано аж у грудях тепліло і підшва тисла не так.

– Брешеш, шалаво. Ти ж перекинулася до нього. І склад саме тобі він довірив.

«От якби правдою стало цим бандюгою сказане, – ще подумала, тамуючи біль, Оріся. – І щось схоже сказав «мій фраєр».

– Пусти, падло, боляче... Склад тимчасово, доки зав у лікарні.

– Де схованка, де сейф потаємний чи інша значка? – підшва знову чавила з попередньою силою.

Звітуватися перед нею Денис не збирався, звісно, але якось стала Оріся мимовільним свідком дивної його поведінки.

У складі якраз не було нікого, і як вернулася вона, то Денис у куточку знизу, в недоштукатуре-

ній ще стіні, випалу цеглину якраз поправляв: запав у пам'ять чи то зляканий, чи знічений погляд його: «Та от... ремонт ніяк не домнемо», – ховав чомусь очі, мов завинив перед нею.

Згодом, як сама залишилася, то від цікавості жіночої аж долоні чесалися, а чого там Денис шарудів? Вона таки вирахувала ту цеглину – за нею в целюфані був невеликий згорток. Похапцем Оріся назад притулила її і замаскувала так само, бо стачить із неї своїх заморочок, аби ще в чужі носа пхати.

– Де заначка? – все кріпше давила залізним пресом підощва.

В якусь мить, зібравшись із силою, Оріся повернулася і встигла доволі скулко вдарити нападника в пах, але отримала відразу ж у відповідь удар кулаком в обличчя, що породив лиш сліпучий спалах, по якому настала ніч, глуха і бездонна, безпам'ятна...

Вона не знала, скільки часу лежала на бетонній долівці, тільки як ледь привідкрила повіки, то побачила, як один із прибульців шматком арматури бив ящики на стелажах, другий щось по шухлядах нишпорив та жужмом жбурляв на прохід, а третій, витрішки втішені продаючи, розстібнув ширінку та мочився на щойно висипані документи.

Викликана міліція, куди, очунявши, зателефонувала Оріся, таки прибула наступного дня, ще й привезли собаку, що слід шукати вміє.

– Ти того, – казав міліціонер Олегові, – спершу пса погодуй.

– Та я йому по закінченні такий гонорар випи-

шу, – розвів Олег руками зовсім так, як рибалка, що рибиною колись впійманою хвалиться. – Аби тільки напав на слід бандюків...

– Ну, зважай, – позіхнув міліціонер і відпустив собаку.

Пес високо задер носа, нюхнув жадібно тремтливими ніздрями, – два дні не годований, він не відав, куди ділися кошти на його утримання, – і замість по сліду рвонути, прудко рвонув до холодильника, де зберігалися звично продукти робітників.

Через пень-колоду в Баксютенка покотився сьогодні день. Знічев'я, якимось ліниво, як розморений пес у спеку спасівську, гавкнуло було обласне начальство зранечку, потім потороча якась, скаржник неплановий крізь приймальню прорвався, галасуючи, що йому пенсію не таку нараховують, а ще гірше, аж носами крутити там стали, запахло з міліції. Деся директор отой Денис Поліщук столичного адвоката вицарапав, і той тепер кишки тутешнім мотає: спершу довідку з печаткою лапатою підсунув під ніс, що бариги з буцімто контрабандним товаром у природі навіть не існує, з таким прізвиськом та ім'ям чоловік помер літ двадцять тому, а серію й номер паспорта його хтось зі стелі списав. Тож тепер, панове міліціанти, за базар маєте звіт тримати. І за фальсифікацію документів, і за незаконну конфіскацію складського добра, і за ціни продажу його, хіба вдесятеро менші за справжні, бо ж поміж своїх те добро поділили. І вже, як стукачі доносять, декому пальці чешуться в його бік показати: то він, Баксютенко, мовляв, наказав...

Мишею наполоханою майнув у душі здогад, чого той день клинить, але кишнув відразу на ту мишву; та марне гнав її Баксютенко кілька разів, уже й полохливою вона перестала бути.

Вчора проходив повз ліжко німічної матері, що в останню дорогу збиралася, і збори ті, видавалося, вже недовгі, тож коли раптом вона схопила його за руку, якимось своїм материнським чуттям сповнена, він смикнувся рвучко і роздратовано:

«Коли вже ти...»

Вона його любила. Він її змалечку ненавидів.

Кажуть, вона чарувала красою замолоду. Смішлива завше й вертка, Марина беззмінно свої тридцять два продавала; клеїлися очі в чоловіків, а тіла брала дригить – зате жіноцтво впадало в дригить зі злості та тихих завидок, в яких кожна не здатна була навіть сама собі зізнатися.

З поля колгоспного, з куряви за сівалкою немилосердної, яку роками потім викашлювала, починала вона ланковою, та ті бісики, що вистрибували в очах, витанцьовували і вигравали, не могли не помітити вищестоящі: сперш на один поважний хурал запросили і слово дали – тільки охнули всі, як на трибуні руками махала, куди вправніше, ніж сапою. Згодом ще і ще на хурали, конференції, пленуми та засідання возили та підкладали під найповажніші чини.

У ланці ж, у селі своєму, прозвали її було Трахавкою. Сусідка бабуса, ім'я якої давно всі забули та йменували за огрядність звично Копицею, якось дотяла Марині:

– І нащо ти з ними плутаєшся? Хто з псами лягає, той із блохами встає... Від нечистого, дочко, вони, церкву в нас спалили, всі діла їхні та плід нечисті.

– Бабусю, – веселі витрішки продавала Марина, – так вони гарно співають «Мы наш, мы новый мир построим»...

– Вони і той, що є, спаскудять та продажнішим зроблять.

Сусідка злилася сьогодні на бригадира, одногокого Карпа, в якого коня просила город зора-

ти, так не дав за пляшку, доки дві не винесла.

Негадано завагітніла Марина, навіть не знаючи точно, від кого, бо якраз хурал напочувався за хуралом – знайшовся хлопчик небавом у неї.

Село, мов бензином облите, вибухнуло зусібіч чутками та гадками:

– Чудне якесь дитя, смагляве, на циганське схоже...

– І волоссячком, наче шерстю, кажуть, геть обросло.

– То ще нічого, подекують, як тільки вилізло, в жита раптом побігло, ледве злапали...

– А могло таке статися: її бабця також відьмачка була.

– Ще й яка... Старі люди переповідали, хай хто впоперек їй слово скаже, то не обереться біди.

– І я чувала. Тільки гляне на корову – як за ніч зідметься, наче бочка, і околіє до ранку.

– А кінь на рівному місці, як, не дай Бог, зурочить вона, то ногу зламає.

Баксютенко незлюбив матір ще змалечку. Чи тому, що рідко вдома бувала, все в дорозі, все на пленумах та конференціях, а годувався при материній тітці, точніше, ріс сам по собі, як трава на вигоні, незвичне своє ім'я зневажав, бо сміялися однолітки, а ще більше зненавидів прізвисько своє вуличне – дражнили його ровесники, як і матір, Трахавкою. Він ненавидів матір... і боявся.

У дитячій пам'яті залишився бляклий, мов вицвілий із часом, спомин. На колгоспному токові кремезний дядько Кіндрат з волячою шиєю і дов-

гими, наче коцюби, витягнутими від роботи руками, все піддобрювався до матері:

– Дай-но мішок зерна, чуїш...

Врешті, як набрид, тицьнула вона пальцем в рядок мішків, що вишикувалися під вантаження:

– Бери, який на тебе дивиться, тільки... – і сміх затанцював в її очах.

Дядько Кіндрат, що не раз бивсь об заклад і піднімав на спині коня, впевнено лапнув за гичку найближчого міха і вже за спину закинути мав... От тільки хіба на п'ядь від землі підняв; тоді, матюкнувшись, обома руками вчепірівся та натужився, аж очі в червоне бралися – наслідок був... на подив його та ласих на видиво солопіїв, той самий. Смикався дядько, може, з десятків разів, доки не видихнув із натугою, мов під воду довго пірнав:

– Таки правду балакали, що бабця тобі відьмацькі діла передала...

Не часто, але траплялося, як життя діставало до печінок її, то замість смішливої молодиці на мить поставало щось схоже на блискавку кульову – вельми запам'ятався один випадок. На доволі розкішному авто додому приїхала якась поважна шишка, яка довго з нею про щось балакала, а врешті матір мало не вигнала гостя з подвір'я:

– Досить з мене всіх вас... І бахурів ваших.

А коли та шишка спересердя хряпнула дверцятами авто і рушила з місця, то навздогін, аж іскри змигнули у погляді, лише видихнула:

– А щоб ти не доїхав...

Авто й десятка метрів не встигло подужати, як щось дико заскреготало в ньому, заверещав метал,

а праве переднє колесо, під неймовірний подив та закручений у баранячий ріг матюк шофера, несподівано зірвалося та пішло на обгін машини.

Марина не могла, звісно, знати, що весь лад цей на сконові, що тріщини незагойні будівлею вже побігли, і небавом, знімаючи велетенські клуби пилуги в'їдливої, ці стіни назавше заваляться з нечуваним гуркотом. Але так само не бачити не могла химер дивовижних, що крізь п'яну мліч проступали. Мліч ця село цілковито оповила, і район, і округи несходимі всенькі; пиячили від немовляти до старця, найлегше жінки спивалися, а що вже не пригостити приїжджих перевіряючих, яких по п'ятеро-семеро-десятеро в село щодня прибувало, – то було б гріхом нечуваним і непростимим. Тим же, хто з хворості чи з іншої якої притичин не хотів чи не міг пити, за наказом голови Марина, манірно край хусточки терелячи та бісики лукаві очима пускаючи, говорила сором'язливо:

– День народження в мене сьогодні... То ж не гордуйте.

Той день випадав у жнивну спеку і в завірюху лютневу, в пору цвітіння вишневого і сумовитого листопаду. Врешті по завершенні дефіляди дорогих гостей вносили у автівку, а того, хто прибув без оної та іти нездужав, голова завиграшки закидав на плече та ніс у дім приїжджих – не покупилась природа на силу для нього, бо як буксувала в калабані машина, то він, злегка натужившись, виставляв на сухе по черзі передок та задок; Марина звично за головою йшла, дорогою підбираючи посвідки, авторучки та інше добро, яке сипалося з

кишень гостя, що смаковито хропів на широкому головиному плечі...

Інколи брала Марину тривога, куди все це ко-
титься і вона заразом, вельми ж після того, як сон
їй чудний приснився. Начебто гулянка чергова
іде, і притомних уже не лишилося майже, а голова
все доливає й погукує:

– Гуляй до упаду!

І раптом почула вона дивний звук, посвист крил
велетенських, і здогадалася враз, яка то з бездон-
ної темені вирвалася чорна й нещадна сила, що
стрімко так мчить по душу її... Ще Марина, спов-
нена жахом смертним, втікати кинулася, останні
сили у біг вкладаючи. Вона не встигала озирнути-
ся навіть, але чомусь бачила позад себе ту чорну
потвору, що сталевими кігтями має ось-ось схопи-
ти її та понести в безодню довічну, де клекоче смо-
ла і сіркою тхне, аж забиває подих; туди, звідки
вже вороття до Судного дня не буває... Вона добі-
гла до якогось хліва, рвала в паніці двері зачине-
ні, бо вже посвист страхітливий крил за плечима
майже... і прокинулася, в потові вся, немов щойно
з-під зливи.

На кілька тижнів Марина, що досі неслася в по-
токові, стрімкому і каламутному, нараз спинилася
було, немов врешті вдалось їй ногами твердого дна
дістати, але то на якийсь лише час, а далі знову по-
несло в каламуть смердотну та чорні бездонні вир-
ви.

...І зараз, коли Баксютенко рвучко і роздратова-
но висмикнув свою руку з похолоділих материних
пальців, він в очах її знову побачив той електри-

кою колючою насичений погляд, який колись вона кинула в ненависне і непрошене авто.

Він тепер знав, що вчинити з матір'ю – в лікарню відправить її. Подвійна вигода з того: і відповідальність зніме із себе, і з очима, яких боявся, не буде стрічатися.

А йому, як ніколи, треба на ділах зосередитися, бо зі столичними адвокатами погані жарти. Але він права не має програти...

Олег їхав у апеляційний суд із думкою, що бетонну Феміду при вході там, папуцувату постать із зав'язаними очима та масивними, обгадженими горбцями вагами у руках, поставили невипадково: їй по цимбалах, яка зі сторін покладе на ваги більше «зелених». І очі, а не вуха теж недарма зав'язали – інакше телефонному праву як існувати...

У суді першої інстанції він із Денисом справу про незаконність отих маски-шоу та арешту товару програв цілковито, попри докази пронириливих адвокатів. Документи, що бариги, який продавав буцімто їхній контрабандний товар, у природі давно не існує, на суддю Заліпу не справили враження, швидше, обурили.

– Це ж до якого цинізму треба дійти, – піднімав до небес молитовно очі Заліпа, – щоби приймати на роботу мерців...

– Ваша честь, – глипнув і собі адвокат угору, мов видивитися хотів, чого там шукає високоповажний суддя, – то не підприємство приймало, то приписують йому.

– Чесному не припишуть, – знайшовся на неспростовний доказ Заліпа, якому в разі чого Баксютенко пообіцяв поміняти суддівську мантию на куфайку.

От уже цікаво, – думав Олег, – чи бачив суддя Заліпа бодай репродукцію картини Герарда Давида «Суд Камбіса», писану за Геродотом. За те, що підкуплений кимось суддя криводушну виніс ухвалу, обурений цар наказав його стратити, по-

передньо з живого ще здерши шкуру. Тою шкурою, ретельно видубленою, обтягнули суддівське крісло, а новим суддею був призначений син цього страченого – матиме на пам'яті, в якому віднині возсідатиме кріслі. Цікаво, в судді Заліпи – син чи дочка підростає?

Тепер вся правда і кривда була в суді апеляційному.

Адвокат Олега з обвинувачем як зчепилися в сварці ще перед початком апеляції, то не змогли спинитися, коли й судді зайшли.

– Ви брехливий чоловік! – аж підстрибував обвинувач.

– А ви злодій державний!

Головуючий у суді обох зміряв поглядом:

– Сторони, здається, представилися. Можемо починати.

Оповідав Олегові добрий знайомий, що в цьому апеляційному змагальний процес доволі простий: хто більше тисяч баксів запропонує, той і правий. Тож в Олега з уваги вуха аж підростали.

– Державний обвинувач навів докази про кримінальні діяння на підприємстві, – головуєчий говорив урочисто, гордо піднявши голову, мов виголошував військову присягу. – Винуватці в такому разі мають понести тяжку кримінальну кару.

Олег обачно став відвертатися, аби іншим не видно було, і два пальці судді взявся показувати.

Між тим головуєчий, глипнувши на руку Олега, ще урочистіше мову повів:

– Цілковиту легковажність захист при цьому

чомусь проявив. Доказів мало у нього – ще й ті далеко не переконливі.

Крякнувши, Олег став три пальці показувати.

– Звісно, окремі докази суд не може не взяти до уваги, – видавалося, голос судді теплішав, ставав не таким уже урочисто казенним. – Але наведене захистом ще потребує посилення аргументації.

«Вдався!» – лайнувся Олег було подумки і розчепірів усю п'ятірню.

Але й те ще суддю не переконало, зрештою, думками був він уже у відпустці, ген-ген на березі Середземного моря, на знаменитому доволі курорті. Завидки знайомого навіть брали: де стільки грошей узяв на таку дорожнечу?

«Відпускні ось одержав», – відказав усміхаючись. «Нічого собі, відпускні!» – дивувався знайомий. «А це ще залежить, кого відпустити»...

Зараз же головуючий продовжував присікуватися до адвоката Олега:

– Ви назвали щойно державного обвинувача злодієм. Чи казали таке?

– Казав.

– А ще мені видалося перед тим, що шахраєм обзивали його та бандитом.

Було таке?

– Не було, ваша честь. Із серця важливе щось міг і забути.

Напуджений Олег, остерігаючись нових запитань судді, швиденько ще й з другої руки викинув двійко пальців.

– І коли суд придивився уважно до цієї непростой справи та пильно розглянув докази, – голос го-

ловуючого звучав ще урочистіше, майже речитативом, що в спів був ладен перерости, – то врешті дійшов непохитного висновку: претензії державного обвинувачення безпідставні.

Гетьман, видавалося Данилові Братковському, не до кінця з ним був відвертим, і те, мов скалка під нігтем, муляло та боліло йому. Нехай воно навіть не є недовірою, проста пересторога передбачливого старого і хитрого лиса, однаково, проте, від нещирості чи неповної щирості, якась гіркота на денце душі осідала: як-не-як, на тих самих спудейських лавах Києво-Братського колегіуму сухарі премудрості гризли, зрештою, всім життям своїм довели невідступність від справи спільної.

– Ні, ваша ясновельможносте, – Данилові не хотілося будь-чим виказати розчарування, проте мимоволі голос його вистуджувався. – Як би золото не дзвеніло зманливо, у великому ділі воно не заступить шаблі.

– Не кажіть, – дещо поблажливо всміхнувся гетьман, і брови його при усмішці поповзли злегка вгору; Данило з подивом примітив у них зблиск сивини – як не чепуритиметься людина, а часу їй не здолати. – Не кажіть, ліпше згадаймо дещо з почутого нами колись у колегіумі. Карл V, як не забули, сильних суперників в особі рідного брата мав та ще короля французького – ніяка шабля тоді не могла йому в поміч стати. Але цей хитрун позичив у німецьких банкірів вісімсот п'ятдесят тисяч флоринів, підкупив за них виборників і отримав срібну корону короля Німеччини, а вже згодом Папа Римський коронуватиме його на імператора Священної Римської імперії. Ріки крові могли по-

текти, натомість текли з передзвоном лише золоті струмки...

Чи він справді вірить у чудодійність підкупу, – думав між тим Братковський, – всесильність лапувки, як мовить поляк, хабара чи як там деінде ще звуть, чи його ясновельможність просто остерігається виказати таємні плани якісь щодо Правобережної Русі-України? А якщо справді гетьман боїться, що люд мого краю швидше до Семена Палія стане горнутися?

– Відсунемо вбік моральність чи неморальність, – Братковський вирівняв врешті свій голос. – На війні не перебиратимуть вельми зброєю. Але ж різний люд сіявся світом, один, як продав душу, то й змірився з тим генделем, а інший дав ввечері слово, а досвітком раптом забрати хоче. Он Калігула яким був всесильним, навіть за підкуп, каже переказ, у сенат ввів коня свого улюбленого, а чим завершив? Тридцять ножів у тіло, нашпигували, як шинку, – от і всі пиріжки...

– Якщо ви гадаєте, що я все те видумав, то помиляєтесь, – у голосі гетьмана кпини звучали неприховано майже. – Двадцять чотири століття до Різдва Христового шумерський цар Урукагин уже тужився припинити підкуп, та марне... В Англії Томас Кромвель вельми майстерно наловчився доїти казну, купляв усіх по дорозі до свого злету, допоки став канцлером казначейства і державним секретарем. Зрештою, і не таке бувало... Як убили в древньому Римі імператора Пертінакса, то за трон не мечами, а калиткою змагатися взявся Дідій Юліан супроти Сульпіціана. Останній запропону-

вав, пам'ятається з оповіді у колегіумі, двадцять тисяч сестерціїв, але його супротивник підняв над головою розчепірену п'ятірню, – мовляв, на п'ять тисяч більше даю. І нічого, проголосили його імператором, а сенат залюбки затвердив...

Дивно якось влаштований світ, – ятрили душу гіркі думки Данилові, – набіги ворожі з різних боків по Андрусівському договору його край пустошать, на очах порожніє земля, де садиби людські були, там вітер лиш попіл зі згарищ розвіює та обгоріла садовина чорними всохлими скелетами стовбурів жахає, вздовж доріг кості непохованих його земляків біліють; він же з високим паном преспокійно якісь курйози минувшини перебирає... Років п'ять чи трохи більше тому самі собою в нього склалися рядки, що ввійшли в таку дорогу серцю книгу «Світ, по частинах розглянутий»:

*Добачу марність значну світу цього,
Б'ють батька, стрія чи брата свого.
Невинних кров'ю ти, лотре, торгуєш,
Кров братів помсту з небес лементує...*

...Вони пригадували ще якісь історичні бувальщини та курйози, які не витер із пам'яті вітер десятиліть, а в душі у Данила смеркалося: марне він тратив стільки часу, марне на небезпеку не раз наражався, аби лише побалакати про далекі літа – не зможе, не схоче чи не під силу гетьману стати в помочі його краєві, кривди позбутись та волю здобути...

Вельми противилося Баксютенковій матері лягати в лікарню – за життя лише раз вона там була, в дитинстві, коли в переповнених палатах забракло місць і ліжко її поставили в коридорі біля вбиральні; відтоді від одного слова «лікарня» відгонило їй коридорними протягами, в яких кріпкий дух хлорки, аж очі сльозилися, був навпіл із туалетним ніяк негасимим смородом.

Вона довго опиралася коли грубуватим, а коли просто зневажливим нагадуванням та зажаданням сина, а врешті, мов тріснуло щось у грудях всередині, репнуло так, що не склеїти, – наслідок тільки рукою махнула. Яка там різниця, де околіти має, вона й без лікаря болячки своєї смертної ймення безпомилково відає: день за днем, година за годиною й хвилина за хвилиною її несло до краю немилосердної темені, чорної пустки, яка жахала і холодила, видавалося, й без того вже вистиглу кров; той жах обезсилював цілковито, геть вимітавав останні крихти волі та інстинкту споконвічного самозахисту, сковував правцем у передчутті неминучого провалля безпросвітнього: безодня жадібна вже чекала там і чигала на неї...

Ніколи вона про своє життя не балакала із сином, один тільки раз завела було мову, як дізналась смертельний власний діагноз. Вона сподівалась якщо не співпереживання, то, принаймні, хоч на простий інтерес, натомість перед нею постало дерев'яне обличчя і конвульсивні потуги не вказати позіхання.

Завиграшки вона йшла життям, мов на прудких ковзанах бігла добре умерзлим озером, не боялась труда і здебільшого працювала клято, але й гульок та забавки засмакувала. З тих підтоптаних і начальствених, під яких підкладали її, траплялося, дехто зовсім пам'ять тратив і глузд, клявся негайно розлучитися і на ній одружитися; вона ж, білозубі витрішки продаючи, хіба лиш спідницею тільки війне, на одній нозі хтиво викрунувшись, – була птаха та й полетіла...

А втріскалася, немов школярка, по вуха раптово в свого ж сільського парубка, зайнялося усе та запалахкотіло, як від необачного сірника у вітряну пору жнивна стерня. На позірний погляд, уже неабиякий знавець любощів, вона вперше відчула жар того полум'я, що гоготіти взялося над житейською стернею і яке звуть справжнім коханням; вони аж засапувалися, випробовуючи одне одного в тривалих, істинно марафонських поцілунках, їхні тіла виснажувалися набагато більше, аніж у женців у найпекучішу жнивну пору; врешті, знеможені, вони не могли надивитися одне на одного.

Не було ні клятв, ні обіцянок одружитися, вони просто боялися вректи своє щастя, бо ж за кожною обіцянкою десь там, у затінку, може критися сумнів у виконанні. А майбутнє спільне своє вони обміжковували до дрібниць, навіть де шафа стоятиме в їхньому домі або телевизор, і кішку якої масті вони заведуть.

Антон пропав так раптово, мов його, наче курча безпомічне, шуліка який схопив, – день не було і

другий, а третього, не витримавши, непрошеною прийшла в його дім.

– Нема, в Київ поїхав, – грали в хованки очі батьків.

Вперше в житті відчула вона різницю між хахалем, випадковим прибудюю лиш на ніч, якого інколи делікатно звали партнером, та людиною, що, мов прищепа до дерева вже приросла, і тепер по живому хіба можна рвати. Весь день вона не знаходила місця, як безнадійний п'яниця, що перебрав учора і тепер не має чим задобрити пекуче нутро; під вечір знесилений, обмолочений, їй вити хотілося, наче безпомічній сучці, що втратила раптом щенят.

Антон як пропав раптово, так і заявився через місяць негадано: він неспішно, дивуючи земляків та тішачись цим, їхав вулицею на вилискуючій бочками іномарці, а поруч сиділа в машині кирпата дівка з яскраво зеленим волоссям. На автівку тоді витріщувались більше, напевне, аніж на дивну в тамтешніх краях зачіску – стара влада сипалася на очах, але іноземні авто у селі ще були дивиною.

До вечора поголос обійшов усе село, що хлопець одружується на іномарці, а тесть у столиці в нього – вельми тлустий.

...Наступного дня тяжка була праця в Марини, до близької червоної дати влада корівник хотіла добудувати, і всю ланку її теж пригнали сюди, бо більшість чоловіків на сезонні роботи вже повтікали: в неї руки витягувалися від бетономішалки і потріскували сухожилля. Але навіть натуга, від якої світ зеленів та похитувався невпевнено інко-

ли, не здатна була осилити свердлика, що раз по разу мозок свердлив: що ж то за світ такий та життя таке? Життя, в якому нею самою торгують, мов дефіцитною вже тоді ковбасою та шинкою, – ті чемодани не раз і самій доручали завезти на затишні столичні вулички чи мордатим молодикам здати вже на вокзалі; життя, в якому найтрепетніше почуття можна запросто обміняти на залізяку, нехай навіть чужоземну та вельми лискучу.

І то не вперше в Марини був обмін такий: за ніч із нею одні всідались у високі державні стільці, інші отримували поза чергами розкішні квартири, ще інші буцегарні заробленої уникали. Недавно один такий, туз вельми пихатий, повз неї на черговому хуралі продефілював і навіть не привітався. А вона ж його від отого готелю, де сонце в клітинку літ десять йому мало б світити, зовсім недавно порятувала. Цей туз, коли пропивати вже було нічого, на ферму до них прислав обладнаний спеціально автобус. Смерком уваги люд не звертав на нього, мало які там можуть вештатися. Між тим, у той автобус швиденько п'яток чи десяток молоденьких бичків заганяли, наступного ранку на білоруських ринках їх продавали за півціни – і знову гуляти було за що та вищестоящих по зав'язку пригощати.

Вони десь там, у верхах, шкірне своє рихтують, а вона в них хіба за помийницю, куди сім'я своє зливають.

...Що сталося потім – не зразу Марина втямила, її тряснуло щомоці, до того ж дивно якось, струснуло немов ізсередини, світ поплив перед очима

і зовсім іншим постав; мало того, трясти не переставало, якісь іскри стрибали та сипалися перед очима, і вона не могла зрозуміти, чи то видається просто, чи жмут іскор вистрибує на дротах; їй хотілось кричати, та заледве рота могла розкрити, — вона пнулася понад силу якось відірватися від знавсінілої бетономішалки і не могла; в останню мить ще змайнула думка, яка втішити навіть змогла: якщо то смерть — ну то й дяка велика їй...

Вертався Братковський від гетьмана з душею, яку хто немов каменем привалив, – важким, холодним, зеленим мохом порослим; і ту каменюку, пручатимешся чи ні, ніяк не вдасться зсунути, беркицьнути та позбутися. Не так шкода згаяного часу, як змарнованих надій, сподівань власних, а ще братчиків у Львові та Луцьку.

Данило сповна розумів, як непросто Іванові Степановичу наклеювати на вуста підсолоджену усмішку та з останніх сил радість велику вдавати при зустрічі з московитським царем чи його двірцевими, хоч насправді дулю смачну в кишені тримав, навіть більше: «холоп царя Івашко» таїв тиху ненависть, і від того тамування зненависть ще пекучішою ставала. Сам Братковський за будь-які калачі не схотів би так жити, існувати в житті подвійному, наче в просторах різних.

Рано чи пізно, гадав Данило, схоже роздвоєння, і вашим і нашим, добром не закінчиться. Те вже видивитися він мав нагоду в житті Луцького братства.

Зовсім з іншого приводу гортав Братковський документи, що від давності вже жовтизною бралися, як натрапив на дивний лист:

«Паном братиеи моей брацтва Чесно-Креского монастыра, а звлаща старшому строителю и отцу нашему, честному отцу игумену и разным паномъ дозорцомъ и всимъ панамъ братъеи, од найвышщого и до намнейшего брата уписного».

Так звертався до братства «братъ вашъ Лаврентій Древинский, чашник Волинский, его королевской милости покоевый дворянинъ и секретаръ».

То був шанований в усьому краї чоловік, учасник кількох православних братств та їх меценат, особливо Луцького і Кременецького, посланник громади до короля Сигизмунда III Ваза не визнавати Берестейську унію, не раз обраний на сейми і сеймики. Він належав, на погляд Братковського, до тих світлих постатей, що все хотіли примирити «Русь із Руссю». З-під спокійного на позірний погляд тексту листа вихованої людини, як з-під озерної гладі з глибини джерело, біла тривога й ледве приховане обурення. Відповідальним за братські гроші, що надходили від меценатів, для «зарібку» дозволялося надавати приватним особам кредит. Але от біда, чинш від позичальників за користування не завжди надходив – добренькими за громадський кошт хтось бути вельми хотів, звісно, дещо з хабара подібного собі маючи. Гірше того, до школярів чи старців фундоване добросердими людьми не надходило інколизовсім. Тож Лаврентій Древинський мав право вимагати: *«Нехай учынят личбу и у скринци найдуются...»*

Ще гіркіше було Данилові від історії з родиною Гулевичів, а саме Дрозденської гілочки, де четверо з п'яти дітей прийняли чернечий постриг. Один із них, Андрій, чернече ім'я Атанасій, буцімто подарував Луцькому братському монастиреві дідичні свої маєтки. Навіть дарчий запис був опублікова-

ний у збірнику документів Чеснохресного братства.

Все те буйдою звичайнісінькою виявилось та ви-кликало вельми прикрі суди людські, пересуди та пересмішки – рот не город, не загородиш. Як прояснилося згодом, ігумен монастиря замість плені-потенції, себто доручення представляти приватну особу в борговій справі, лукаво на підпис, навіть очима не кліпнувши, подав дарчий запис на монастир – довірливий чернець уявити не міг такої підміни та підписав. Тож Андрій мимоволі попсував стосунки з родиною, що подалася в суди, – не мав сили він також спокійно очима зустрітися з нечистим на руку ігуменом, покинув чернечу обитель і жив як світська особа надалі в своїх володіннях.

З одного боку, начебто не для себе старався так ігумен, все примножити монастирські маєтності клопотався, а з іншого боку – ласки перед начальством духовним зажити хотів, лапувку йому своєрідну підсовував, але тільки зневаги людської нажив та тінь на монастир і все братство кинув. Гіркі сторінки...

Батурин позаду, залишаються тільки роздуми.

Прощалися Братковський із Мазепою стримано, навіть долоні в Івана Степановича були холодними, буцімто пригорщі льоду до цього у них тримав; розходилися, наче й не було тих давніх юнацьких спогадів, спудейських літ, а ще недавніх, не виправданих уже тепер сподівань.

Нерішучість і нехіть гетьмана стати в поміч напливали чорним смутком у душу Данила,

але... Але чи судія він Мазепі, півгетьманові пів-України, роздертої та розшматованої, і ніхто не відає, якими мостами правий берег із лівим злучити. Не треба ходити далеко – у краї Данила, на тому самому березі, часто-густо люд тяж спільну мову розгублює, навіть у родині одній чи сім'ї одній.

У Чеснохресному братстві лучеському ще жили поміж старшеньких братчиків спомини про перше чисте і світле кохання Галшки Гулевичівни, що чимало добра робила для громад Києва й Лучеська. Хрещена Єлизаветою, на польську манеру Галжбетою в родині сперш перейменована, проте всі її звикли звати ласкаво Галшкою, – вона з підлітка кострубатого виробилася стрімко в красуню писану з розкішним руським волоссям і очима зеленкуватими, де загадка молодості таїлася та очарування. Ще не забула доля сипнути їй розуму щедро, трудолюбства пошанування і знань та вченості не по літах: вільно вона балакала латинською й польською, старослов'янською, французькою та давньогрецькою мовами. Тож як заслав сватів Христофор, син такої само потужної родини Іпатія Потія, берестейського каштеляна в недавньому і сенатора Речі Посполитої, єпископа Володимирського, то вподобала Галшка парубка, статного, вдачею лагідного та добродушного.

Та от лихо: не маючи чогось супроти парубка, батьки не хочуть доньку відпускати в родину нелюбого їм Іпатія Потія, а вельми затявся батько. Він знаним у краї був чоловіком, син єпископа

Луцького і Острозького, Холмського і Бельського, Володимирського і Берестейського, обіймав Василь Гулевич посади підстарости Володимирського, а згодом і війським тут став – без характеру кріпкого цю округу не втримав би.

Але й у доньки його вдача не з тіста ліплена, на камінь найшла коса, аж іскри кресалися: і мусили поступитись батьки, розтопилися їхні, на позірний погляд, крижані серця, бо таки остереглися щасті дочки перейти дорогу. Року 1593-го у Володимирському православному храмі над головами молодих тримали вінчальні корони, і хор церковний, мимоволі милуючись вдатною парою, виспівував їй молитовне благословення. Свати молодят у дарунках ніяк не хотіли одне відставати від одного, Галшці гроші дарували поважні, дорогоцінності та маєтності, село Несвіч при тім числі, а від молодого теж надійшло чимало добра, та ще село Городок у додачу.

Щастя, як водиться, недовгим було, та не вина в тому молодого подружжя. Чоловіків батько стрімко набирив ваги на духовній стезі, сперш єпископ Володимиро-Берестейський, натхненник Берестейської унії та посланець Собору єпископів до Папи Римського, що стане небавом митрополитом Київським, не випускав з ока і сина.

– Переходь у нашу віру, – просив сина, щиро вбачаючи в унії здолання бід тогочасних та чвар православних із католиками.

Христофор відмовчувався, йому, що прийняв кальвінізм, доки навчався в Краківській академії, то вихрестився в католика, то став православним,

не лежала душа вкотре міняти віру; син опускав очі, боячись поглядом зустрітися з батьком.

– Не послухаєшся – позбавлю спадку, – казав Іпатій Потій наступного разу синові, й тон його тепер був аж ніяк не прохальний.

Делікатний за вдачею Христофор не мав сили дати різко батькові відкоша, але й погодитися на його наполягання ніяк не міг. Він не тільки не хотів іти в нову громаду, а ще більше боявся завдати прикрощів коханій Галшці; та плакала і, знаючи м'якість чоловікового характеру та ризик необачного вчинку, благала не зраджувати віри і не краяти душу її.

– Я відречуся від тебе, – батьків гнів доходив межі.

Батьківський дім, такий досі рідний, найзатишніший у світі, раптом став чужим і ворожим, по долівці тепер Христофор ступав, наче по камінні розпеченому, а повітря ставало як перед грозою – і він задихався від його нестачі. Врешті, озираючись, наче злодій, втікає разом із дружиною з батьківського дому – жити тепер вони будуть в маєтку Гулевичів.

Марно, проте, сподівалось подружжя на спокій та мир у родині. Домагатися переходу сина в унійну віру Христофорів батько не припинив – Христофор став ще мовчазнішим, якимось лякливим, що здригався нервово при несподіванці найменшій, худнув чомусь та сірів на обличчі, – всихав, наче дерево, в якого зловмисник підрубав кореня. Упокоївся він так само тихо, як жив, не завдаючи нікому клопоту, помер негадано для домашніх із виразом облегшення на лиці та втіхи від завершення його мук

і терзань земних. Із маленькою Катериною на руках Галшка лишилася ще такою молодою вдовою. Ворожнеча родин між тим не припинилася, тільки тепер лягла вона на вдовині плечі.

«То вона довела його до гробу», – доходила мова про неї від оточення колишнього свекра.

А ще почалися суди, від Галшки за їх вислідом відібрали вже Городок, подарований на весілля, але тим вона щонайменше печалилася. Гірше було, як через суд ще й доньку відібрати намірилися, але, дякувала вона Богові, не дійшло до того, суд обмежився лише опікунством материним до повноліття дочки.

Із часом колишній свекор ще нервовішим та категоричнішим ставав, а вельми після того випадку серпневого дня у Вільно, як вертався Іпатій Потій від Віленського єпископа.

Несподівано навпроти ратуші напав на нього чоловік із сокирою – все трапилося в якусь мізерну мить, ніхто не зміг бодай щось вдіяти та оборонити; зблиснуло лезо перед ударом у шию, нападник раз і вдруге замахнутися та рубонути встиг. Врятував Іпатія Потія золотий ланцюг від архієрейського хреста, але все ж два пальці лівої руки, якою боронився архієпископ, тоді відтяла сокира. Нападником був православний Іван Тупека.

Моторошне життя породжувало ще моторошніші чутки... Братковський вірив і не вірив у те, що оповідав у Варшаві на сеймі Лаврентій Древинський:

«Унійний архієпископ Кунцевич наказував викопати із землі тіла православних та викинути з могил на поживу псам...»

Та зовсім не з чуток відомо було про страдницьку смерть самого Йосафата Кунцевича. Як виїжджав архієпископ із Полоцька вгамовувати підбурений злими людьми Вітебськ, то попросив для себе заготувати труну. По службі Божій у вітебському соборі обманутий натовп оточив із погрозами будинок архієрея, що не вважав за потрібне мати при собі охорону. До розгаряченого люду вийшов сам архієпископ:

«Діти мої, чому б'єте слуг моїх? Якщо шукаєте мене, то ось я...»

Розгубилися навіть найгарячіші голови, але все ж двоє знайшлося, хмелем запаморочених: один палицею вдарив архієпископа, а другий рубонув сокирою... В сутичці кривавій мало хто й спам'ятатися здатен, ще живому архієрею прострелили голову, понівечене тіло у бочку поклали й спустили в Двину...

...Як же воно так у світі ведеться, – роздумував дорогою додому з Батурина Данило Братковський, – що віра, замість єднати людей, раптом сім'ї роз'єднує, батька сварить із сином, люди, що Книгу найголовнішу однакову мають, те саме Святе читають Письмо, раптом із сокирою одне на одного чомусь кидаються. Де і коли вони відступили від Слова Спасителя? А ти хочеш від гетьмана, – сам на себе звертав Данило власну невдачу поїздки, – аби він самотужки сточив так зі злістю та підступом розрубане і роз'єднане...

Танула гіркота, наче ласівці на вікні від тепла у хаті, лише як згадував Братковський доброду-

хів-братчиків, таких як бібліотекар Філарет Городельський. То він встановив порядок зразковий у книгозбірні, де вишикувалися фоліанти грецькою і церковнослов'янською, польською і латинською мовами. А ті книги сюди втрапили з рук Галшки Гулевичівни і Петра Могили, Івана та Самуїла Виговських і шляхтича Олександра Пузини, Йова Кондзелевича і Марії Мазепи, інших братчиків і сестер. Їхні імена, думалося Данилові у дорозі, не згаснуть у часі, як можеслабосилу свічку згасити вітер, що ввірветься раптово у дім. Ці люди приходили в братство не тільки з книгами, вони, на відміну від тих, хто в потаємних шпаринах корисливої душі таїв вигоду, дарували братствові немалі кошти чи інші статки. Ян Гуляницький і Олександр Яловицький, Варвара Лозчанка і Павло Русинович, Гальшка Гулевичівна і Юрій Пузина, Катерина Смиковська і ще низка славетних і безкорисливих...

Із неблизької Греції привела доля Олександра Мозеллі у Луцьк, у Чеснохресне братство, якому подарував маєток у Бродах, чимало майна і понад сімдесят дві тисячі злотих – неймовірно великі кошти на ті часи. А Галшка Гулевичівна сперш принесе до київського магістрату фундуш *«правовірним і благочестивим християнам народу руського... тим, котрі в благочестивій Східній Церкві тривають і тривати будуть»*. Даруватиме вона київському братству *«дім із землею, з усім до того двору... пожитками, різними належностями, нічого собі самій ані нащадкам моїм не залишаючи. Все сіє – на монастир чину Василія Великого, також і*

на школи, також шляхетським, як і міщанським, і на кожний інший чин богоугодного життя, задля спасіння християнського». До презенту цього щедрого додала вона ще й десять тисяч злотих...

Через сімнадцять років на дарованому постане 1632 року Києво-Могилянська колегія, що вивчатиметься згодом в академію славетну. А коли сувора і зовсім для Галшки нещедра доля поверне її знову на Волинь, то обдаровуватиме вона тепер Луцьку братську церкву, монастир і шпиталь, не скупитиметься на пожертви Чернчицькому монастирю та священикам.

Ось уже котре десятиліття при братстві незле чувається школа, де граматику вчать, піїтику та риторичку, діалектику й арифметику, науку про святих тут викладають, церковного співу навчають та святого письма... Хто до науки уподобання має, повинен триденний іспит складати та в касу шкільну посильних цілком чотири гроша сплатити.

...І коли ці думки набігали Братковському, то не так уже гірчив полин зустрічі з гетьманом, видавалося, навіть коні, весело збуєю побрязкуючи, прудкіше бігли додому – таке-бо життя, в якому химерно тасується світле з чорнізним, із втіхою лихо, з сумом жалким та безпросвітним межує не очікувана, негадана радість...

Лунко гриміли громи, і злі блискавиці змигували.

Громи в голосі Баксютенка то затихали, то раптово виляскували в найнеочікуваніші моменти, а блискавиці, метаючись, готові були ось-ось поцілити в самісіньку маківку винуватця.

– Підполковник Кошлатий! – вигукнув голова адміністрації тоном, яким перед рингом оголошують боксера, і міліційний підполковник прудко схопився, тільки рядочок його медалей жалібно брязнув на грудях, мов мідяки в жебраковій шапці.

– Суддя Заліпа! – виляснуло знову, і настраханий суддя поспіхом пропихав огрядного живота між столом і масивним, під старовину вирізьбленим дубовим стільцем, відсунути який було йому несила.

Блискавиці з-під густих брів Баксютенка били по черзі то підполковника, то суддю, а решта районового керівництва за довгим полірованим столом припишло голови втягувала в плечі, аби блискавка чергова по комусь із них часом не зрикошетила.

– Я вам кожному дав поважне крісло й державне авто під розповнілі ваші зади, – обурення розпирало легені районного голови, і він обома руками вхопився за кришку стола, аби часом у повітря не знятися. – А ви справитися не здатні з отим вишкребком й стервом Денисом Поліщуком, що не визнає нашої рідної влади.

Ще підполковник було рота відкрив, силячись слово вимовити, та виляск головиної долоні по столу знову його у правець ввігнав:

– Нишкнути! Нічого мені парафінку травити та хльобало розкривати. Кіпішного бродягу – в бараній ріг, його і всю його шоблу та кентів його всіх. Ця гнида козирна назавше має усохнути.

Підполковникові таки вдалося вставити слово:

– Браткам його здам... Якраз один підвернувся.

– Знать не знаю! – як виляском батоба. – Щоб я цього жмурика не бачив більше ні на цьому світі, ані на тому! Деталі – на нараді в Аполінарія Аполінарійовича.

«Знов усе лайно мені, – промайнуло в помічника, як перейшли усі в його кабінет. – І відповідальність також». Він ненавидів Баксютенка з такою самою потугою, як і служив йому; рівновеликим цим величинам був ще страх нутрянйй, що підживлювався переданням, яке інколи напівпошепки шелестіло поміж старожилами: мовляв, хтось із предків Баксютенка в давнину служив катом.

– Пришити, – не вагавсь підполковник, побрязкуючи медалями.

– Неправильно, – заперечив суддя. – Як нам наказано: щоб ні на тому світі, ані на цьому...

– Хрінзна-що і бантик збоку, – буркнув підполковник. – Як у казці – іди туди, не знати куди.

– Може, порожню труну закопати і хрестик поставити з написом: «Упокоївся раб Божий Денис. Вельми за ним сумуємо»? – подумав уголос Аполінарій.

– Виявиться швидко. Скандал буде розкішний, – спробував передбачити події все ще насуплений підполковник.

– Належить усе по закону робити, – нарешті полишив Заліпу недавній переполох, мов його ворожка яйцем викачала, і суддя знову набрав поважного, відповідного його становищу вигляду. – Спершу пропоную цього жмурика майна позбавити повністю. Робиться просто: виготовляється нелегально печатка його підприємства, пишеться протокол зборів засновників, де всі майнові та інші права, аж до продажу чи перереєстрації, доручаються у відання, скажімо, мого троюрідного брата. На протоколі ставиться свіжа печатка, завіряється у нотаріуса, і реєстратор нову фірму фіксує – весь товар і майно відтоді вже не Поліщукове.

– У мене теж троюрідний брат є, – промуркотів Аполінарій, але на те не звернули уваги.

Підполковник, що досі сидів зі скислим обличчям, раптом переможно медалями забряжчав. «Напевне, йому якась думка прийшла у голову, але так і не достукалася, не застала нікого вдома», – згадав роздратований Аполінарій від когось почуте.

– У такому разі ще по-іншому можна по закону чинити, – підполковник випростався за столом, мов його збиралися якраз на дошку пошани фотографувати. – Першого-ліпшого бомжа, що вмересть у підворотні, занотуємо, як небіжчика Дениса Поліщука, випишемо свідоцтво про смерть і все інше, як книжка законодавча каже. Вказівка на-

шого високоповажного голови в разі такому буде виконана повністю: майна і товару цього жмурика ще раніше позбавили, а тепер його документально на цьому світі нема, нема і на світі тому, бо фізично він все-таки тут... Років два йому доведеться в судах доказувати, що він то є він, а не мрець із могили піднявся. Ще й аби вклався у два...

– Не переймайтеся, тут уже я потурбуюся, – засміявся суддя, погладивши лагідно себе по об'ємному животі, що побуркував стиха, нагадуючи про близький обід. – Але в цьому криється ще одна закарлючка хитра...

Тривожний подзвін злетів над містом, поплив над вузькими вуличками, над будівлями, дерев'яними здебільшого, над головами напуджених міщан: горіла братська церква Воздвиження Чесного Хреста, соборна церква Лучеська. Вогонь, вихопившись ізсередини, жадібно і поспішно лизнув дах, а тоді охопив усю будівлю, в полум'я люд сипав пісок, який вогонь ковтав залюбки, навіть втішено, але від води ті вогненні язики відсварювалися та зі злобою сичали. Ще і ще на біду збігались лучани, та з багатьох, що з порожніми заявись руками, був абиякий толк.

Богослужіння у поруйнованому храмові надалі було немислиме. Йшов 1803 рік.

...Сповідальний лист Братковського зачепив Дениса Поліщука настільки, що почав він шукати матеріали детальніші про долю братства і, насамперед, Хрестовоздвиженського храму.

Між тим, судячи з документів та спогадів, пожежа в соборній церкві розголосу наробила розлогого, навіть імператорові доповіли.

«Надлежит исправлению», – розпорядився той.

Оскільки не царське це діло – вдаватися у деталі, то розпорядження виконувати належало міністерству внутрішніх справ. Але то ще вельми висока інстанція, куди вища за дзвіницю нещасливої братської церкви, тож наказом міністра Олексія Куракіна «исправлением» займатися надалі пови-

нен був губернатор Волині Михайло Комбурлей. Свій наказ Куракін видав не зволікаючи, якраз через п'ять років після пожежі, 30 квітня 1808 року.

У літі наступному плани, фасади, описи та кошториси були врешті завершені, і з тими паперами й кресленнями скакали спішні гінці, знімаючи куряву, в далеку столицю, аби подати разом із петицією на розгляд міністра внутрішніх справ. Але міністра й без того клопоти обсідали, як мошкара у заплавах Стиру худобу напровесні, та й порадитися б не завадило, тож уся паперова господарка перекоचовує у Будівельний комітет. Там попосушили голови, допоки дійшли неспростовної думки, що папери з Волині прибули цілком справні.

Звісно, одних документів для «исправления» таки замало, щонайменше потрібні кошти. А їх завше бракує, тим паче новий міністр О. Козодовлев має свої міркування і свої прихильності.

«На доопрацювання, для повторного розгляду», – резолюцію міністра не обговорюють.

І знову скачуть гінці курними дорогами, вертаються на Волинь документи і лягають на стіл губернаторові. А той, як писав сучасник, був *«человекъ богатый и любил жить хорошо. В самомъ деле, какъ заиграла роговая инструментальная музыка, какъ запели певчие, какъ установили столы серебромъ и фарфоромъ...»*. Вірнопіддані тутешні дворяни навіть не знали, як віддячити губернаторові, якими *«знаками изъявить ему свою благодарность и признательность: одни предлагали поставить в дворянской зале мраморный бюст Комбурлею, другие – сделать с приличною над-*

писью золотую чашу, иные – выстроить домъ и в честь его украсить его именем. Наконец все согласились поднести ему золотую съ бриллиантами табакерку, на что испросить высочайшее соизволение. Поручили сенатору изготовить оную въ Петербурге, давъ знать о том во все волости губернии, и от многихъ ученыхъ людей требуя совета, какую положить на табакерке надпись. Присланы были изъ Варшавы, изъ Кракова и Вильны, отъ Колдонтая, отъ Чацкого, отъ Потоцкого и отъ другихъ знаменитыхъ ученостью поляковъ; но выборъ палъ на ту, которую доставилъ славный польский стихотворецъ Трембецкий. Она заключалась въ латинскихъ словахъ, что означали: «Признательная Волянь Михайлу Комбурлеу, ревностному блюстителю звания». Ось найпершчим були всі заклопотані, не до храму...

Хоча були поміж прихожан помірковані, що в півголоса тоді радили: «Занесімо тому Комбурлеу щось ваговите до табакерки – і храм буде відновлений».

Посоромилися, не занесли.

Зими волинські каверзні: вдень, трапляється, на сонці бурульки худнуть, а під досвіток затріщить мороз – немає такого каменя, тим паче не випалили ще цегли, щоби вистояла супроти такої підступності. Руйнувався храм із року в рік, і, аби сором пік менше начальство тутешнє, церкву передають до Острозького монастиря.

Ще було якось смикнулися, гроші на відбудову зі срібного виміру в асигнації перевели, – та й забули по тому на півтора десятка літ із гаком.

Згодом хто тільки не переймався, для людського вигляду, відновленням храму, навіть головнокомандувач Першою армією генерал-фельдмаршал граф Сакон. Врешті знову справа докочується до царя і з тим самим успіхом відкочується.

Через шістдесят один рік після пожежі Міністерство внутрішніх справ Російської імперії наказує передати руїни храму у відання генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова. А в того в очах раптом двоїтися почало: у канцелярії був один проект, у губернатора інший, тож іще десяток літ пішло на листування та перекладання паперів із шуфляди в шуфляду. Зрештою, губернаторові й ніколи було займатися такими дрібницями, він усе «Записки» царю писав. Особливо великий шмат часу забрали в нього «*Записки о малороссийском языке*». Начебто і в ліберали себе Дондуков-Корсаков записував, не з усім в Ємському указі погоджувався, та імперське шило неминуче вилізило мало з мішка тих «Записок»: *«Действительно, под безобидными, повидимому, предложениями, прикрываясь чисто педагогическими и дидактическими требованиями, выдвигается важный вопрос о полной замене государственного языка местным наречием, пока лишь в начальной школе. Нет никакого сомнения, что логика вещей, как и педагогическая логика, потребует такой же замены и в высших учебных заведениях...»* Непомітно сам для себе роздобрившись, пан генерал милостиво готовий був дозволити

«использование малорусского для объяснения незнакомых ученикам русских слов в первом классе»...

Ще, правда, як завалилася головна баня храму, то пробувала російська адміністрація продати церкву на цеглу, на розбирання. Та от морока, торги виграв Гершко Ерліх – ну, ніяк не випадає затвердити в торгах іновірця.

«І чого було не скинутися людям відразу і тому Комбурлею щось ваговите до табакерки додати?» – журилися розумні заднім числом луцькі міщани.

Здається, впродовж вісімдесяти літ, коли руйнувалася церква, Волинське губернське управління знайшло спільну мову з волинською духовною консисторією тільки один раз: ухвалили використати цеглу з церкви на будинок, де розміщувалася тюрма і причт.

Із храму має постати тюрма – за неймовірною логікою життя розвивалися в ті часи події, що красномовніше за слова прояснювали на цій землі суть чергового окупанта, пришельця зі сходу.

Лише через вісімдесят з лишком літ, як вираховував згодом Денис Поліщук, зазвучала молитва у відбудованому храмі – коли знову відродилося Чеснохресне братство.

Дві делікатні історії того разу в один день трапилися.

– Мені отой манускрипт, що для цього задрипанця Поліщука перекладають, – покивав владно пальцем Баксютенко, чи то кличучи підійти ближче свого помічника Аполінарія, чи сам рукопис мав послухатися і причвалати. – Як збагримо за рубіж, то зелених тонн десять на дурняк забашляємо. «Зеленню» пахне!

«Істинно: де Бакс не ступить, там золоте верб'я росте, – з побожністю подумав про шефа Аполінарій та ще з одним клерком зважився до історика податися. – Такий і з вареної крашанки курча висидить».

– Кримінальний кодекс, стаття номер, – уже в хаті історика тицьнув пальцем Аполінарій навгад у шкільний задачник, який прихопив того дня на роботу, синові прикладів декілька розв'язати. – Приховування скарбів, що належать державі. Де отой знайдений рукопис?

– До чого тут я? Мені дали, от я й перекладав... Не силуйте чужими пирогами свого батька поминати, – знизав отетеріло плечима історик.

– Як патріот нашого зеленого краю, – підвівся урочисто Аполінарій і підняв молитовно вгору очі, – ви повинні негайно знайдене нам віддати.

– У зеленому краї... зеленню чути, – відлунням вихопилося з грудей супутника Аполінарія, що облизав при тому свої пошерхлі раптово губи і шморгнув по-школярськи носом.

Але Аполінарію Аполінарійовичу на цьому мову спинити ніяк не виходило, як багатодосвідчений держслужбовець мав він цілковито перекопати опонента, на лопатки бездоганно покласти та виволочку таку влаштувати, щоб за душу шкребло та дерло, пробирало аж до кісток:

– Вам належало спершу запитати думки у відділі освіти чи іншого компетентного органу, – вичитував істориків, в якого кутик рота від нетерпцю пересмикувався. – А то зв'язалися з особою сумнівної репутації... Теж мені мисливець, щастя за переклад уполював – якихось нещасних хіба кілька тисяч гривень.

– Ми по життю всі однакові мисливці, – не стерпів історик, в якого на думці вививалося зле: «Кому нещасних, а кому дві зарплатні». – Але як вам так допекло, то забирайте той рукопис...

Вже додому з трофеєм вертаючись, смикнувся було раз і вдруге на сидінні Аполінарій, мов на цвяха ненароком натрапив:

– Не замочити наш подвиг – гріх довічний, – кивнув на згорток із рукописом. – Ось тільки місцину десь гарну виберемо...

...А Олег того дня з добра дива аж заїкатись почав, коли на порозі своєму побачив корешів давніх, з одного курсу.

– І... Гриць, і... Степан, – хоч яйцем переляк та подив викачуй; від обіймів тріщали ребра, бо десяток літ не стрічалися.

Як заморили було черв'ячка та «чи пам'ятаєш?» вимовив кожен із десятків разів, не стерпів Олег:

– На природу, панове! На шашлики – тут їх незрівняти з вашими, що в степах південних голих-голісіньких...

– Чванько? – перепитав зажурено Гриць у Степана.

– Зазнайко, – ще сумніше Степан уточнив.

Від лоскїтливого духу рум'яного шашлику язик у шлунок втікав, порожні пляшки з-під віскі слухняно рядочком у траві шикувалися, і врешті Степан, повітрям п'яним, очевидячки, зморений, жалібно схлипнув і захропів. А Грицько з Олегом все ще змагалися:

– А пам'ятаєш, – тицяв Грицько пальцем у коresha, не кожного разу втрапляючи, – як хотіли за походеньки тебе покарати і підвісили над дверима презерватив із водою? Натомість на коменданта добро те шухнуло, що на перевірку в пору таку пришвендяв...

– А ти все божився, що вельми сторожко спиш, то Степан та друзяки разом із ліжком у туалет тебе винесли...

– Ото переляк напав... Прокинувся, коли змерз, і втямити не можу: сперш подумав, що на тому світі вже, хіба ангелів тільки бракує... Але ж ні, кахельні стіни, навіть рукою помацав, умивальник, усе земне й прозаїчне. Тоді, думаю, в морзі або в лікарні – так запах не той... Кривдно, що й досі Степанові, зайді такому, не помстився. Хіба зараз хоч трішки?

І, вибравши вихололу вуглину, взявся розмальовувати обличчя Степана, що сном праведника заснув, хіба час від часу почмухував.

– Зараз чортяку з нього вималюю, ось і ріжки на лобі ростуть...

А завершивши врешті вендету, ностальгійно зітхнув:

– І віскі смачнюще, і шашлики просто фентезі... От би ще самогоночки – пам'ятаєш, як звозили звідусіль по канікулах рідну її та олімпіаду всеукраїнську проголошували?

– Та ніяких проблем, – знизав плечима Олег, готовий заради гостей ще й не на такі подвиги. – До найближчого села кілометрів зо два.

І, заштовхавши в машину Степана, що спроння бурчав та борсався, подалися у путь. На півдорозі якось не вгадав Олег, недооцінив калюжу, що ямищем виявилася – зависло авто безнадійно.

– Тут камінцем до села докинути, – взявся Олег зажуру Грицька розвіювати. – Гайда пішака, разом тракторця прихопимо. А Степан не дівка, ніхто не вкраде.

За якийсь час Степан, спрагою вселенською мордований, розбурхався і отетеріло поводив докруг очима: де він сам оце опинився і де його кореші? Нараз набігла думка доволі талановита – мабуть, він оце на машині від'їхав, доки не застряв, тільки пам'ятає поїздку смутно, тож вертатися слід назад; і він потелепав лісовою дорогою.

Наступна думка виявилася ще талановитішою: оскільки сутінки набігають, то вилізти слід на високе дерево: чи багаття з корешами він побачить, чи село яке недалеко; не ночувати ж йому в лісі.

І він, зібравшись з останніми силами, видряпався на розлогу сосну.

На той час Аполінарій якраз додому вертався і під тією самою сосною замочити удачу надумав: Степан, облизуючись, зачаровано тільки зирив, як унизу з'являлись наїдки та питво. Раптом, через порух один необачний, хоч як не скрадався та силився постерегтись, він зірвався і з тріском, з гілляки падаючи на гілляку, полетів униз і шваркнувся перед ошелешеними та нажаханими подорожніми.

Аполінарій лише перехреститися встиг: перед ним звалилася невідь-звідки нечиста сила, справжнісінька, натуральна, з лицем чорним і замазюканим, тільки білки очей фарами автомобільними світилися в сутінках; сумнівів тут уже ніяких, бо на лобі в тої сили нечистої справжні ріжки стирчать. І як тільки правець відступив, у кілька стрибків опинився Аполінарій у машині, й так само супутник його з низького старту взяв.

– Куд-куди?! – ще гукнув Степан було вслід подивовано, та намарне.

Врешті він налив собі стопочку, з хряскотом відкусив шмат ковбаси і став чекати – мають же його шукати Олег із Грицьком.

Коли врешті справді вони під'їхали, Степан свої жалі виливати взявся:

– Тут від мене чомусь втікали, мов я з рогами...

– Потім у дзеркало глянеш.

– А ще вони, перепуджені, якісь документи згубили...

Олег розгорнув згорток: рукопис, який він сам віддавав на переклад.

– Рукописи не горять, мовилося в давнину. А ще вони рук поганих не терплять...

Коли вкотре Оріся потелефонувала Аполінарію і не змогла ваговитого «жучка» компромату на Деніса назвати, то тільки почула, як у слухавці недоволено селезнем крякнуло.

Наступного разу оповісти змогла лиш про списання товару передчасне й не виправдане – у слухавці не втаїлося роздратоване:

– Копати глибше!

А ще в наступну розмову телефон зашипів, мов на черінь розпечений кухоль води хлюпнули:

– Ти на кого, шалава, працюєш? Де у них контрабандний товар? Де дівають неоприбутковане? Де все те, за що прищучити по-дорослому можна?

В Орісі язик чесався матюка поверхів хіба в сім загнути, в тому ділі вона майстром вдатним була, траплялося, від її матюка-хмарочоса правець навіть пацанів бувалих хапав, але зараз стрималась через силу:

– Парафінку гонити не буду. На фіг мені ще одного ворога наживати?

– Ще од-но-о-го? – як гуму, розтягувала слово подивована та обурена телефонна слухавка. – Тоді твою матір цього разу не поспішатимемо з петельки виймати, як тоді, коли на власних панчохах вішалася... А за нововиявленими обставинами їй знову СІЗО засвітило.

Оріся додому йшла вельми невпевненими ногами, зовсім так, як вперше клею дали нанюхатися, коли світ починав ділитися, двоївся й троївся, і

множини його, накладаючись, творили суцільну мліч. Боже, – набігала весь час одна й та сама думка, – нащо в світ отаких пускаєш, тож супроти них мохи та лишайники неспівмірно створіння достойніші...

Вона боялася озватись до матері, не відала, як, якими словами про нову загрозу сказати, тим паче, видавалось Орісі, дивилася матір на неї якось незвично.

І справді, матір озвалася першою:

– Я вже відвикла на цьому світі чомусь дивуватися... А тут, ні сіло, ні впало, розшукав мене в інтернеті вузівський одноклассник, перше захоплення молодості моєї. Овдовів він давно, заміж кличе мене і просить виїхати в його Закарпаття...

Оріся нікому в житті не бажала зла, кривдників своїх зневажала швидше, а от кому насамперед добро зичила, перш ніж навіть собі, то цій жінці, не по крові спорідненій, а долею, коли лукавою, коли милосердною, доволі часто її зигзагом вигадливим Оріся, заплющивши очі, на шию матері плигнула, аж та хитнулася та на ногах ледве встояла, обнімати стала.

Оріся інколи думала, що якби знала свою рідну, справжнісіньку матір, то не змогла б більше й міцніше любити її, аніж оцю жінку, що знайшлася на її невеликому ще, але непростому шляху. Вона не зізнавалась ніколи, що з дитинства, заледве себе пам'ятає, малювала матір – диво дивнеє, кожного разу з-під олівця чи фломастера, з-під закарлюк дитячих невірних чи згодом з-під ліній чіткіших проглядалось обличчя, схоже саме на жінку

оцю, що вихопила Орісю з біди, в якій топилася підлітком – і в світі цілісінькому нікому, крім неї, діла ніякого не було до того потопельника...

Вона обнімала й обцілювала рідне обличчя.

– Поїдемо разом, еге ж? – соромливо заглянула матір в очі дочці.

– Їхати вам... Невідкладно. Навіть як щастя десь там, за горами.

– А ти зі мною? Чого ж не відповіла?

Те заскочило Орісю зненацька, ніяких вагань не було б раніше, навіть місяців кілька тому, зараз же вона не могла відказати напевне і щиро, десь застрягала в дорозі відповідь, – на превеликий подив самої її.

– Щось трапилося? Чи тобі тут хтось подобається? – і подивовано, і насторожено.

– Не знаю, – по-дитячому поклала Оріся матері голову на плече.

Марину електричний струм продовжував немилосердно трясти, вона хотіла і не могла відірватися від здичавілої бетономішалки, вона навіть крикнути нездатна була, бо ні вдихнути, ні видихнути – допоки найближчий із робітників, вмить усе зрозумівши, не рубонув сокирою по електричних дротах, що зі злістю іскрилися та сичали.

Уже в перші наступні дні Марина виявила за собою одну дивину: вона здатна була засвітити електролампочку навіть без вимикача, досить було лиш на неї подивитися пильно, хіба трішки напруживши зір; все яскравіше при бажанні та лампочка буде горіти, аж голубим світитиметься, а врешті, як постаратися, засяє електрозваркою та, з тріском розлітаючись дрібними осколками, лопне.

Іншою забавкою було з хвилину зосереджено подивитися на електролічильник – і той усе повільніше починав обертатися, а врешті, смикнувшись кілька разів, і зовсім спинявся, доки новим зусиллям не змушувала його оживати знову.

Із часом Марина помічала в себе й інші дивні чи то вади якісь, чи переваги: могла, до слова, доложити, наче магнітом, притягувати дрібні металеві предмети, і не лише залізні.

Антонна вона поклялась сама собі забути, лайнувшись, «а щоб ти не розжився», і таки навчилася відганяти найменшу думку чи згадку про хлопця, присипавши слід його в пам'яті, наче пісочком,

робочими клопотами та морокою буденною – присипала ще й притоптала, мов присок отой неслухняний від згаслого вже багаття, з якого, однак, ще час від часу зривалися іскри.

Звісно, хвилі поговору людського прибивали до неї ті чи інші чутки. Балакали, що Антон вельми розжився, в митників став за рідного брата і вже дім у столиці вельми розкішний звів. Ті самі не-всипущі хвилі не забарилися докотитися, коли Антона на контрабанді хапнули, дім конфіскували і тестеве лискуче авто заразом загребли; щоправда, відкупитися пощастило, строк невеликий жихарити довелось. Але чорна смуга для нього на цьому чомусь обірватися не забажала: доки тюремні харчі смакував, жінка в світі несподівано подалася з якимось жонглером із цирку заїжджого; ледве волі понюхав після тюремного повітря прокислого, що довічно торішньою напівзогнилою капустою просякло, як в автоаварію втрапив жахливу. Зібрали його по частинках, щоправда, совісно, та все ж без ноги лишився і довго та мучено вчивсь на одній нозі стрибати, мов із рогатки підстрелений горобець.

Випадком Марина матір Антона якось зустріла, недалеко якраз від теперішнього обійстя їхнього, бо вимушено вернулись обоє вони із сином у село. Не забути ніколи їй зустрічі.

Пам'ятається, сталося те в неділю Прощену. Вони порівнялися, і не впізнала Марина жінку, висохлу і пожовклу, мов позаторішня залежана тараня: «Правду, напевне, плещуть, що рак її прихопив», – подумалось мимохіть.

– Прости мене... якщо можеш, – приспинилась раптово жінка, наче спіткнулася, і так само у мові спотикалося слово.

Марині навіть поглядом важко було зустрітися з людиною, яка, за переказами людськими та пересудами, інакше як «лярвою» ніколи її і не звала.

– Та... сплигло, – тільки й видушила із себе через силу, не маючи духу відказати тими звичними, століттями вивіреними словами: «Хай Бог Вам прощає».

Марина мов на вододілі стояла, звідки річки в різні сторони потечуть, вона достеменно знала, як християнин чи християнка мають вчинити, де силу знайти через найбільший, навіть немислимий біль переступити; вона шукала по закапелках своєї душі правильне слово та аргумент потрібний, та куди не пробувала б кинутися і в який куточок не тицьнулася би, скрізь порожнеча була і пуста, в якій хіба мстивість відлунювала.

«Куди ж ти намірилася, людино добра?» – питала сама себе Марина, знаючи, що вороття вже не буде, злість чи прощення як обере, досі не вигадано дороги третьої; у природі, напевне, її нема...

«Та гори воно все синім полум'ям», – вибравши врешті-таки дорогу свою, з серцем подумала мстиво, але якось мов чужою думкою і словом чужим.

У ту саму мить за спиною глухо бубухнуло, обоє жінок різко обернулись туди: на обійсті Антона та матері полум'я палахкотіло, дужчало на очах та наростало, тільки незвичне якесь, чомусь синювате. «Антон же спиртом балувався, з митниками

разом, подейкували, продовжував заробляти», — ще встиг промайнути здогад.

Матір зойкнула, мов підстрелена, і метнулася до біди своєї вогненної, а Марина ще довго стояла і втішено у той бік вглядалася, де звивалися в небо вогненні змії, де бухали, лунко рвучись, час від часу спиртові каністри і де на очах із димом та полум'ям ішов останній прихисток сім'ї, в яку їй не судилося влитися. «Так їм і треба», — аж зашкварчали очі.

Досі легенький вітер раптом дужчати став і, закручуючись, у вихор перероджувався; пориви його з розбійницьким висвистом знімали куряву, стовпи її, пританцьовуючи та засліплюючи перехожих, ішли дорогою, а на обійсті роздмухували зле полум'я, яке розросталося і вже сусідським будівлям загрожувало, воно зі мстивою втіхою гоготіло, росло на очах і торжествувало.

Як зайшов Денис на склад, то не міг не помітити куди жвавішу за звичне Орісю, що присмерковою ластівкою вививалась поміж стелажів, а очі її наче самі балакали. Він навмисне не став звертати уваги, нехай покортить, якщо чимось поділитися хоче, згодом буде навіть смачніше... Врешті терпець той, що закипав у неї під щільно закритою кришкою, не витримав, і кришку зірвало:

– А в нас знову перевірка була.

Денис кивнув так, мов воду з мокрої голови струшував.

– То я торбу їм спакувала...

Денис знову воду з чуприни струсив.

– І ще рахунки клієнтам переписала, задула су-проти угоди так, що не помітять – хоч тисячу-другу яку на халяву матимемо.

І вона кинула на нього торжествуючий, трішки кокетливий погляд, – їй так запраглося, щоб він не пропустив повз увагу її старання та оцінив достойно. Орісі хотілося, щоб тут не мали її за чужака, ще й закинутого невідь для чого; з подивом вона відчувала, що хоче бути потрібною комусь не задля тілесної втіхи, як колись, от собі вдовольнив хтось ту втіху і захропів; вона хотіла, аби побачили в ній просто людину, чимось вартісну для свого гурту; водночас сама собі не сміла зізнатися, що насамперед сподівалася, аби помітив її та якось вирізняв серед інших Денис.

Досі Оріся чоловіків здебільшого зневажала, навіть бридилася переважно ними, а вельми – не-

чупарами, яких не бракувало серед шоферів-далекобійників – для них звичайнісінький душ не рідко був за проблему. Найбільше її дратували підстаркуваті, що півнями хорохорилися, та вже за кілька хвилин захекувалися, мало того, ще й, не почистивши своїх залізних зубів, цілуватися лізли; вона, задихаючись, крутила лише головою безтямно. Диво дивнеє, ці гіркі спомини, від яких інколи навіть серед ночі здригалася, не переносилися на Дениса, він їй з першої зустрічі видавався якимось іншим, не з того немитого, брудного і брутального світу...

Денис тільки крякнув, мов кавалком замашним подавився: «Щоб тебе понесло поза вітряками... Цього ще тут бракувало».

– Гадаєш, добре вчинила?

Вона лише подивовано очима стрельнула: чого він, лазурик такий, дзвякало розкриває, ліпить горбатого та локшину вішає, вона не для себе старалася, для фірми ж вигода, нічого тут цвіріньчати. Тут і ховатись не треба, на невелике відхилення не звернуть навіть уваги, а, зрештою, як і впіймає хто, то пудритися нескладно – мовляв, помилочка вийшла, пардон, панове, все невідкладно виправимо.

Денис із того зло набурмосився, аж вуха заворушилися: е, ні, громадянко, тобі не слід туди рачки лазити, де зозуля кує, твою махінацію, звісно, в два скоки виловлять. Та петрушка тут інша, людино добра, не зможе навіть примітивна наївність твоя на таке мене спокусити... Він би за витребеньки схожі не тільки перестав себе поважати, він ще

й на власному досвіді впевнився: в діловому світі непорядному чи, тим більше, шахрайоватому ніколи і нічогісінько не засвітить. Його самого десятки разів «кидав» дрібний підприємницький люд, якого спокуси на позірний погляд легких заробітків у бізнес занесли, але диво дивнеє, жоден із «кидалів» тих не зміг розжитися та розкрутитися, хоча б як виняток із правила, хоч би жоднісінький...

— У такі хованки гратись ніколи не будемо, — зимним холодом потягнуло від Денисових слів. — Усе виправити та вибачитися.

Якби кому іншому, вона покрутила би просто пальцями біля скроні, але зараз лише на нього подивилася отетеріло, як на заморське диво: як таке може бути, що за якісь поняття, абстрактні й необов'язкові, людина сама відмовляється від власної вигоди, хіба буває таке у світі?

Досвітковий туман, досі білий з легкою жовтизною, мов незбиране молоко, потрошки рідшати починав, наче те молоко хтось розбавляв водою. Шлях попереду вже на десяток кроків під ногами виднівся, – помагали, напевне, й містечкові вогні, що небо злегка підсвічували над Оликою, точніше, не так містечкові, як замка, що належав упродовж багатьох поколінь Радзивілам, а оце літ із півтора десятка до князів есвізьких перейшов. Братковський, вертаючись до Львова з Батурина, остерігся узвичаєної дороги, звертав на шляхи бокові, меншого ризику, тож вибрав собі саме олицький путівець.

Він вертався з душею порожньою і сумною, як хата, в якій десятки літ не живуть та з якої все виносене, де оку немає на чому спинитися, хіба заворушиться павутиння по закутках, відлунням голосу потривожене. Не чекати його людові від гетьмана помочі, не перейнявся ясновельможний болем краю... Що вже казати про постійні здирства, польському війську достатньо пройти землями русинськими, як слід гіркий по собі воно залишить. Про це навіть вірша свого з книги «Світ, по частинах розглянутий» Братковський читав Мазепі:

*Поки мазур пройде, не покине
Ні волосини у тебе, русине!..*

Звісно, чого там лукавити, боїться Мазепа слави Палія Семена. Але є й інше, на яке теж належить

не замружувати очі: багато чого не під силу гетьману. В самого Івана Мазепи на очах землі немало перебирають польські осадники, а він нічого зробити не ладен, безправним будучи, хіба слізні листи писати ген-ген у Москву, Головіну – тільки той має право у зносінах міждержавних. Іван Степанович показував Братковському, яка відповідь надійшла від коронного гетьмана.

*«Вельможний милостивий пане гетьмане
військ Запорозьких*

його пресвітлої та державної царської величності,

до мене вельми милостивий пане і приятелю!

Привіз мені тут пан Карпо Яськевич, басанський сотник і посол вашої милості пана, лист від ясновельможного його милості пана Феодора Олексійовича Головіна, великого господаря його пресвітлої державної царської величності, ближнього боярина, кавалера, генерала і намісника сибірського про те саме, що й до вашої милості пана. Начебто якісь панове з нашого боку мали осадити на тих місцях слободи, в яких заборонено селитися через останній трактат і залишених до подальшого розпорядження його королівської милості з Річчю Посполитою і його царської величності. Добре було б, коли б був ваша милість пан ознайомив, хто це і які місця осаджує, то б і я сам не схвалив цього, оскільки високо шаную приязнь його царської величності з його милістю королем та Річчю Посполитою. Пише, ваша милість пан, і про те, що купцям та підданим його

царської величності діються в наших краях ошу-
канства та неслухняні утяження, в тому буде на-
лежна сатисфакція, коли хто укривджений обі-
зветься тут зі своїми претензіями. Я в таких
справах мушу звестися з його милістю королем
і радою, що є при його боці, а це швидко бути не
може, бо король, його милість, від'їхав до Прусе.
Отож, як тільки від його милості короля я від-
беру щодо того декларацію, пошлю, щоб звідоми-
ти про те, мого спеціального посланця до вашої
милості пана. Зараз же посилаю мої універсали
в Україну із засторогою, щоб ніхто не важився
супроти заборони останнього трактату оса-
джуватись у тих місцях, котрі залишені до по-
дальшого рішення. Маю ту надію, що так і з боку
його царської величності таких слобід на тих
грунтах дозволяти й допускати не будуть. Себе
ж самого віддаю звиклій вашої милості пана при-
язні і зичу від пана Бога всякого щастя.

*Вашій милості завжди зичливий приятель та
слуга*

*Станіслав Яблоновський, каштелян краків-
ський,*

гетьман великий коронний».

– Хитрує коронний, – Мазепа силився не ви-
казати на лиці того, що коїлося в душі, тамував
схоже так, як біль тамують зубний. – Вишиває
язиком він вправніше мазурської рукодільниці та

сліпця видає з себе, що нічого не відає... А у висліді обидві ці сторони сукровицю нашу смакують.

...Досвітковий тумане, обачного подорожнього брат... Світанкова пора та ця молочна завіса Братковського надією тішила, що й Олику щасливо мине, як досі велося. Та раптом з імли примарами мерехтливими двоє вершників заявилося, щоб за хвилюк дійсною сторожею постати:

– Стій! Хто такий будеш?

Він не розгубився, лишень думки швиденько перекидав, як гарячу картоплину з долоні в долоню; зрештою, і відповідати не потребувалося, бо передній вершник, заглянувши в лице, здивовано вигукнув:

– О, пан Братковський! А ми вас зачекалися!

Данило знав, що його розшукують по всьому Правобережжю, і те, що його випадком обізнано – гостинець абиякий.

– Ви затримані, пане Братковський. Маємо в замок проїхати.

«З шаблею проти двох? Чи викручуватися іншим якимось рипом?» – немов перекидав ту гарячу картоплину з руки в руку:

– Ви гайнуєте час. У замку, у всій родині князів Несвізьких до мене прихильні.

Сторожа з ваганням презирнулась було, а Данило не дав спам'ятатися:

– І взагалі, з мене тридцять золотих – на овес вашим коням.

Запала мовчанка, і Братковський аж подих було затаїв: клюнуло чи відлуп скуштує?

– Мій кінь більше вівса з’їдає, – розсміявся передній із сторожі.

Данило мовчки передав ваговитого капшука і, злегка вклонившись, пришпорив коня.

Та не випало від’їхати йому далеко, як із клубів туману, наче з марева, виринули знову вершники, цього разу троє.

– Спинитися! Стояти!

Чи втомлена була ця трійка з роз’їзду військового, чи з невідомої іншої притичини, тільки не склалася з ними мова:

– Маємо наказ затримати до перевірки.

Не зогледівся, як за півгодини вже був у в’язниці – мов сніг на голову, гірка пригода; знущально скрипіли за ним оковані важкі в’язничні двері.

...Тиша настала, вселенська тиша. Чи буде десь там, за товстими стінами кам'яниці, метушитись та чубитись люд, чи сумирні прийдуть часи, тут однаково довічний спокій, хіба інколи шкрябне миша, добровільний тутешній в'язень, у марних пошуках крихти якої поживи. Братковський було відігнав першу хвилю набіглої гіркоти, що не вдалося навіть бічними якимись дорогами та стежками проїхати, та заледь відігнав ту хвилю, як накопилася друга, з гребенем куди вищим...

І нащо воно все йому? Сидів би в своєму Свищові, не які там маєтки, але на прожиток стачить, і на навчання в Італії також було; тож сидів би собі безклопітно, забавку винайшов яку-небудь, хоча б полювання, – мчать снігами хорти, поземкою стеляться, мчав би за ними сам, аж подих нараз перехоплювало; і ніяких загроз, кам'яниць чи марних дискусій із вельможними і ясновельможними.

Але хвиля гірка надходила і, як належало хвилі, падала, хіба з гребенів піна лишалася, інша натомість з'являлася згадка. Вдома в нього лежить список із давнього документа, мало не столітньої давнини. То лист волинської шляхти до луцьких міщан у справі Луцького братства від 1 вересня року 1619-го.

«Ми всі, нижче підписані особи релігії старо-житньої грецької східного православ'я, обивателі воєводства Волинського, котрі тут часто буваємо і справи свої маємо, де прав та вольностей наших перестерігаємо. А місця на те особливого не

маючи, де б набоженство своє, відповідно до старожитності предків наших, відправлялося б, з тієї міри поглядаючи на інші міста, де братства мають свої фундації та порядки, так само й ми, ідучи за патріаршим благословенням і за привілеєм короля, його милості, спершу заклавши Братство милосердя, котре за собою тягне всі добрі вчинки, хочемо старатися, аби хвала Божа в його церкві була відправлена і аби також шпитальне убозтво слушне виховання мати могло. Тобто доглянули собі на те особливе місце, де б церкву, і школу, і шпиталь, відповідно до можливостей наших, побудувати, уфундувати і всілякою оздобою прикрасити. А що самі в тім місті зараз не мешкаємо і через віддаленість нечасто буваємо, то доручаємо той догляд і працю та й покладаємо на менших панів братії нашої, панів міщан луцьких, аби вони, як до того належні, на місці нашому працю та всілякий нагляд чинили й урядження всілякого доглядали і нами, як старшими, покликалися. А ми також при них, як старші молодших, повинні згадувати, заступати й боронити на кожному місці і в кожній справі. На що й руки наші підписуємо, і печатки свої прикладаємо.

Діялось у замку Луцькому, місяця вересня, 1 дня, літа після народження Ісуса Христа, Сина Божого, 1619-го.

Димитрій Балабан; Юрій зі Збаража Воронецький; Олександр Зубчевський, мостовничий луцький; Єзекийл Курцевич, архімандрит трахтемирівський; смиренний ієромонах Ісакій; Григорій Ушак Куликівський, підсудок кременецький; Кос-

тянтин Хорошко; Криштоф Єловицький; підсто-
лій землі Волинської; Філон Єловицький; Іван Мар-
ковський; Іван Виговський; Олександр Пузина;
Юрій Пузина; Лаврентій Деревинський, чашиник
волинський; Абрам Грабовецький; Михайло Гуле-
вич Воютинський, підсудок луцький; Криштоф
Кольчицький, скарбник воєводства Чернігівського;
Юрт Кульчицький; Павло Вишборський; Павло
Друцький Любецький, суддя гродський луцький;
Тома Гуляницький; Іван Ісайковський; Яцько Гу-
левич Воютинський; Іван Банковський; Микола
Нападовський; Олександр Немирич з воєводства
Київського; Олександр Волковський; Семен Гуле-
вич Воютинський; Іван Гулевич; Федір Гулевич
Воютинський; Іван Волковський, підчесник; Гри-
горій Черняк, коморник; Роман Гулевич; Петро
Гулевич; Григорій Баковецький; Михайло Мишка
Холоневський; Григорій Жабокрицький; Адам Сві-
щовський; Петро Сурин; Михайло Садимонтович
Кропивницький, підсудок; Павло Щольген; Богдан
Братковський; Андрій Саватський; Григорій Сен-
ницький; Федір Кузьмич».

Луцьких братчиків доля розносила по світах,
але вони люду свого і своєї землі не цуралися, з
роду Гулевичів славна Галшка Києво-Могилян-
ський колегіум фундуватиме, шлях славетний та
водночас тернистий, шлях трагічний в Івана Ви-
говського, справ ваговитих немало в братчиків ін-
ших, при тім числі в предка його Богдана Братков-
ського. Ці люди з пліч не скидали невдячний тягар
відповідальності: щоби дозвіл мати на будівництво
храму, оповідали братчики, до яких сам належав,

мусили хабарі возити і королю у Варшаву, і патріархові вселенському – хіба надією себе тішили, що Всевишній простить їм мимовільний цей прогріх.

...Тиша у кам'яниці, вселенська тиша і, видається, всі пригоди уже позаду, лиш очікування тривожне перед собою. Але якось дивно з ним повелися, допитували для годиться швидше, а далі тижнями чогось чекали, найімовірніше, гадав Братковський, рішення з неблизької Варшави.

Аж одного дня скрипнули двері й на порозі постав вартовий над ним:

– Ви не впізнали мене, пане Братковський? – перепитав напівголосом, якось, видавалося, винувато.

Братковський обличчя це бачив колись, він силвся і не міг пригадати, тим паче, непросто розгледіти в напівсутінках підземельних.

– Ви мене, якщо пам'ятаєте, зі скрути виручили, – мовив притишено вартовий. – Тепер я виручу вас.

Село Свищів, частиною якого володів Братковський, недалечко було від Олики, і до нього різний люд із сусідніх сіл за поміччю інколи йшов – він згадав цього чоловіка врешті.

А ще за півгодинки Братковський був уже в сидлі й, подумки проказавши вдячну молитву, завершив її неспростовним та віковично чинним: «Несповідимі шляхи твої, Господи...»

Вже за версту, коли й Олика ледве виднілася, промайнула у думці перша олицька пригода, коли за хабар у сторожі пильної сам себе викупив: «Знатно склалося, пане Братковський... Вельми

пікантно після диспуту із Мазепою, коли ти проповідував неморальність лапувки. Зрештою, тепер хоч знаєш напевне, скільки вартує присяга його милості польському королю...»

Біда біду знайде, коли й сонце зайде, – не марне мовиться, таки не сховаєшся від набридливої, хоч у піч замажся.

Заледве Денис з Олегом поповнили склад, як погостювали так розкішно в них міліційні маски-шоу та погромники, коли ж знову поцілило життя під дихавку – на складі нестача.

Очі в Олега іскрами сипали, мов від точила, коли гострять сокиру:

– Здаваймо завскладом Петрівну ментам. Не буває помилок такого обсягу.

Нагодились на ту мову Оріся, що приви́дом у дверях замерехтіла:

– Вона прийде сама попроситися... Не чіпайте зараз її, якщо можна. Думала вона крадене платнею своєю до ревізії якось залатати.

Денис тільки скрива поглядом низонув, наче швайкою:

– Захисниця, нівроку... Забула вже, як Петрівна до тебе все чіплялася, стукала та наговорювала?

Те Оріся пропустила повз вуха, наче заблукала осу, яку не дражнити ліпше. Натомість переказала від самої Петрівни почуте, коли та з добра дива розревілася зранку, без видимої якоїсь на те притичини, ревнула з нутряним та щемливим видихом, як з великого болю здатна хіба скривджена звірина.

Семирічний син її Данилко одного дня раптом затемператури́в, скаржився на животика: гаятися мама не стала, відразу в лікарню. Лікар десь ви-

йшов на хвилику із кабінету, та медсестра заспокоїла:

– Зараз за лікаря його халат. Он він у кутку висить.

Петрівні не треба було повторювати, і вона, зовсім не криючись, шихнула в кишеньку халата парочку сотенних.

Оглянувши Данилка, прослухавши серце та животики прощупавши, лікар узявся рвучко писати, і Петрівна ніяк не могла вгадати, чи латиною він оце користується, чи якоюсь іншою, досі не знаною ще в тутешніх краях загадковою мовою.

– Харчове отруєння. Ось рецепт, на аналізи направлення, а вдома зробіте клізму.

Вона заїкнулася було про лімфовузли малого, які її непокоїли, та лікар мовчки зробив жест обома долонями, наче котив щось перед собою, доволі важке та незграбне, і тоді якась невидима сила стала підштовхувати її до дверей і врешті зовсім за поріг нахабно виштовхнула.

Вдома Данилкові стало легше, навіть м'яча ганяв, але вже під вечір знову рум'янець від температури на щоках шарів, а лімфовузли ще загрозливіше виднілися. Петрівна спитала своєї бабусі, що фельдшерувала піввіку, чи не може то бути бідою, про яку їй думати навіть моторошно. Бабуся, ховаючи очі, не стала перечити, тільки силилася заспокоїти, що схоже в хлопчика може трапитися навіть від звичайного протягу.

Чорний здогад нічний сон виштовхав так, як лікар із кабінету матір, і вже наступного ранку, хоч була неділя, погнав Петрівну з малим знову в лікарню. Чергового лікаря десь вхопило, та сотен-

ний папірець враз його повернув. Відвертаючись, аби не так чутно було, чим закусював, спитав, чи робили малому клізму.

– Треба ще зробити кілька разів, – радив повагом, облизуючи пересохлі уста.

Покласти в лікарню Данилка, на жаль, не вдалося:

– Не кровить, своїми ногами прийшов, чого ж тут...

Зате видерти, шихнувши ще асигнацію, вдалося направлення на нові аналізи.

У понеділок Петрівна насамперед кинулася до дільничного педіатра, та тут чекала невдача:

– А ви без талончика...

Зате в дитячому відділенні лікарні образилися на неоковирну спробу шихнути в халат чергову сотню і невідкладно виписали направлення в обласну лікарню.

– Малога завезли тиждень тому, але було вже запізно, – Оріся чомусь до вікна відвернулася. – Зранку потелефонували, що хлопчик помер. На довершення, ще й без перепустки на той світ не потрапити – за нормальне місце на кладовищі чималий хабар ниньки належить...

Ураз запала цілковита тиша, глухоніма, тягуча й густа, тільки десь за стіною підвискувало свердло ремонтників.

Ось так у житті трапляється, – думав Денис, – справедливо вчинити в таких трапунках під силу хіба Соломонові, та й то ранньому, ще не осінніх літ, коли будувати жертovníк язичницький жіночі спокуси звабили.

Тільки тепер йому, замороченому, нарешті дійшло, чого забігала почорніла Петрівна, просила вона авансу та все балакала про землю, що в за-тишку отам, під явором, – папірець, у голові своє колупаючи, підписав Денис, не чуючи та не задумуючись.

Ще подумав було про Орісю: напівусохла душа її, життям обморожена, відновлюється начебто, затагує молода кора болісні тріщини; може, якраз ожити їй суджено.

Не міг Братковський довго всидіти вдома – злі вітри знімались над його краєм, сеймова постановва року тисяча шістсот дев'яносто дев'ятого зліквідувала козацтво, бо як оберег від турків, мовляв, тепер уже воно не потребуватиметься; ще й віру споконвічну карнали та люд землі позбавляли прадавньої...

І заклекотили вози Правобережжям, із сім'ями їхали, із худобою зі всіх країв, направлялись цілісінькими валками до Семена Палія – того самого заступника скривджених, характерника козацького, полковника, що уславився під Віднем і Ясами, Кази-Керменом і Дубосарами, на землях словацьких, турецьких, угорських, того самого Палія, що польським нахабним комісарам дав відкоша:

«Я народився у вільній козацькій Україні, на яку нема прав у Речі Посполитій, тільки я – правдивий козак і гетьман мого народу...»

Бувало, Данило засне, а тоді, задовго до виспівів півнячих, невидима сила розбудить – і вже годі зімкнути повіки: думка гнатиме думку, і тим забігам наввипередки не буде і до світанку кінця. Деколи набігали рядки зі своїх же поезій, тільки писані низку вже літ тому, рядки про цей химерний світ:

*Одним недоля, іншим щастя плужить,
Своєму брату брат, буває, служить.
Одна хоч мати, не одної долі:*

*Цей син веселий, тому тяжкі болі.
О світе, світе, що ти за особа:
Цьому зневага, іншому оздоба...*

Так уже льос випадає, що зневага й тяжкі болі діставалися тим, хто упродовж віків на цій землі порядкував, чиє коріння куди далі пішло углиб, аніж у гінких тополь уздовж найбільших шляхів.

Але що вдіяти зможе він? Підняти тутешній люд – не вартує себе жданиками втішати, ще спомини яtringяться, коли тільки п'ятдесят чотири підписи вдалося зібрати, аби покарати зрадливих послів у сейм. Виглядати, долоню до брів прикладаючи, помічі якоїсь від гетьмана Івана Мазепи? А хіба то не він їздив до ясновельможного та на власні очі міг переконатися, що в того руки кріпко московитом пов'язані?

Данило наче із затуленими очима никав зачиненою кімнатою, спотикався і перечіплювався, натикався на стіни – і не було кому погукати «Тепло!», «Холодно!» або «Тепліше»...

Він повинен таки поїхати до Палія, якщо себе поважає, якщо червоніти не хоче й на тому світі, коли судить зустрітися з предком славним своїм Богданом Братковським. І так само чесно має вчинити щодо сім'ї своєї, бо недруги, заледве він за поріг, вже наступного дня все за вітром пустять та розграбують. Найперш на синів, Івана та Олександра, має переписати належну йому частину Свищова, іншим майном розпорядитися, – у велику бучу доведеться встрявати, і ні з якого боку не повинен ніхто його вкусити...

І коли зважився, то душа його почувалася, як ріка по скреслій нарешті кризі, вперше за останні місяці він спав, мов немовля безтурботне, що всмак підвечеряло грудьми материнськими, і тепер всі клопоти світу далеко десь...

Попервах усе складалося легко і вправно, мов пісня співалася. Данилів невеличкий маєток, частина села Свищова, був під заставою, тож нашкребти необхідні кошти, аби викупити те все, вдалось напрочуд легко, без напруги особливої; навіть дарові грамоти дітям були засвідчені.

Вже як повернувся Братковський із доріг неблизьких, старший син його Іван два документи показував. Перший із них був Іваном писаний:

«Року одна тисяча сімсот першого, у місяці квітні п'ятого дня.

На уряді гродському, в замку Луцькому його королівської величності, переді мною, Адамом Немировським, намісником бургграфства замку Луцького виступав особисто його мосць пан Іван Братковський, син його мосці Данила Братковського, підчасія венденського, та від імені його мосці пана Олександра Братковського, брата його рідного молодшого, який хворіє вже 12 тижнів і не може прийти особисто, виступав проти його мосці пана Миколи Семиховського і скаржився на те, що: вищезгаданий його мосць пан Семиховський, отримавши певну частину Свищіва від згаданого раніше його мосці пана подчасія венденського під заставу, цю частину за тих та інших обставин руйнував...»

Боже, відклав документа Братковський, та чоловік мав би подякувати, що стільки часу одержу-

вав зиск від маєтку, заставу йому повернуто в повному обсязі – які там претензії?

Натомість, читав далі Данило синову скаргу, «...кіньми, худобою, свинями наше жито, у дворі засіяне, Семиховський повністю знищує, огорожі випалює, пасовища спустошує та інше, під час свого нетривалого управління даним майном, речі підданих не повертає...

Іван Братковський, своїм іменем та іменем брата мого Олександра Братковського».

Тут щось не те, думалося Данилові, тут до втраченої вигоди домішується, напевне, ота зненависть до «зрадника-шляхтича», що посмів за безборонного хлопа перед сильними світу сього заступатися та віру, в якій хрестився, відстоювати. Те ще більше поміж рядків проступало у скарзі самого Миколи Семиховського, скарзі, писаній, заледве в синовому документі чорнила висохли.

«Року одна тисяча сімсот першого, у місяці квітні шостого дня.

На уряді гродському, в замку Луцькому його королівської величності, переді мною, Адамом Немировським, намісником бургграфства замку Луцького, виступав особисто пан Микола Семиховський від свого імені та імені пані Мар'яни Вольської-Семиховської, своєї дружини, скаржився та маніфестував проти його мосці пана Данила Братковського, венденського подчашія, власника частини маєтку Свищів, в такий спосіб і про таке: що його мосць пан венденський подчашій порушив підписану ним угоду, засвідчену його мосцю паном Томашем Хула-

ницьким, писарем гродським генеральної ради воеводства київського, на суму дві тисячі польських злотих, заставним способом передавши право власності на частину маєтку села Свищів маніфестанту і її мосці пані дружині його, а також надавши свою гарантію в Луцьку дня чотирнадцятого місяця лютого року одна тисяча сімсот першого...»

Знов по рибу гроші – вже не дивувався і не сердився Братковський, просто втомленим поглядом біг рядками:

«...На противагу викладеному вище, так багато раз будучи прошеним маніфестантами, за будівництво нового двору, що побудований за власний кошт маніфестанта, не дав ніякої винагороди, оплачені маніфестантами в такі тяжкі часи податки, що належали за підданих, не повернув, великі кошти за підданих, маніфестантами заново надбаних, ніяк не задовольнив, і усім цим суперечив своєму запису та асекурації, маніфестантів з їх власного будинку викинув, до Палія поїхав, кому іншому майно передав...»

Грішне й праведне ти, чоловіче, тут намішав, не стримався від усмішки врешті Братковський. Ремонтувати й утримувати належно приміщення угода за тобою передбачала, і так само ніхто за тебе права не має платити податки... Делікатно мовлено *«кому іншому майно передав»*, тож не віриться, що не знав: сиnam своїм передав. Але шило таки вилізло з мішка – *«до Палія поїхав»*.

То був донос звичайнісінький, і Данило його ще не раз на собі відчує...

Оповідав Братковському син Іван, щосидів на суді він так, мов під ним була не звичайна лава, а черінь розпечений. Мордувань душі додавали також розмови напівпошепки знаючого люду перед процесом, що окрім обурення та поширення чуток, правдивих і не зовсім, завбачливий Семиховський ще й долоні не забув суддям поважним позолотити.

То чого ж тепер має очікувати він незабаром в тяганині судовій?

Не завертало на ліпше здоров'я Баксютенкової матері, шкіра на лиці її збігалася у зморшки, мов поношена халява на вифарбованому колись у жовте чоботі, а з грудей, на скіпку висхлих, виривався гугнявий, якийсь глибинний кашель, наче долинав з дна доволі глибокого колодязя.

– Як по правді, давно тебе виглядають у лікарні. Менше б я дослухався твоїх витребеньок, – допрікнув було син, хоч не вельми впевнено, за вперту нехить материну до медиків звертатися.

– По правді?! – пискнула вона пересохлою горляною. – І це ти кажеш? І то її тобі треба?

– Треба, треба, – крутнувся і геть подався з кімнати, аби не вгрузнути в бабську балачку.

– Ну, якщо так... – і з трудом порепана шкіра її обличчя почала розсуватися в посмішці, кривій, незугарній, навіть мстивій якійсь.

...Тої ночі ні з сього, ні з того зірвалася буря, злива вщухати не мала бажання аж до світанку, і то лило, наче з потужного рукава пожежного, аж земля стугоніла; на довершення гроза розгулялася, черкаючи небо блискавицями від краю до краю, навдивовижу запізніла для цієї пори гроза. В один момент, видавалося, пересичена блискавицями хмара над містом спинилася, раз по разу грім роздирав небо, а стріли вогненні кресали об землю; відразу в кількох місцях спалахнули пожежі.

А ранком усе місто тільки й балакало, що то якась незвичайна гроза ніччю пройшла, і злива була особливою. Диво дивнеє, але з простолюду

біда майже нікого не зачепила, натомість навпроти прокурорської вілли річка геть береги порвала, землю розмила, і тепер та вілла стоїть перекосячована, загрозово нахилилася, і дах у неї, наче хвацька шапка, стирчить набакир; прокурор, казали, довго подивовано чухав потилицю:

– Пізанська вежа, та й годі... Хоч квитки любуватися нею тепер продавай.

Крутили подивовано головами пожежники, як триповерховий дім головного архітектора блискавиця змогла пробити донизу і нічого не накоїти, проте в пень спалила джи́па в цокольному поверсі, що за гараж слугував. А от директорів лігоспу набагато менше пощастило: ще й місяць часу не сплив, як перебрався він у дім з бруса-кругляка, що й досі ще пахнув живицею, той дім свічею велетенською чи не першим у місті зайнявся і до ранку навіть попіл безумна злива розмила...

Людські пересуди йшли не тільки про тих, кого нетрудного вогонь і вода тої ночі мітили, пересуди точилися про дива, які на цьому не закінчилися. В автоінспекторів, чого досі не знали, раптом висипка по руках пішла, геть обкидало, мов просом обсипало, так що не тільки свою смугасту палицю не могли тепер утримати, а й ложку в руки взяти. Жінки ж запідозрили інше і рейвах влаштували поважний: то вешталися, мовляв, їхні чоловіки десь по чужих молодицях, і тепер болячки в домівки свої принесли; ще дітей чим набавлять – до розлучення в деякого справа хилилась.

У заскленому балконі судді раптова буря навіть не розбила, а, швидше, живцем вирвала кілька

шиб: та це ще дрібниця, згодом нові вставити можна, гірше, що, закручуючи та завиваючи, вітрисько підхопив повішену на балконі суддівську мантию, здійняв її стрімко угору і поніс над містечком. Та чорна мантия лопотіла полами, наче крилами, вирізьблювалася зловісно на тлі яскраво освітленого час від часу блискавицями неба і жахала тутешній люд, який, нічого не відаючи, сприймав її за лиховісну птаху, яка дивом вирвалася з прадавніх призабутих уже легенд і переказів. Суддя довго біг навздогін, марно знімаючи руки до неба, мов сподівався дивом яким схопити втікачку; як же йому тепер судити-рядити без мантиї, принаймні, допоки нову пошиють?

У будинку, в самісінькому центрі міста, раптом трупний запах через тиждень який по грозі пішов, ніяк з'ясувати не вдавалося, що то і звідки; вже думали, що одинока бабуса, глуха Степанида, померла, царство їй небесне; коли ж не достукалися, то комунгоспівці двері зламали – аж ні, сидить собі в кріслі жива бабуса, під вікном дрімає. Заледве на котрий день кінці половили: в час грози у санітарного лікаря камера морозильна згоріла, яку в підвалі тримав, м'ясо та інший продукт, що в дарунок від щирого серця зносили підприємці, гнити вже почали.

Що все мало б значити? – розмірковували не тільки сиві пенсіонерки на лавочках у двориках, а й чухали за вухом поважні чини, і не важило, зачепила їхні обійстя загадкова нічна гроза чи ні.

На суді Семиховський аж рота розкрив, мов хотів позіхнути, та від почутого заціпенів раптово: суд монотонно й занудно виголошував ухвалу, що право на боці Братковського. Не вдалося заставникові цього разу купити суддівські душі...

Заледве зашелестів у руках Данила цупкий папір дарчих грамот синам на маєток, як узявся він пакуватися в неблизьку дорогу, у Фастів до Палія. Не для поспіху ранньо весняна дорога, не один брід долати судилося та сотні верст чорноземи на-кислі місити, але шлях минав так прудко, мов по висипаній пісочком рівненькій алеї парковій.

А в Семена Палія велика гостина... Бо не міг і не хотів більше Палій зі справою великою зволікати – він втомився помочі виглядати від Івана Мазепи, тим паче, від можновладців московських. Уже доходило до того в один час, що зневірений у помочі близькій, ставив питання під турецько-татарську зверхність піддатися. Напуджений гетьман терміново листа посилав урядовцям московським: *«Лучше малую искру загасить, чем большой огонь тушить»*... Тож велика-таки гостина у Палія Семена: козаки звідусіль з'їхалися, городяни прибули, духовенство православне та православна шляхта, очільники полків правобережних полковники Захар Іскра та Андрій Абазин, гетьман наказний Самійло Самусь.

Гучних слів на тій раді у Фастові не довелося Данилові чути, але мова, переконлива та розсудлива, закінчувалася здебільшого вислідом незмінним:

– Повстання!

І те слово промовець кожен беріг чомусь наостанок:

– Повстання!

Як при господарській гуторці, розбирали неспішно, хто і в яких краях побуває та де люд підніматиме. Подумки прикидав Братковський, як балакатиме він з кременецьким своїм знайомим Мацієвським, що казатиме брацлавському шляхтичеві Квінтинському, який уже до цього порох, свинець та селітру потихенечку заготовляв, мізкував, коли до війта у Меджибожі навідається.

А вже наприкінці полковник Палій немов від товариства всього звернувся:

– Треба відозву до люду нам скласти. Просити мемо вас її написати, пане Братковський.

Ніхто, звісно, не міг напевне на тій раді сказати, скільки вояків кожному вдасться зібрати, але Братковський, перебираючи знайомих та просто вдумливих шляхтичів, тисяч десять різного люду під повстанський прапор сподівався таки поставити.

Правду здавна казали, що кінь завше додому прудкіше біжить, шпарка́ хода у Данилового коня і цього разу була, от тільки до домівки ще так далеченько... Одні зі знайомих вісточку про повстання сприймали з душею, інші злякано озиралися, чи людина стороння яка на цю мову часом не підставила вухо, а ще треті вагалися, мов на кладці якій вузькій стояли та помахом рук рівновагу шукали.

– Велику цю справу почнемо, – казав знайомим Братковський, – як по королівському універсалові шляхта Київського та Волинського воєводств посполитим рушенням під Сандомир направиться, проти шведа піде.

І справді, як тільки польське ополчення рушило супроти шведського війська, ослабивши власні залоги, козацькі загони під зверхністю Палія на Корсунь і Богуслав рушили, на Білу Церкву, розшматовуючи польські коругви. Наче верхова лісова пожежа, ширилися чутки про козацький успіх, на Поділлі й Брацлавщині, хто й не був козаком, то йменувати ним себе починав, доєднувався до повстанців та йшов громити ненависні панські садиби.

А наказний гетьман Самійло Самусь тим часом, оповістивши селянам волю довічну, направлявся в лісисту частину північної Київщини, де досі не прижилися ще козацькі поселення, але й там байдужим люд не лишався.

Посполите рушення з того всього завершило назад з дороги на Сандомир і, підкріплене регулярним військом Потоцьких, на південний схід швиденько пішло.

Із кожним днем все важче ставало Данилові нести той тягар, який з власної волі на свої плечі поклав, – довелося навіть, аби не розпізнали, скинути свій шляхетський кунтуш та селянською свиткою не погребувати. Регіментар Ледуховський, мов сітку рибальську, загороджувальні пости повсюдно повиставляв, трясти почали кожного стрічного на великих і малих путівцях.

Під Заславом на Поділлі польський роз'їзд мов з-під землі випірнув, Данила перепинили і трус почали – та так ретельненько, наче щойно він украв якусь річ і її напевно повинні знайти.

І таки знайшли – писані ним власноруч до повстання відозви та листи до знайомих, листи, від змісту яких не один недруг мав вдоволено потирати руки...

– Та це ж Братковський! – раптом вигукнув один із сторожі. – Він нам якраз і потрібен!

Не було ні страху, ані замішання, хіба думка холодна змайнула: «Чи судить Господь милостивий ще визволитися?»

Баксютенко готувався до колегії адміністрації з ретельністю бувалої дівки, що гадає обхитрити недалекого нареченого в час першої шлюбної ночі.

Він таки знався на сесіях, колегіях і нарадах, зборах і конференціях. Бо то мають бути не просто збіговиська ППР – посиділи, потринділи й розбіглися, – то має щоразу бути щось незабутнє, як великодня відправа у церкві, де урочисто хори звучать чи потужна мелодія органу знімається генген під склепіння храму; принаймні це могло бути схоже хоча б на дійство, яке там десь, за полярним колом, де потріскує гілля в багатті, тривожно б'ють бубни, крик віщуна раптово зривається і перекочується безкінечною сніговою пустелею, наполохавши заблукалого сторожкого песця; тривожне звучання бубнів, крик той таємничий і чари багаття щось незвідане мимоволі людині передають – і від того стає вона іншою, незалежно, чи вірить у дійство, чи ні.

Він має сьогодні підлеглим якось роз'яснити, втлумачити і втокмачити, очі відкрити на одну кривду людську: чому і звідки до слова «хабар» така зневага? Дивно якось між людей складається... Адвокату те слово переінакшили на «гоно-рар», і журналістові чи письменникові також, а от лікареві та сотня гривень вже зветься чомусь хабарем, ще й сторожко брати потрібно, бо схопить, чого доброго, прокурор. Певне, з часом первісний смисл того чи іншого слова стирається, жмакається і втрачає кольори, як стара асигнація; первісне

ж значення слова «хабар» цілком безневинне, його перекласти можна як «вістка», «новина», а ще до нього близьке «ахбарат» – «інформація»... Інформація про добре діяння, оцінене в грошах і визнане.

В історію теж не гріх заглянути. Було ж у давні віки, що державні посади службовцям чи навіть цілі краї нащадкам князів «на кормління» давали. Може, варто над цим замислитися: чи не відновити колишнє, вельми слухне сьогодні, коли казна худізою стала, немов донкіхотівська шкапа...

Є й інший бік умовності людської, до якої звикають, мов до капців домашніх. То неправда, що як назвеш корабель, то так і пливати він буде. Слово «любов» одні геть у немислиму вульгарність перетворили, в туалетах казна-як малюють її, найбрудніша брутальність звучить у матюках. І водночас поети впродовж віків цілісінькі бібліотеки витворили, де це слово чисте і світле, піднімає людину і різнить її від худобини, недарма ж писав класик, що в усі часи «любов і голод правлять світом».

Час іншими очима подивитися на слово «хабар». І хтось починати має таку непересічну справу, – а чом би й не він? Якщо ж до слова прилипло щось вельми недобре, як до «любові», то теж не проблема, можемо трішки переінакшити, хабар називати надалі, скажімо, «дар милосердя», а ще краще – скорочено «дармил». Наразі такої валюти у світі нема, то й податкова обкладати за дармил не повинна, а фінансові органи шкалу спеціальну роз-

роблять – за довідочку нещасну невеликий дармил належить, а за вагоме – то й плата вагома. Волали ж недавно усі: хочемо в ринок; тож як ринок, так скрізь, а не латками.

Недалекі люди природну потребу вдячності по-йменували чужинецьким і кострубатим слівцем «корупція», себто з латини «порча» чи «підкуп», і тепер упродовж тисячоліть роблять поважний вигляд, що борються з нею. Ще шумерський цар Урукагином у середині третього тисячоліття до нашої ери заходився було її здолати – і що?.. В «Артхашастра», древньоіндійському трактаті, за чотири тисячоліття до Христа перераховувалося сорок способів казнокрадства і стільки ж корупції: «Простіше вгадати шлях птахів у небесах, аніж виверти та викрутаси хитромудрих чиновників. Як неможливо розпізнати, чи п'є воду риба, яка плаває в ній, так немислимо визначити і довести, чи присвоює чуже службовець, якому справу довірили».

Древній Рим навіть на вершечку могутності не гребував своїх ворогів підкупляти. Торохтіли вози та мерехтіли спиці прудких колісниць, що готам, вандалам і гунам, себто варварам, везли чималі дари. І ті варвари справді дали римлянам можливість розвою, плоди якого ще й досі у вжитку. І навпаки, лави варварів, для яких забракло грошей та дарунків, накинулися і розтерзали, потоптали і в попіл перевели наймогутнішу тодішню державу.

Треба віче народне про це провести, роз'яснити народові недалекому, що і до чого, а ще можна слова іншого класика нагадати:

*Зроста від Ноя часу вище й вище
Його Величність Хабарище.*

І пам'ятник достойний його величності, певне, вартує поставити, перед тим творчий конкурс оголосивши, аби не просто якусь лапату долоню в камені запропонували. Тільки так можна вибудувати суспільство чесне, справедливе і, як не дивно, моральне: он там, у краях неблизьких таїландських, їхня філософія східна понукає людину робити добро, десть там, на світі тамтому, їм зарахується, – бали, напевне, якісь додаткові запишуться; в нас буде навіть ще досконаліше, бо вже на цьому світі зникне балачка зайва: в кого більше дармилів, той і значнішим вважатиметься.

Із часом це має ввійти у звичку, одні зі страху платитимуть, іншим просто по барабану, аби справу зробити – тих барабанщиків поміж люду статистично найбільше. Щоправда, знайдуться, хоч буде їх мізер, отакі, як Денис Поліщук, що з дивною впертістю відмовлятимуться платити – та їм нескладно буде показати, де і як козам роги в наш час можуть правити. Податкова інспекція і податкова міліція, інспекція цін і товариство захисту споживачів, насправді могого захисту, – мізкував Баксютенко, – бо на кого тільки пальчиком тицьну «фас», того невідкладно кусатимуть чи й зовсім кавалками рватимуть; а ще прокуратура й міліція, правильний суд та відділ юстиції, ветеринарні служби й антимонопольний комітет, який, коли підморгнеш заледве, як уже здогадується, яку монополію хочуть. І несть числа їм, а кому заманеться те число встановити, то небавом пере-

конається, що насправді буде число легіон: варто лише впівнятак кивнути, і вони, вірні й покірні пси троекуровські, дзвінким заливаючись гавканням, рвонуться в ту саму мить по сліду – не підведе їх роками муштрований нюх, гнатися будуть видолінками і перелісками, лісами та долами, із засапаними боками та висунутими рожевими язиками, і хай навіть ріки траплятимуться на путі, їх однаково рвійно здолають, і таки ослушника надоженуть...

Зрештою, цей проект, задуманий ним, Авеніром Баксютенком, на будь-який глузд не є прожектерським: якщо зуміли побудувати соціалізм в одній окремо взятій країні, то чому неможливо, хіба не простіше вибудувати Суспільство Справедливості в набагато менших масштабах, у межах одного району? А тоді вже до цілісінької держави перейти...

І цій справі великий він присвятити повинен усе життя – навіть якщо забракне одного віку людського, то має клонувати себе; в нього вистачить доларів, аби заплатити належне найкращому дослідному інституту. Згодом клон може бути від клону, і наступний також – навіть нескладно обставити тут легендарного Ноя, бо з грішми такими безсмертя у нього в кишені. А якщо неповоротка й ледача біологічна наука ще не встигатиме, то більша надія на Рея Курцвейла з Бостона. Він гадає, що до 2019 року персональний комп'ютер за тисячу баксів матиме стільки ж потужності, як і людський мозок, а ще за десяток літ по тому буде в тисячу разів за нього дужчим. Тоді мікроробо-

ти, запущені в людський організм, зможуть чистити й ремонтувати його – життя стане настільки довгим, що майже рівнятиметься вічності.

Та й то не єдиний вихід. Однокласник Баксютенка, що в науку високу пішов і якого випадком зустрів у столиці, оповідав, як трапилося йому побувати у Вейк-Форестському університеті в Північній Кароліні. В лабораторії Ентоні Атали в кореша очі квадратовими від побаченого ставали: він ішов лабораторією, наче крамницею з живими людськими органами. Ось штучно вирощені кровоносні судини та сечові міхури, а тут, будь ласка, серцеві клапани, що постійно відкривалися і закривалися, бо рідина якась по них помпувалася... Вже вирощують у лабораторії шкіру людську і хрящі, носи, вуха й кістки. Ще казав, що печінку синтезують небавом (на радість найперш алкоголікам), не така вже складна вона, виявляється. З мозком, журились однокласники, мороки більше, але теж можливо ввести молоді клітини, аби прийняв той у свою нейронну мережу – може, якраз інтегрує...

Щодо Дениса Поліщука, роздумував і зважувався голова адміністрації, то досі була лиш розминочка, полоскотали тільки злегенька, аби зрозумів чоловік; та він і досі ні біса не втямив, сьогодні ж Баксютенко по колеґії розпорядиться, що час наступив по-справжньому взяти нахабу за жабри.

Не траплялося досі такої балачки з нею Денисові, вихлюпнулася Орисина відвертість, як страва в руках невпевнених зі вщерть виповненої тарелі.

Орися збивала довгеньку ковбаску цифр, коли він оглядав склад, і стиха мугикала вислухане учора з телевізора, злегка лише передражнюючи, – і незрозуміло було, чи то кепкує зі шлягера, чи справді на вухо їй наступили:

*Про далекі моря моя мрія,
Острови й голубі затоки...*

Щось підкусило Дениса зачепити її:

– У тих затоках вода, може, застоюна, пахне нехвасько...

– Що багатим... Їм доступні будь-які затоки та острови, їм всенькі пахнуть... Бо ж однаково по кишені, чи на далекі Багами їхати, чи за сім кілометрів у Видричівку сусідню.

– Ви б заглядали менше в той телеящик, – видалися йому в тонові відголоски завидок. – Навіть хай не в багатого, хай у середняцького брата, заведве гріш на долоні з'явиться, як уже заздрість з екрана капає. Зате в героях там ходить не інженер або лікар, вчитель чи фермер – там зеки найрозумніші, а в ментів серця найдобріші та найбагородніші... Зате бізнесмен, ділова людина, що годує того самого мента заразом із зеком, у кадрі здебільшого дебіл стрижений, із золотим ланцюгом на шиї таким завтовшки, яким хіба пса прив'язують.

Дріб'язок, на погляд позірний, сказане Орісею, але зачепило цього разу його, як гачок верткого йоржа, зрадила давня звичка про стороннє не розбалакуватися на роботі; він зізнався, що також грішний, марив у дитинстві парусниками й мандрівками Магелановими, та за екзамени у мореходку нікому було хабарі давати. Оріся спершу пригадала, як в інтернаті ніколи не бачену маму свою уявляла і навіть змалювати хотіла, от тільки вчителька схожості чомусь не знайшла і за псування державного зошита вліпила хвостату двійку, ще й із крапкою пресмачною – певно, ту крапку ставила з насолодою неабиякою, бо аж олівця у папір так вкручувала-крутила, що не витримав бідолаха й зламався.

– Я себе майже за філософа у дитинстві мала: заплющу очі – нема світу, нема нічого, а як розплющу – знову все наяву... Тож світ існує доти, допоки існую я, схочу – він є, а захочу – не буде...

А ще Оріся математично вивела, що вона з роду якогось аристократичного – бо чого ж батько з матір'ю її цуратися мали б; вони, певне, з панів, а пани, каже вчителька, вельми народ поганий, от і не хочуть прикрість мені робити, не виказуються і не зголошуються. Насправді ж, тулилася мала до подушки, накриваючись із головою, аби інші її думок не підслухали, насправді батько й матір у неї добрі, вони заявляться, обов'язково заявляться, вже як виросте. І тоді, як уже зовсім буде великою та заміж ітиме, батьки куплять їй прегарне весільне плаття, з довгим шлейфом, що пажі носять, таке, як у казках читала або он підслухала, –

таке буває тільки з Парижа; і до вінця вона йтиме не пішки, і навіть не в машині їхатиме, їй п'ятірку баских коней приготують, сивих таких, у яблуках, що іскри копитами крешуть; вони будуть запряжені у карету – вона навіть бачила, засинаючи, ту позолочену старовинну карету, що вилискувала лакованими боками і миготіла колесами.

Денис сам згодувався в інтернаті, власних мрій і за півдня не оповів би, тільки зараз, як балакала про карету, спав на пам'ять вчорашній телефонний дзвінок – то був помічник Баксютенка, завше чемний, із голосом таким рівним, мов рівняла його яка програма комп'ютерна; зараз же різким, мов програма зламалась і вийшла із ладу:

– Ота сука, яку вам направляли, завдання не виконала – хай вертається, знає куди. Карету по неї не посилатиму.

Від подиву Денис хіба заїкався у трубку, бо перепитати толком не здатен був.

– Хай вертається невідкладно. Інакше знову, як колись, піде «босоніжкою», для втіхи на трасу далекобійникам.

...А як напливали на пам'ять Орісі дитячі літа, то відмерзала душа і тепліли очі: вона не могла тільки зізнатися, що їй досі вірить у ту далеку дитячу мрію, що батьки її справжнього аристократичного роду; просто треба діждатися того часу, вони обов'язково заявляться, принаймні на весілля прийдуть: розвіватиме вітер гриви баских коней, зблискуватиме на сонці позолочена упряж, і вони, тихцем витираючи очі, милуватимуться такою вродливою молодогою...

У дивні марева й мрії, – думав Денис, – втікала душа Орісі не випадком, обпікшись у паскудстві життя, напевне, так рятувалась вона. Може б, іншому те не запало, але він, кого не раз обпекло, біль той ловив і чув; він сам довго відходив і, може, й досі не відійшов від кривди останньої, ще й під смішки та пересмішки в душу йому загнаної, мов чимала скалка під ніготь.

В останні роки Денис, сам у тому не здатен зізнатися, зневажав жіноцтво до кінчиків своїх завше ретельно доглянутих нігтів. Подейкували, старшокурсником вразила його важко виливковна бацила кохання: були п'янки весняні вечори, що цвітом бузку пройнялися, – і відтоді цей куц йому найненависніший, особистим ворогом став; були зізнання, освідчення і, врешті, весілля.

За звичаєм давнім молоду його дружки викупували, хлопці веселі, дотепні й уже підпили. Діток вони пригостили морозивом, рідню сувенірами-цяцьками обдарували, але от у торгах за наречену ніяк у ціні не змогли зійтися: ця молода, казали друзкам, особлива, за нею впадали всі круті з факультету – від деканового сина, вже кандидата з пресвітлими науковими виднокраями, до останнього мажора на понтовому «Мерседесі» чи «Ролс-ройсі».

Молода, геть із закритим фатою обличчям, й слова не мовила, чемно дотримуючись угоди: вона – ні пари з вуст, а зняти фату молодий має правотише у РАГСі, як подружжя розписуватимуть.

Врешті, сплативши нечуваний викуп, всі подалися в РАГС. А як зняли фату з молодої, то клатовища тиша настала: під фатою весело покліпувала густо фарбованими очима замість омріяної нареченої факультетська прибиральниця, стара діва Федора. А ще казали, в той самий час недавня молода, навіть не знявши весільного плаття, сідала в білосніжний джип «Тойота-лендкрузер» дека нового сина.

По розмові цій несподіваній, де негадано привідкрилося обох потаємне, від чужого ока приховане, тільки кожному з них належне, якесь мішане-перемішане відчуття у Денисовій душі залишилося: стара зневага до всього племені зрадливого жіночого, і до Орісі при тім числі, досі не вивітрилася, як довго після пожежі у домі ще гірчить дух погорілля, але й нове щось зродилося, його він відчував напевне, хай то не співчуття чи співпереживання, але таки відчуття болю уже було...

І знову настала вселенська тиша.

Десь там, за в'язничними вологими мурами, залишилися міста гомінкі, там, за кріпкими стінами – бори предковічні, що тривожно шумлять, відлітають десь там із пружним посвистом крил останні ключі у краї, де сонце їм приязніше.

Тут глухоніма і бездонна тиша... Хіба у скронях бух-бух, бух-бух – спотикається й бухкає жилка. А ще по-своєму озиваються немолоді вже кості, що й без того в негоду раніше нили; тепер же, роздратовані сирістю, бунтують, і квіт.

У кам'яниці своїй Братковський уже знав кожну цеглину в лице, кожного з трьох щуриків вирізняв, що забігали його немов провідати чи привітатися, а ще міг Данило подовгу спостерігати, як плете павутинне мереживо у надії примарній на якусь поживу невсипущий та невидючий павук. І так само плелися та мережилися думки у Братковського.

Він не міг врозуміти, чом у селах і містах, які в останні часи об'їздив та де з людом балакав із душею відкритою, сприймають його лиш як людину, що віру свою православну, потоптану, принижену та упосліджену, хоче відстояти... Так, то чи не найперш тепер, але в зустрічах з Іваном Мазепою, з Палієм Семеном та старшиною козацькою він же ширшу малював картину, він про волю і гідність народну казав. Бо коли їх здобути, то й молитва Всевишньому зніметься тою мовою, яка найрідніша, і тими словами, які найщиріші.

Звісно, в твої, Даниле, літа, що тихо шелестять уже за спиною, наївністю дитинчати було б сподіватися, що відозвою однією чи нелукавим словом вдасться люд ураз підійняти. Світ вельми різний, і ще коли ти писав про це...

*Гей, як у світі напрочуд ведеться:
Здоровий, хворий, той плаче, сміється,
Кричить у небо чи радо голосить,
Той їсть паштети, а той хліба просить.
Той у перинах, той кров лле у бою,
Той пишношатий, той голий у гною.
Яка на світі трагедія-згада,
Пізнав би досить, коли б справу зладив:
Тих шатних, голих, здорових, кульгавих,
Голодних, п'яних, в сльозах, сміхотравних
Спроводять разом до спільної хати.
Що світ є дивний, могли б розпізнати.*

А ще в сиві літа твої, Даниле, треба чесно самому собі сказати: народ твій поруйнований, куля чи шабля заздрісного пришельця цілила насамперш у найкращих, ти не здатен будеш порухувати, скількох лицарів наймудріших, найосвіченіших та найзвитяжніших лише за останнє півстоліття, за Руїну й руїни, скільки їх ненаситний пришелець вигубив...

Хто ж уцілів, як набігала чужинська повінь, той теж не лишився за полем хижо примруженого ока – в одних відкупили душі за шмат землі, по один бік Дніпра, як хабар, дворянську цяцьку могли дарувати, а по інший – шляхетський кунтуш.

Чималенько тих же, кого доля уберегла, ще довго від накипу й бруду відмивати й відшкрябувати доведеться, прати й відбілювати на найчистіших росах.

Пам'ятаєш, як їхав якимось ти до Малина мимо поля вівсяного, що в колос ще навіть не вбилося, і застав там коня, який пасся і сіяне нищив? Як причвалав селянин забирати шкідливого свого коника, то взявся ти совістити того чоловіка:

«Свій посів, напевне, ніколи отак не губив би. Кари на тебе немає...»

І вже тішився, що всовістив зловмисника, бо, видавалося, опустил знічені очі дядько.

Але як вертався тою самою дорогою, то застав коня знов у посіві – тільки тепер злостивець нахабно пас коня у вівсі чужому вже на вуздечці.

Цього разу не опускав чоловік знічені очі, в них вогник злий враз спалахнув, мов із приску пригаслого попіл вітер здухнув – і ожили жарини:

«Хліб за пляцки... Підпасу цей овес, бо господар його підкосив мене торік, цілу руку моєї трави зайняв...»

Із серця ти відібрав у невинного чоловіка шкідливу ту конячку, не з жадібності відібрав чи якихось інших там міркувань: зло має бути, гадав, покаране.

Тож зараз, Даниле, на останнім порозі своїм, мав би якимось спокутувати той вчинок, бо й провинною досі його не наважуєшся назвати. Треба буде злотих із тридцять у заповіті своєму тому хлопцю якимось відписати, а як його нема вже, то кривим, а як не буде таких, то на місце святе, до Чесного

Хреста за душу його на півтора сорокоуста син мій віддати повинен.

Тче невсипущий павук у куточку свою павутину...

Чим воно все скінчиться?

Каштелян Ледуховський ввів у краї військові суди, правні карати і милувати, навіть до страти судити. Але ж, Даниле, ти естем шляхтич, надія теплилась, що каштелян побоїться споконвічне шляхетське право порушити, без суду вчинити розправу, бо святіша святого досі традиція; військові суди лиш для простого, посполитого люду. Справу цю Ледуховський у гродський суд спершу передати має, а ти зібрав би тим часом свідків на користь свою, і доти нічого тобі не зроблять, бо не дозволено шляхтича під тортури віддавати. Далі вилами писано по воді: суд може дозволити випустити під заставу тебе на поруки, тож час вигравати буде нагода і потім, апеляцію можна подати у люблінський трибунал і королівський надвірний суд – в усякому разі, ти став би поза досяжністю волинської шляхти, що «чужаком» вважає тебе та ненавидить.

Але ж ти, напевне, каштеляна недооцінив. Ледуховський, шляхетського гніву остерігаючись, збирає у Луцьк сеймик, і там його дії схвалюють та тебе «здають» – дають дозвіл судити військовим судом.

Пронизливо вискнула металева засувка, і в камеру до тебе заходять троє. Певне, один із них писар, бо відразу налаштувався нотувати почуте.

– Військовим судом вам надаються права інкві-

зиції – зібрати в свій захист свідків, – сухо мовив старший серед прибулих.

Писар, голову перехиливши, взявся почуте поспіхом шкрябати.

А ти відказав по хвилі якимось іншим, мов не своїм, давно простудженим голосом:

– Бог мені свідок... І я не можу лукавити перед ним. Дійсно, був я в Палія і Самуся, і відозви до люду складені й писані мною – бо гідність люду цього не пошанована. А без неї і хліба не стане, і віра потоптана буде. Тому, хто топче її, теж щастя не знати.

Старший із прибулих подивовано з писарем перезирнулися, і врешті всі разом у двері направилися – знущально за ними вищала металева засувка.

Без гідності віри й щастя не стане... Це ти судиш своїм розумом, міряєш власною міркою, але чи придасться іншим вона? Вовік нерозгаданим лишиться Промисел, нащо Всевишній створив людину, але сама собі людина звіт має скласти: нащо живе? Колись учений люд малюватиме піраміди такі хитромудрі, де знизу значитимуться простецькі, як і для тварі, потреби – «їсти та пити», а на вершині, напевне, малюватимуть вони слово коротке, значенням доволі розмите, та всім зрозуміле: «щастя». Має людина до нього шкрябатися, аж нігті до крові ламатимуться та облизати будуть, має все життя полювати за ним, нез'ясованим, невизначеним і до кінця не пізнаним, неосяжним та рідко досяжним. І не знайти на землі таке злато-срібло, аби купити його, не спекти калачів, аби на них вимінати – то все

мареву, що за благо-хабар хтось та колись здатен його здобути...

Ще один гість навідувався до тебе, неголосно так балакав та переконливо, навіть руки твої брав у свої долоні, мов відігріти хотів із кам'яного віковічного холоду.

– Покайтеся, пане Братковський, дітей пошкодуйте та онуків, – спокусливо шелестіли слова. – Як нездатні в душі, то хоч слово одне покаяння вимовить. Чи перетрудитесь з того? Але стільки зате ще доброго зможете на сім світі зробити... Ваша ж книга «Світ, по частинах розглянутий» навіть досі не викуплена. А хто вгадає, чи творіння пера Данила Братковського не згадуватимуть і не цитуватимуть через два або три століття? А скільки нового ще написати могли б... Ви гадаєте, що хоробрість та лицарство явите? Марне думаєте, насправді то боягузтво, боязнь взяти відповідальність за ще не написане та за добрі діла прийдешні. Віддати себе хробакам найлегше...

Ось так, – мізкував ти, не перебиваючи гостя, – тобі дають відвертого хабара, рідкісного при тому; не міддю, знову ж таки, сріблом-золотом чи маєтностями, та мідь із часом позеленіє, стемніє срібло, а золото загубиться чи відберуть, – ні, найціннішу лапувку підсовують ненав'язливо – життя. І зусиль докладати не треба, одне лиш слово сказати чи кілька слів – зате тішитись будеш у весну ріллею ранньою, що марево хвилююче замерехтить, рукою махатимеш буслам, що повертаються з предалеких країв, та радітимеш, що бузьків цьогоріч

побачив уперше на крилах, бо сидячого вздріти – на хворість прикмета. Не перелічиш, скільки радостей є простих і нехитрих, а до хробаків, як лякає гість, ще знайдеться час.

Тобі зараз дають звичайнісінького хабара, лапівку – маєш душу за нього продати. От тільки чи дозволяв Всевишній схожий ярмарок, гендель подібний? І чи сам поважатимеш себе, аж доки в труну впакують?

Гість, між тим, певне, з холоду і незвичної сирості щулив мерзлякувато плечі та посинілими губами напівшептав:

– Гординя велика вашою душею заволоділа... Зрештою, то не моє життя, і з чого б то маю ним перейматися? А то я перед вами, наче перед новообраним Папою Римським. Пам'ятаєте, як новий Папа вступає в собор Святого Петра, то перед ним, аби вистояв житейським спокусам, тричі спляють паклю і приговорюють:

– *Sic transit gloria mundi!* Святий отче, так минає слава мирська!

– Та пакля, однак, не перешкодила отримати папську тіару Климентові VII, а насправді відомому бандитові Робертові Женевському, – всміхнувся спроквола Братковський. – І морському піратові Балтазару Коссе стати Папою Іоанном XXIII – обоє підкупом досягли свого...

Двоє якесь почуття виникало в Братковського до цього дивного, дещо їжакуватого, непроханого гостя: він і сердився на нього, бо хто давав йому право доволі безцеремонно копірситися в його душі та давати нікчемні поради, але так само

обеззброювала безперечна щирість, непоказна небайдужість до його, Данилової долі.

– Я не знаю таких слів, які вашу могли б здолати упертість, – мерзлякувато втягував голову в плечі гість. – Мені залишається побажати тільки стійкості й витримки тамплієрів. Як вам морально, так їм у злоті чималенько заборгували сильні світу цього. Бо завдяки бездоганній чесності рицарям того ордену купці довіряли перевозити та охороняти в найнебезпечніших місцях величезні цінності, а королі та папи не боялися брати у борг.

– Превелике мерсі за побажання, – Братковський уже не збирався навіть приховувати злої іронії. – Рицарям тим віддячили вельми щедро: король Філіпп IV Красивий, який заборгував їм хмару коштів, орден вщент розгромив, попередньо зговорившись із папою Климентом V – більшість рицарів спалили живцем. Ви цього мені побажали?

– Я не прийшов теревені правити, – рвучко зірвався на ноги гість. – Ви маєте намір себе рятувати чи ні?

Він десь зустрічався з цим чоловіком, – думав Братковський, чимось – голос його знайомий... Але він не має що у відповідь відказати – тільки головою крутнув, мов нагло зуб заболів.

– Жаль, – гість наче з протяжкою шаблею рубонував.

От і все, чоловіче, не городський суд і не військовий, ти сам собі підписуєш вирок. Але ти просто не можеш інакше, бо той, хто хлібом усіх годує, люд твій робучий, не лише гідно не пошанований, а ще

й уполісджений – панщина знову після року тисяча шістсот дев'яносто дев'ятого на землю твою вертається... І ти не зможеш переписати вже подавні свої рядки:

Гей, світе, світе!

І що ти умієш?

*Наївсь, напився, мов вітер,
шалієш,*

*Шумиш, деркочеш і все
розкидаєш,*

*А хто годує,
того зневажаєш...*

Що казати про хліб, коли навіть душа і віра потоптані, – думалося Данилові, – ось уже чверть віку, як православним братствам (а він і предки славні його до Луцького завше належали), заборонено виїжджати навіть за межі Речі Посполитої – аби, мовляв, не спілкувалися вони з Константинопольським патріархом. Чи щиро у тих, хто заборону ухвалював, звучать слова із молитви, якій уже тринадцять з лишком століть – по Нікейському і Константинопольському Вселенських соборах: «Визнаю одне хрещення на відпущення гріхів...» Завше тобі здавалося, що слова ці людині підказують, аби жити належало у вірі, в якій зродилася, бо істинно одне хрещення на прощення всіх провин...

То колись, як тебе вже не буде, всі віри згадають, що вони гілочки, які одним коренем живляться, і тоді зникнуть чвари та забує розкішне дерево Християнства.

І коли тебе на суд повели той військовий, то вже не доводилося несподіванок там чекати, видавалося, вирок у суддів на лицах був виписаний:

«У справі між публічним обвинувачем, його милістю Андрієм Клодницьким, позивачем, і його милістю паном Братковським, що перебуває в ув'язненні, відповідачем, суд військовий, вислухавши подальше звинувачення, підкріплене листами, творами та іншими доказами, а також і захист звинуваченого, і точно обміркувавши всі обставини справи, постановляє:

Оскільки шляхтич Братковський відмовився представити свідків, незважаючи на дозвіл та принуку з боку суду, і цим вчинком доказав очевидною свою участь у зраді козацькій; оскільки при тому він визнає, що в Києві та інших місцях у Палія, де був з ними разом і Самусь, і що в останній час він вертався із Хвастова; так як твори його про грецьку релігію, з листів та інших документів, писаних рукою обвинуваченого та знайдених при ньому, коли він, уникаючи зустрічі з нашим військом, був захоплений переодягненим передовою сторожею, то очевидним стає, що він їздив в Україну, маючи бажання помститися за навернення в унію грецької релігії...»

Господи, – думалося Данилові, – ці крючко-творці, схоже, все моє життя тужаться в одне речення вкласти. Ще й дивляться на мене, як на звіра диковинного: як же, досі вони сотнями хлопів на палі саджали чи відправляли на шибеницю, а тут вперше шляхтич їм втрапив...

«...в унію грецької релігії, яка милостію Божою прийнята в єдність і під покров католицької церкви, і повертаючись звідти, підсудний запалив сильніше, ніж можна навіть було очікувати, на користь Палія і Самуся народ та чернь козацьку, і без того завше схильну до невірності Речі Посполитій, і спонукав ону до жорстокого повстання проти тієї ж Речі Посполитої, викликаючи в ній співчуття до віри, начебто гнобленої (чого насправді немає) поляками;

то тому суд вважає необхідним піддати звинуваченого тортурам через ката, аби чіткіше розкрити всі богоненависні дії підсудного і виявити, хто ще був причетним до цього безрозсудного вчинку;

суд ухвалює, аби він негайно відісланий був до магістрату і там тортури відбулися в присутності писаря, присяжних магістратських і військового судового обвинувача».

Прости мене, небо святее, – молився Данило подумки, – дай сили, високий Отче, це випробування витерпіти. Відомо ж усім, що при такій ухвалі допит тричі ведуть: перший раз вірьовками на дибі розтягують тіло, в другу чергу живцем його печуть, свічками при тому числі, а втретє припалюють уже та водять по тілу залізом, розпеченим до червоного...

Олег ніяких газет не читав. Виняток становила лише районка. У ній він пробігав очима єдиний розділ – некрологів. Олег усе думав дожити до часу, коли видрукують про Баксютенка повідомлення. Але очікувана публікація все не з'являлася...

Цього разу впав йому в вічі поряд із некрологами чималий матеріал під заголовком «Новітні пригоди Остапа Бендера». І він уперше взявся читати текст, обачно, з пересторогою тримаючи папір у пальцях, певне, аби фарбою не забруднитися.

«Вкотре доводиться звертатися до невмирущих героїв Ільфа та Петрова – Остапа Бендера, мадам Петухової, Козлевича та інших.

У нашому місті є свій Остап Бендер – підприємець Денис Поліщук. То його розкішне авто вишиває нашими вулицями, то в його магазинах завше завищені ціни.

Податкова міліція при черговому рейді вже виявляла на складі Д.Поліщука серйозні порушення чинного законодавства, які він, проте, намагався безуспішно оспорити у суді. Проте наш суд справедливий, він не підтримав шахрайських фантазій.

Натомість Д.Поліщук, аби приховати кінці у воду та уникнути відповідальності за свої протиправні дії, організував «напад» на власне підприємство. Слідство не підтвердило цих хитрих домислів, водночас звернувши увагу на халатне

ставлення до охорони та збереження матеріальних цінностей.

А недавно він такого викинув коника, до якого не здатен додуматися і сам Остап Бендер. Аби не платити податків, Поліщук «документально» влаштував... власну смерть. Фотокопію свідоцтва про це нижче друкуємо.

Отож, шановні земляки, як побачите на вулицях нашого міста підприємця Поліщука, не лякайтесь, будь ласка, то не мрець піднявся із могили, то новітній Остап Бендер гасає на модерній «Шкодi».

Добре, що хоч підприємство його перейшло у пристойні руки.

Слід сподіватися, що шахрайство самопального комбінатора, дотепна форма ухилення від податків дістануть належну оцінку наших славних правоохоронних органів».

Олег зателефонував Денисові.

– Там у районській газеті запаadlo чергове... Прочитай-но, бо щось заковиристе вигадали знову проти нас...

– Бачив я їх у тапочках відомого кольору, – буркнула невдоволено слухавка. – Аби озеро, а жаба знайдеться, щоб кумкати. Я читаю переклад листа Братковського, то неспівмірно достойніша трата часу.

Наступного ранку, ледве прочинивши чомусь не замкнені двері свого кабінету, Денис приріс до порога.

В його кріслі сидів незнайомий молодик зі стриженою головою і поглядом молодого удава натщесерце.

– Ви... хто? – долаючи раптово набіглу гикавку, перепитав Денис.

– Я тут директор тепер, – розпливалася плотнолюбна посмішка на м'ясистому лиці. – А ти що за підер? – і він неспішно почав набирати номер на власному мобільнику.

Вже як сідав у свою десятирічну «Шкоду», на яку такі завидки брали автора районної публікації, то почув Денис сирену міліцейського авто, що швидко наближалось: він різко розвернувся і, давши газу, рвонув у протилежному напрямку.

Олега взяли просто на вулиці: з істеричним гальмовим виском, лякаючи перехожих, спинилась автівка, двоє міліціантів на нього впали шуліками, хіба крила не лопотіли; ті самі руки мішком картопляним пожбурили його в камеру, і він, перекочуючись, боляче вдарився в протилежну стіну.

Майор із недбало приклеєною, для показу підслодженою усмішкою, зайшов майже відразу:

– У вас та ще однієї дами є відомі вам диски чи флешки. Віддаєте – і двері звідси відчинені.

А в міліціантів справді з металу кігті, повернувшись Олег зболеними плечима, кривлячись та розминаючи тіло:

– Не знаю ніяких дисків...

– Ви не цнотлива дівка, і ніхто вас умовляти не стане. Пошкодуєте.

По майорові на хвилю запала тиша, а тоді щось гримнуло над головою, затріщало та заверещало. Від несподіванки аж пересмикнуло Олега, доки не втямив, що то на всю міць верещить невидимий звідси динамік. Бряжчала і пританцьовувала чайна ложка в казенній алюмінієвій кварти, стіни двигтіли, видавалося, що не витримає і почне сипатись штукатурка; єдино, на кого не діяла та голосна музика, то на тарганів, якихось особливих, тарганів-мутантів, що втішено виповзали десь з-під плінтуса і пересувалися шеренгою, як вимуштровані солдати.

Олег, затуливши долонями вуха, очима шукав і не міг знайти того горластого динаміка, аж доки

не здогадався, що дикі звуки ці вириваються з-під решітки на стелі, схожій на вентиляційну.

Динамік горланив пісню: Олег колись чув уже її, чув у машині – всміхнувся було і перемкнув тоді хвилю; зараз же не перемкнути, металева горлянка потойбіч бетонної стелі; чи мембрана динаміка відійшла, чи спрацьована просто, тільки вона деренчала так, що майже забивала мелодію. Але слова здебільшого можна було розрізнити, прокурений із хрипотою жіночий голос нарікав на зрадливість коханого, картав його і тішився інтелігентною карою, достойною такого ніжного і трепетного почуття:

А я его по морде чайником...

Пісня завершувалася і починалася знову і знову із першої строфи, тож Олег поспіхом відірвав знизу шмат сорочки та позатикав вуха, але те не сповна рятувало. Дикі звуки, наче голками, впивалися в кожну клітину, всього його немов обмолочували. Олег розумів, що про полегшення марно благати, чи буде він бити у двері, чи ні – однаково його не почують, швидше, навпаки, як буде можливість, то гучності хіба додадуть. По годинах кількох він почав боятися, що збожеволіє; наприкінці дня у видінні він уже бачив себе десь у краях африканських: б'ють голосно бубни, він голісінький весь, тільки з пов'язкою на стегнах, навколо багаття витанцюває з десятком інших, таких, як сам, чорношкірих – зриваються викрики несамовиті час від часу під бубнів акомпанемент.

Пізно ввечері було наче заснув, насправді ж впав у безпам'ятство. Наглядач, що незмигтно спостерігав у вічко, хлюпонував на обличчя відро води. Вже під досвіток він не міг навіть пальцем поворухнутися, стан амеби, протоплазми кілограм сімдесят – все частіше втрачав свідомість і частіше з відром з'являвся в камері наглядач.

Майор зайшов зі знайомою вже приклеєною усмішкою, в якій зараз у домішку було трохи єхидства, а більше все ж торжества:

– Тепер пригадав, де диски?

Втомленим, як випраним та ретельно викрученим, Денис повертався з неблизького рейсу і на місці, де втрапив у аварію, сперш притишив з обачності хід, а врешті й зовсім спинивсь на обочині. Йому хотілося просто, поклавши голову на кермо та скло дверцят опустивши, на хвилю розслабитися, скинути напругу, як скидають із пліч за раптового потепління вже не потрібну, на очах обважнілу одежину. Хвостатою кометою, то наближаючись, то по витягнутій дузі віддаляючись, кружляла думка, як висмикнути Олега з пазурів СІЗО. Він підсилав до слідчого кілька разів надійних людей, і ті, прослуховування остерігаючись, малювали на папері круту цифру з рядочком апетитних нулів, але слідак, облизуючи з жалістю спрагли та пересохлі губи, тільки головою журно крутив, упівголоса видихнувши: «Бакс»...

Раптом хтось постукав по капоті авто, і Денис підняв голову: біля машини стояв чоловік у якомусь дивному одязі. В довгому, аж за коліна темночервоному кунтуші з сукна недешевого, з коміром відкладним та рукавами прорізними незнайомець у першу мить видався надивовиж знайомим – Денис тільки спантеличено повіками кліпав, доки не спала відгадка, раптова й жаска, від якої спина враз похолола. То був наче він сам, точнісінько ген такий, якби в дзеркало на себе дивився, тільки в цьому незвичному, певно, давньому одязі.

– Нащо ти тут? – раптом спитав чоловік, питав швидше сумом в очах, ніж голосом.

Що те значити має – розгубився було Денис, нащо спинився тут, за словами Олега, в просторі цьому химерному, багатовимірному, в загадковому вельми, де крізь стіни можна проходити, як фантазують бородаті вчені, де віддаль долають думкою, а в часові мчать, як у метро, на потрібних спиняючись станціях; чи нащо на світ з'явився, що йому дати повинен, змінити або вберегти?

– Чи ужинок є добрим? – знову питав чоловік, роззирнувшись на стерінь пшеничну, яка вилисувала обабіч під сонцем, що на осінь хилилося.

І знову не міг Денис втямити, чи то врожаєм чоловік переймається, чи ужинок за ті літа і століття, що пролягли між ними.

Про ужинок з полів він небагато може сказати, бо не тим клопочеться ділом, а ще менше про жниво минулих століть... Чи ним засіки вщерть виповнили, чи, перестигле, осипалось зерня вже почорнілим або трухлявіло і пліснявіло ще в колоску – чого було більше? Він, звісно, мав свою думку, що профукано ті століття і марне тицяти пальцем у сусіда зліва чи справа, мовляв, жадібність їх заважала тому жнивові дати лад, то вони, безсердечні, столочили лан. Чому тоді з ціпком у руках на межі не стояли чи з косою або просто з кілком – побоявся би зайда. Неправда, ніколи в душі у нього не буде певності, бо силу природа дає тому, хто боронить нажите своїм горбом.

А ти сам, кравчику вельми хоробрий, як би повівся, коли б отим неіснуючим досі, математиками вигаданим метрополітеном уявним, висадили

тебе раптом у ті часи: чи зміг би покинути хай невеличкий, але дохідний маєток, ситі й безклопітні дні, приємні гостини у приятелів та сусідів, лови захоплюючі мисливські? Змінити натомість їх на ризик смертний, – заради дивних таких понять, як гідність людська та віра, речей, яких на жаднісіньких вагах не зважити і міркою будь-якою не зміряти?

А ще якби та гідність і ревність у вірі в душі кожного вкоренилася міцно, в дядька отого, що без зайвих мук совісті чужий овес підпасав і шкапу якого забрав зі злості Братковський, або в тих його дядьків, що перед поїздкою до Палія в халепу для них негадану втрапили...

Напередодні якраз ті дядьки у маєтку Братковського збіжжя в мішки насипали, бо мав прибути єврей-перекупник, тож зговорилися хитруни нічю зерна поцупити дещицю. А двері міцні були, і замок надійний, тож дядьки у шпихлір, видерши дошки, через дах залізли. Один мішок вони витягли, другий, вже й п'ятий на вулиці, сьомий, – та ще би з мішечок хотілося, бо розвидняється, а так долоні на дармівщину чешуться. Коли ж спустилися вони з тим останнім, то й остовпіли – наче лизень злизав усі мішки попередні...

Хрестилися перелякані чоловіки з того дива, бо без нечистої сили таке нізащо й ніколи статися не могло...

То вже потім усе вийшло наверх, як на воді олива: досвітком їхній сусід Гаврило по дрова їхав у ліс, коли ж глядь, під шпихліром нічийні мішки стоять. От він їх швиденько у віз – і гайда...

Треба ж було, щоб якраз у ту пору Данилів економ нарвався, цікавитися став, що то Гаврило у ліс везе – так і тих двох злодюжок ненароком вирахували.

Чи готовий будеш, Денисе, на ризик іти не лише задля душ світлих, але й тих, що втіху від краденого смакують, душ покривлених і покороблених, що відшкрябувати ще потрібно немало, прати, відбілювати та сушити?

– Нащо ти тут? – ще раз перепитав було чоловік цей дивний, вельми схожий на двійника.

І видалось цього разу Денисові, що питав він про ті літа, що так рясно шумлять за спиною. Чи у ноші, яку кожному доля наказала нести, є за минувшину люду твого відповідальність, чи схожий ти швидше на зерня бур'яну випадкового, що під парканом чужим зросте не потрібним нікому стеблом, над яким хіба інколи пес приблудний підніме ногу? На очах у Дениса виросло цілісіньке покоління ґонорових князів комп'ютерних, пласт цілісінький технічної інтелігенції, що освіченістю своєю хизується, узвичаєне слово тутешнє все англійською вивертаючи – була Проня Прокопівна затурканою і напівнеписьменною малороскою-росіянкою, а тут раптом в манірну англійку перевдяглася.

...Ще Денис озватись хотів до цього дивного чоловіка у кунтуші, але попереду авто вже не було нікого, тільки машинне скло мерехтіло, наче у зливу, і мерехтіли, згинаючись та переламуючись, дерева.

Помирала матір Баксютенка важко.

Коли зовсім непереливки стало, син відвіз її, по-синілу, в лікарню. І вже третю добу, вдень і вночі, хвору мучили немилосердні болі, їй капали найсильніші наркотичні препарати, але й вони не давали рятунку: матір кричала в безпам'ятстві, металася, в маренні своєму втікала від когось та відбивалася – лікарі та медсестри від перевтоми падали з ніг. Врешті вони, зі страху перед всесильним тутешнім начальством, просто робили вигляд, що клопочуться коло хворої; їхній досвід та десятки смертей, які судилося бачити в лікарняних стінах, невідпорно казали, що людині цій уже давно за всіма медичними приписами та законами переступити пора отой останній поріг. Але страх їм нітрохи не заважав перешіптуватися:

- Хвору не тілесний біль допікає...
- То якісь видива, жахи ввижаються.
- Певне, вона не ліпшою за сина була.
- А чого ж, не тільки яблуко від яблуні... По плодові теж судити можна про дерево.
- Може, кричить так, бо по душу її прийшли?
- На магії начебто зналася. Не одному, плескали люди, вдіяла шкоду.
- А ще казали, що то бабуса, відьмачкою яку теж поговорі нарік, їй перед смертю те передала.

Третьої ночі, як за вікном тиха й сумирна погода стояла, раптом почало завивати у вентиляційних трубах, чулося, як дрижали вони й усе гучніше деренчати ставали, згодом гупати хтось по стелі

взявся, дивуючи медсестру чергову, бо ніхто там ходити не міг, палата ж на другому поверсі двоповерхового корпусу. Те гупання наростало, почало навіть сипатися зі стелі, а між панелей тріщини чималі побігли; врешті труби завили так моторошно, що медсестра, перехрестившись нажахано, не витримала і побігла кликати чергового лікаря.

Вранці після обходу, коли прийшов син, самі медики завели мову, що людині якось треба допомогти померти, було б то у випадку даному найгуманніше, але всі балакали напівнатыками здебільшого, і кожен боявся вимовити те єдине слово, що замерзло і не відтавало у більшості на вустах.

– Хоч вікно відчиніть, може, легше душі тоді відійти, – медсестра щось чувала таке від старших людей.

Попри нетеплу погоду, всі три вікна відчинили навстіж.

Раптом почулося якесь лопотіння, на крил пташиних схоже, до того ж розмахом крил малих, і через хвилю в палату влетів величезний крук, за ним другий, такий само чорнізний із пір'ям розкомшаним: один усівся було безцеремонно на тумбочці, а другий, змахнувши здоровенними крилами, аж вітер по палаті пішов, на підвіконня опустився відразу. Перший роззирнувся насамперед, мов оглядаючи скептично присутніх у палаті, до чого вони, мовляв, тут вони зайві; другий же крук, настовбурчивши войовничо пір'я на шиї, крикнув пронизливо так, що в присутніх похолола шкіра, – деś там, на вільному просторі крик такий, може, й не лячний, губиться й глушиться

обширом, тут же від нього мов серце хто стис лещатами залізними.

Враз, немов по команді, обоє птахів зірвалися з місць і з безкінечною злістю кинулися один на одного; вдарившись грудьми, падати почали додолу, та не впали, обоє вивернулися якимось, знову на крила зірвалися і знову одне одного стали грудьми таранити.

Заціпенілі, загіпнотизовані, правцем узяті медики тільки очима зачаровано поводили, як мотаються птахи палатою, дужими дзьобами одне одного лупцюють, силячись усе поцілити в маківку, – тільки пір'я зривається і повітрям ширяє, наче хто подушку розпоров і висипане від безділля роздмухує; круки билися не на жарт, і темночервона, швидше, чорна їхня кров уже виднілася великими краплями на світлій долівці; вививаючись у повітрі, аж нажахані люди присідати час від часу мусили, дужими крилами перекидали всі банки і склянки на тумбочках, додаючи до лопотіння крил несамовитого крику, ще й дзенькіт осколків скла...

Наполоханою зграйкою медики збилися у кутку палати, час від часу ухилиючись від більших та менших крил, бо вже й кажани заявилися невідь-звідки і чорними блискавками вививалися у повітрі.

– Вона не помре ніколи, – боязко перемовлялися медики. – То, напевне, ота недавно відкрита інфекція, якимось латиною так кумедно звучить...

– Кажуть, життя з нею нестерпне, але й померти також не дасть.

– Ті мікроби, по телевізору чув, єгипетські археологи з необачності в світ пустили.

– А я читав, що НЛО винувате...

– Байки це все. Насправді з військової лабораторії через халатність добро те випурхнуло. Точнісінько, як грип пташиний.

– Бацила серйозна. Цілісінькі міністерства оборонні переводять на захист від неї.

Медсестрі ж подумалося, що з тих глибин, з того мороку безпросвітнього інше просто нездатне було зродитися і в світ піти.

Раптом у палаті стало темніти, мов наступали сутінки, а десь далеко ударив грім, доволі потужний проте, бо відчулось двигтіння стін.

– Та робить щось нарешті! – вереснула медсестра несамовито, і всі повернули голови до Баксютенка, як-не-як, рідний син.

Він наче чекав цього часу, все життя готувавшись до нього, він шкірою зрозумів, що настали тепер ті хвилини, які звуть вирішальними, зоряними чи ще там як: він неспішно підійшов до ліжка і рвонув усі провідки, що від хворої йшли до приладів, які помагали затухаючому так довго життю, тоді вирвав трубки з крапельниці; пискнув прилад кілька разів, став приглушеним і врешті зовсім затих, – але матір ще встигла схопити сина за руку.

Він відчув несподівано себе зовсім новим, все постало іншим перед очима, він ще обмислить, що трапитися могло в цьому світі, в якому тепер він найголовніший. Відниньки має йти шпарким і широким кроком, і байдуже, що там під ногами, бо

не існує більше нічого, що було б правоможним не поступитися і не дати йому дороги.

Не встиг так подумати, як в один голос скрикнули круки, і не войовничо вже, а як видалося, торжествуюче: дико залопотівши крилами, зіштовхуючись у повітрі та гублячи пір'я, вони кинулися у вікно геть із палати, чорні блискавки кажанів теж змайнули у вікні та вмить пропали.

Гість, що раніше приходив і кається радив, порятунок підказував та руки Данилові відігрівав, не залишив його в спокої: знову заскрипіли іржаві завіси, і в монашому облаченні, опускаючи голову в дверях занижких, чоловік переступив поріг. Данило душею знав, що в його становищі, за крок перед вічністю, гріх йому сердитися; не здужав, однак, себе стримати і роздратовано глипнув на непрошеного пришельця.

– Я приніс вам листи від доньок, – від гостя не вкрився кривий погляд Братковського, але він не зважив на те. – Старшенька пише, хто ж їй посаг весільний зготує, як батька не стане. А з меншої, зі слів її, записали он коротко: таточку, не остав мене сиротою...

І гість простягнув Данилові два невеликих паперових аркуші.

– Хто вас просив... – і не доказав Братковський у відповідь, закашлявся раптово, той кашель сухий далекі не зразу вдалося йому спинити; з кожним днем він рвав усе кріпше вже змучені груди, а вельми в останні, прикінцеві листопадові ночі та дні, коли сирість від непросохлих й за літо стін посилювалася до решти вологістю тою, що протікала крізь єдине відкрите завше віконце під стелею, протікала і додавала хворості сили.

– Я сьогодні не шкодуватиму вас, – далі гість повів мову. – Досить із мене жалів, я вам правду у вічі змушений викласти... Вам не шкода дітей, бо любите себе найперш, себе коханого, гординею

враженого куди більше, ніж простудою. Ваша черства душа не боїться навіть, що діти клястимуть такого батька...

Де ж я його бачив і де стрічав, – силився пригадати Братковський і ніяк не був здатен. – Десять уже чув цей голос, цю інтонацію, зовсім таку, наче він сам розмовляв із собою. І навіть схожі слова були.

– Ви себе дарма уявляєте отаким лицарем, що заступається за принижених та упересліджених, – не зміг приховати збентеження в голосі гість. – Насправді, як кат відрубає по черзі вам руки, ноги і голову, а потім і решту тіла сокира поділить на кілька частин, то не залишитесь у пам'яті лицарем чи якимось ще там героєм. Ті, що судять сьогодні вас, матимуть достатню силу й можливість бунтівником звичайнісіньким виставити, злочинцем дрібненьким, розбійником, що на відлюдних дорогах подорожніх перестрївав та оббирав до останньої нитки. І ви вже не зможете ані виправдатися, ані слова у захист сказати...

Боже, ну що це таке цей чоловік балакає, – не зміг сердитися Братковський на гостя, немолодого вже, зсутуленого. Навіть, видавалося Данилові, чи то горб у нього росте, чи, ехидничав подумки, крила. Братковський сам ці слова, ці думки в голові перебрав не раз і не два, сидячи у кам'яниці Любартового замку.

– Я себе в лицаріне писав, – якось знічено відповів Данило, – і ніколи зависоко та гонорово вельми себе не цїнив. Але я пам'ятаю Нагірне Слово: Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе

ради Мене... Та й взагалі, чого вам сюди ходити, теж мені ангел-охоронець самочинний знайшовся, нащо я вам...

Гість усміхнувся якось втомлено, десь гіркота проступала за тим мимовільним усміхом, немов вимовлене Братковським кожного разу завдавало йому страждань.

— Доля моя така, — гість підвівся і направився до дверей, упівголоса ще на ходу докинувши: — Яка печаль, яка печаль...

На якусь мить Братковському стало шкода не себе, а цього настирного гостя, що не своєю, а таки його, Данила, долею переймається — і не важить, хто він насправді такий. Зрештою, має він рацію: якщо глибше замислитися, розуму великого не потребується, аби у світ пустити сиріт. Ти, Даниле, не здатен через свій гонор переступити, тож кат відрубав голову, наче курці, і все — далі темрява, морок, кінець...

А міг би справі своїй великій ще прислужитися, вже палає вся Україна центральна, полум'я йде неспинно на захід, Волині дісталось, вже он лісові козаки голови підняли, знову, як у не такі вже далекі часи, гуртується товариство, тільки цього разу не Запорозька, народжується тепер Лісова Січ. Забрані землі вертаються попереднім господарям, чи то більшим, чи меншеньким, а хто вертати не хоче, то козаки Палія враз наводили лад. Тобі ж, Даниле, показували, все переконуючи, аби на бік простолюду часом не надумав ставати, показували ту скаргу, як вертали майно та землю селянам із маєтку Любомирських.

«Року тисяча сімсот першого, місяця травня, тридцятого дня.

У гродському управлінні, в замку королівського міста Луцька, переді мною Казімежом Маліцьким, намісником на той час бургграфства Луцького замку та гродських луцьких книг завідувачем, представ особисто пан Олексій Лісецький, підлеглий вельможної пані Маріанни з Потока Ляскової, столникової кийвської, від імені тієї ж своєї пані, заявив та протестує... що пан Григорій Косович, межиріцький війт, з десятками козаків, як межиріцьких, так і від Палія на цей заїзд запрошених, цього ж року, тисяча сімсот першого, квітня місяця, у самі Великодні свята, з десятками людей до міста Белілувків прибув, помічника старости, на той час призначеного вельможною пані Лясковою, вимагав до себе і майно відібрав; про ці гвалтовні експульсії та несправедливе відбирання майна протестуємо, просячи, щоб даний протест прийнятий був.

Олексій Лісецький підписує власноручно».

Отож полум'я справедливості вже палахкотить, тисячі йдуть звідусіль під знамено правди. І приходять не волоцюги, пияки чи розбишаки, добірне товариство збирається, люди освічені; такі, як ти, там теж знадобляться: треба так небагато, лише покаятися, хай і нещиро, хай і нелегких, та лиш кілька сказати слів, треба самого себе пересилити; зрештою, на війні як на війні, те каюття можеш вважати звичайнісінькою військовою хитрістю.

Зважся, розум кричав, у тебе лише мить залишилася...

– Стійте! – прохрипів через силу Братковський, як уже гість був на порозі. – Я подумаю...

Гість обернувся круто, лице його сяйнуло, як буває поле сяйне, коли прожене набурмосену хмару вітер і вже сонця ніщо не заступає тепер; надія, що вмерла було, раптово воскресла.

У Братковського груди хрипіли органом зіпсованим, тих два слова вартували йому немало труда. Якщо він так вчинить, то зрадить своїх побратимів, що голови непокірні кладуть десь коло Білої Церкви під орудою відчайдуха Самуся, відвойовують Вінницю і Немирів, Котельню і Бихів, Шаргород і Дунаївці, Рашків і Хмільник... Він і на тому світі не зможе їм подивитися у вічі, а ворог лише потішено потиратиме руки: гляньте, вони таки продаються, як не за злото або маєтності, то за ще простіший хабар – життя.

Тільки кості твої хрустіли на дибі, а від інших тортур тебе випадково хіба увільнили, від розпеченого заліза, що тіло палить живе – то їх що, милосердя раптове спинило, гуманізм європейський чи загальнолюдські жалі схопили правцем? Ні, тортури спинили, бо боялися слідчі, що не витримаєш, помреш раніше від мук, і не встигнуть та не зможуть вони здійснити катівське своє лицедійство, що застрахати повинне повік твоїх земляків.

– Стійте! – органом зіпсованим прохрипіла половина душі, але половина інша бунтувала і не корилася.

– Ідіть... – навіть не хрип, швидше, гарчання ледве розбірливе змогла видушити із тіла знеможеного та безрозсудна і бунтівна частина душі.

Він не мав більше сили й на слово, тільки рукою якось так показав, як виштовхують гостя силоміць за двері.

Ще помітив на підлозі Братковський пір'їну, якої досі там не було і яка невідь-звідки сюди потрапила, невеличка така, на голубину схожа; він нагнувся було підняти, та негадано подув вітру, десь узявся, і пір'їна закружляла в повітрі, врешті, зробивши коло, у віконці під стелею зникла.

Машина, проминувши лісок, вискочила на розлогі луки, де їй окові, видавалося, ні на чому спитися: тільки небо глибинно-синє та пожухла трава, що руділа місцями, – під смак осені, підлабузнюючись, лаштувалася. І тут у перші хвилини Денис мимоволі притишив хід. Луки вже блякли по перших, негадано ранніх приморозках, бо ранками під ногами тендітних льодинок чувся тоненький подзвін, трави склякали, проте в полон осені здавалися тільки краями, а посерединці зараз біліло й рябіло – стільки буслів разом, що перед вирієм скучкувалися, не доводилось досі бачити.

– Та це ж цілий буслиний народ, – з подиву аж схлипнула Оріся, що на звірку із магазином в сухідне містечко набилась під'їхати.

Між тим із народом буслиним щось трапилося, якась подія непомічена сталася, броунівське бродіння лелек раптом почало невидимим диригентом впорядковуватися, і весь гурт багаточисельний чорно-білого птаства йшов у злагоджений рух.

Денис не стримався, пригальмував, і вони обоє зачаровано спинилися край дороги.

Найближчий від них лелека, ватажок, напевне, витягнувши манірно шию, пішов по колу; його граціозний поступ, помах розгорнутих крил, елегантність у рухах вельми природна, невимушена і не награна, передавалися іншим бузькам; за ватажком все плем'я буслине доєднувалося поступово до танцю, вправляючись у хитромудрих «па» та творячи неймовірну, тільки птасткові саме цьому

властиву пластику, – видавалося, з початком танцю зазвучала мелодія, невидима для людини й нечутна, зате для лелечого племені зрима і рідна...

Що танок цей, думалося Денисові, значити може для душі пташиної? То прощання із краєм перед далекими голубими дорогами, небезпеками сповненими, чи то вдячність землі, яка прихисток давала їм та поживу, землі, де потомство побачило світ і тепер здатне саме міряти шлях зміцнілими крилами, дужими і тугими, що аж риплять об повітря прохолодне осіннє, вдячність землі цій, попри кривди, що не один лелека зазнав від людини – тому гніздо черствість людська поруйнувала, в того дурнуватий мисливець із рушниць паляв просто так, для забави; забулися кривди, і загоїлись давні рани, а лишилось тепло, невихолонуле і незгасле...

– А я думала, – сухо шелестіли Орісині вуста, – що в світі цьому задрипаному вже й краси не лишилося...

І вона мимовільно прихилилася до Денисового плеча, мов то справді був прихисток від життя, колючого та жорстокого.

Що з тобою коїться, чоловіче, – думав Денис, – стосунки з нею твої починалися із бридливості, тихої зневаги і погано прихованого презирства, та непомітно переросли вони в співчуття, що, зрештою, неосудне, згодом десь зародилося бажання допомогти, а врешті все воно заразом загадковим несповідимим чином, як в одну ніч із відразливої гусені прекрасний метелик, перетворилося, переросло, переплавилося і перевтілилося в тендітне

на позірний погляд почуття, але таке нестримне і всеохоплююче; іншого такого, знав напевне, доля йому більше не судить.

Лелеки неквапом змахували злегка крилами, підлітали ледь-ледь над землею, а тоді плавно, наче у відеозйомці сповільненій, приземлялися знову з неповторним своїм буслиним шармом; ось двоє буслів кружляють одне навколо одного, киваючи головами час від часу, немов кланяючись; по тому, розкинувши крила, на мить завмирають і довго-предовго дивляться одне одному в вічі; чи знатиме хто, про що ця мова пташина мовчазна: про мандрівку в далекі краї перемовлялися чи про вірність лелечу довічну...

Отой мимовільний порух Орисин для Дениса був несподіваним зовсім, він здригнувся від того, напружився весь, аж гаряче стало чомусь у скронях; лелечий танець хіба посилив осінній сум, невідь-чому нагадав про його самотність, безкінечну, як вихолонуле осіннє небо над головою, і згадка чулась та болісно, мов шпичаком хто низнув у за давнену рану; він знав, що не стачить у нього сили вдавати з себе дерев'яного, він не міг не відізнатися на той порух.

Вони, як в незапам'ятні роки безневинні діти качалися в пожухлій траві, що пахла вітром і старим вином, час спинився для них і завмер, як завмирає ріка, раптовою кригою схоплена; вони були одні у безкрайому білому світі, такому ж безкрайому і безконечному, як небо над ними – навіть звуки всі десь повтікали, лишився хіба приглушений клекіт лелечий...

Денис тепер знав напевне, де взяти вінчальне плаття для Орісі, він ще не питав і досі не думав навіть питати, чи вийде вона заміж за нього, все трапилось так негадано, як сніговий обвал у горах від єдиного пострілу необачного якогось мисливця; колись «босоніжка» із траси, що за гонорар свій інколи мала хіба копняка від пройдохи-шофера, вона таки заслужила у долі істинно королівського весілля: він плаття з Парижа справжнісіньке замовить знайомому далекобійнику, карету зі Львова доставлять лафетом, яким штрафні машини довозять, а замок... замок у них є, справжнісінький, півтисячолітній на околиці їхнього містечка; то нічого, що лиш груди каміння по контуру замку лишилися та ще в'їзна вежа з поруйнованим входом: він вхід самотужки якось полагодити зможе, а решту панно мальованими на брезенті прикриє...

І настане той день, коли розкішна карета, що п'ятіркою коней баских запряжена, сивих у яблуках коней, що землі під собою не чують, хіба іскрами крешуть із копит, під'їде до замку, і ось під фотоапаратів зблиски та клацання величаво сходить вона... Світить сонце, грає оркестр, і молода піднімається в замок, шлейф розкішний вінчального плаття юні пажі за нею несуть, і троянди під ноги весільній парі кидають гості, пурпурові троянди встеляють шлях...

Душею своєю, у ранній молодості обпеченою, Денис відчував біль Орісиної душі – тож хай збудеться хоч одна її мрія, і не важить, приснилась вона чи в романтичній уяві ненароком спливла.

– Полетіла б разом із лелеками, – напівпошепки чомусь Оріся мовила. – Аби з цього жабурина...

– І мене не забудь, – у тон упівголоса він відкавав.

– Десь на острів, не знаний зовсім, – від лелек відірвати очі була не в силі.

– Острів Конг Оскар? – навздогад буряків, аби екзотичним похизуватися.

– Холодом віє.

– Атол Беллінсгаузена.

– Не вимовлю навіть.

– Острів святого Лаврентія.

– Ні.

– Острів Святого Матвія.

– Надто грішна для нього.

– Ланцюг Ратак.

– Досить, що тут ланцюгами в'яжуть. Де так себе підкував географією?

– На пиво студенти грали. У міста, острови або ріки – хто програв, той за пивом біжить. А острови Адміралтейства часом не вподобаєш?

– Забагато вже тих, що в погонах.

– Острови Галапагоські, – рився панічно Денис у пам'яті, бо вичерпувався назв заковиристих давній запас.

«Яке дивовижне життя, – чудувалася вона подумки, глядячи чомусь сьогодні не голену Денисову щоку; наче струм легенький долоню її поколював лоскітно. – Близькість із чоловіком, яку зненавиділа, гидилася навіть нею раніше, виявляється, зовсім інша буває, що ріднить ціл-

ковито чужих людей, і то так ріднить, що вже нероздільним стає те єдине ціле»...

– А то що за світ... гала... галапагоський? – Дениса галавливо за вухо куснула.

– Уяви не маю, десь там загубився в Тихому океані... Навіть птахи з континенту нездатні туди долетіти.

Певне, то саме раз, подумалося Орісі з утіхою, якщо навіть птахам та земля недосяжна... Аби, голownie, і сліду людського не вздріти.

– А ще там жар-квітка цвіте, – щось найшло на Дениса і понесло, він не знав уже спину, не боявся ані сентиментальним стати, ані смішним. – Розпускається вона в пізні осінні ночі, куди зрідка ще, мов дивина, заблукують останні грози. Віщою стане людина, яка ту квітку здобуде, знатиме мову рослин і птахів, гадів і звірів... Жаль, що цвіте лише мить, ледве блимнути встигнеш оком...

– Щастя кожне доля така спіткає, – видихнула злегка Оріся.

– Неправда.

– Правда.

– Здебільшого.

– Не зуроч.

– Мовчу...

Вони зараз були тільки вдвох у цьому світі, де немає ані підступу, ані перевдягненої хитромудро у вірність зради, тут жлобство не зможе прикритися благодійності маскою; то був чистий, ретельно підметений світ, який нікому вони і нізащо не віддадуть та який на всі блага мирські вовік обміну не підлягатиме...

Ота постать у кунтуші, що вперше перед капо-том його машини замерехтіла та на власного двійника вельми скидалася, заявила і вдруге:

– Чи ужинок є добрим?

Денис розгубився було, навіть більше, ніж першого разу, бо як питається за часи, що незмигно спливи відтоді, то не мав тут втішної відповіді. Не відкупився від жадібного сусіди Іван Мазепа, хоч вози натужно скрипіли від гетьманських дарунків, не прихистився полою польського кунтуша Павло Тетеря, фундуючи двір тамтешній, і не напружувався, щоб аж жили дзвеніли, сусіда-тук у помочі Петру Дорошенку.

Ще було якось пробував Денис окопатися в книгах, чи не траплялось часом за любовні утіхи віддяки, хабара своєрідного. М'яв і скуб, мов приблудну курку, імператрицю Катерину II син козацького старшини Петро Завадовський, та міністром освіти став уже при царі Олександрові I.

А пригодами парубка з чернігівського села Лемеші, хутора Чемер, Олексія Розума переймався Денис, мов долею родича власного – у життєпис його пірнув, як у ставок, де в нескаламученій воді проглядається дно і кожен камінець на ньому вирізблюється чітко, хоча й місць там немало, в яких мули піднялися, і далі витягнутої руки годі щось видивитися.

У цьому вимірі простору дивовижно переломлювалося проміння, бо ж тільки дивом можна назвати, як 22-річного пастуха сільського, мати якого збиралася милостиню просити, бачив небавом Де-

нис у мундирі генерал-фельдмаршала. Його покої суміжні з покоями імператриці, він, хіба злегка повіки приплющивши, з гірким усміхом дивиться, як з його стола, у карти граючи, безцеремонно золото на очах крадуть ті, кого звуть вершками людності, – он князь Іван Одоевський набиває свого капелюха золотими монетами і тихенько власному лакею передає, що чекає в передній кімнаті; якби не правила пристойності, то смачно розреготався б, як поряд із князем його обкрадає імените жіноцтво, гості його істинно дорогоцінні...

А коли випало вирватися в рідні краї, то рідна матір не впізнавала сина у цьому вельми багатому панкові з екіпажем неймовірно розкішним: мусив роздягатися та родимими цятками переконувати, що насправді він син.

Диво у цьому просторі чергувалося одне за одним: як поїхала в Україну цариця, то козацька старшина переконала її відновити гетьманство, а наступного року – Київську митрополію, а ще наступного – брат молодший Кирило став гетьманом...

І тільки один раз Денис не був за мовчазного спостерігача в цьому просторі, він нервувався, йому криком кричати хотілося.

Як убили коханці Катерини II її чоловіка, то послала вона Михайла Воронцова до Олексія Розума-Розумовського дізнатися: а чи правда, що він був обвінчаний із покійною імператрицею Єлизаветою?

Коли завітав із невідкладною місією гість, то підійшов Олексій до комода, взяв із нього шка-

тулку з чорного дерева, сріблом та перламутром оздоблену. Він неспішно відкривав шкатулку під пильним поглядом Воронцова, що аж іскрився цікавістю, так само неспішно вийняв згорток паперу, рожевим атласом перев'язаний, і підійшов до каміна.

– Не роби цього! – противилося і кричало все у грудях Дениса, коли розгортав Розумовський папір із царським указом про визнання за ним титула Імператорського Височества.

У каміні вогонь палахкотів досі сумирно, а тут раптом, мов на вітрові дужому, загуділо полум'я, злі язики його вививатись сердито стали, ще й шипіння почулося – чи то трапилося поліно сире, чи з іншої якої притичини.

– Спинися! – кричав Денис, похапцем подумки вираховуючи, скільки добра могло б зробити Його Імператорське Височество, які при бажанні відкривалися шанси та виднокраї. Могла б залишитися непоруйнованою Запорозька Січ, не потребувалося б їй одинадцять разів не зі своєї охоти міняти таборище власне, мізкувати, як на Рейн перебратися за намітками молодшого Орлика чи на Аляску за задумом Агапія Гончаренка, погляди не в одного із сильних світу цього повернулися б знову до угоди у Гадячі. І тоді Велике Князівство Руське спільно з Річчю Посполитою та Великим Князівством Литовським стали б неподоланною перепорою між вічно голодним розбійним Сходом і зарозумілим Заходом; він не здатен був тільки підрахувати, на скільки могил поменшало б та кладовищ на європейській землі.

Розумовський перечитував мовчки писане на папері, а тоді повернувся до ікон і розмашисто перехрестився.

– Ще можна уникнути лиха! – гукав Денис знесилено, тільки ні Розумовський, а ні Воронцов його чомусь не чули, хіба дужче хитнулося, а тоді затанцювало полум'я у каміні.

Поклавши хреста на себе, Олексій два кроки вперед ступив і кинув писане у камін – вогонь жовтим на хвилюку став, бубухнув раптово, аж дим у кімнату пішов, а врешті загоготів зі злостивим вдовolenням.

...Дивно все-таки світ влаштований, – думалося Денисові згодом: – дари, бакшиш, хабарі та презенти, чи як там ще звуть їх, зовсім безсилі для доброї справи, навіть похіть тілесна, навіть для користі шкірної найвище і найсвітліше, що людину різнить від тварі... Тож якщо той бакшиш тільки сходами зла проростає, то невже гомо сапієнс настільки тупий, що не здатен сам собі на поміч? Світ, у якому живемо, твердять в останні часи велемудрі учені, то всесвіт з одинадцятьма гіперпросторами, чорними дірами і проходами у мультивсесвіт. Може, тих, у кого вельми долоня свербить з голоду на лапувку, з цього схибленого світу на виховання відправити в правильний простір, якого біда ще не вразила, куди криводушшя не встигло впестися? А якщо такі подорожі відлагодити досі не в силі, то чи не можна булоб за заявою власною, а не злісним уже рішенням суду мікрочіп спеціальний вмонтувати, скажімо, у тім'я? Он одного автоінспек-

тора, поголос містом пішов, пілюлі якісь майже
вилікували, і вже зовсім здоровий був би, якби
не втрапив випадком у психушку...

Дениса вели закованого, видзенькували ланцюги похоронним дзвоном, сотні очей жадібного до жаского видава люду, тутешнього і прибулого, вп'ялися в його понуру статуру. Вітер із дрібним, мов пропущеним через сито, дощем гнав мокрою і слизькою бруківкою останнє листя, що дивом вберегло в ці прикінцеві листопадові дні розмаїті відтінки жовтого, червоного та бурячкового кольорів. Ця пізньо-осіння сирість час від часу рвала груди Дениса новим приступом глухого кашлю, загрожуючи гарячкою та супутніми з нею бідами, але те йому було уже байдуже. Бо жити лишалося тепер не дні, навіть не години, а лише кількасот кроків від замку Любарта, де досі ув'язненим був, до площі Ринок – там уже гудів попри нехитру погоду чималий натовп та хизувався кат перед прибулим людом, нетерпляче походжаючи нашвидкуруч змайстрованим дерев'яним ешафотом.

От тільки ніяк він не міг зрозуміти: хто, чому і навіщо його, Дениса Поліщука, сприймає за шляхтича Данила Братковського? Ну, який він шляхтич, він барига звичайнісінький, що своїми невеличкими магазинами заробляє децицію – і то, якщо пощастить або якщо хмари перевіряючих та контролюючих, мов навала жуків колорадських, той зарібок не обгризуть. А може, все це довкола йому лише сниться? Та ні ж, попри мжичку, він чітко бачить озлоблені лиця його недругів на узбіччі дороги, чує їхні втішені викрики та ухиляється від каміння, що час від часу жбурляють у

нього – один камінь таки влучив у плече, і аж зуби стиснути довелося, аби на радість цих недругів не виказати вельми скулого болю.

Тоді що ж це насправді? Невже трапилось те, що називали колись реінкарнацією, і стражденна душа Братковського волею випадку саме йому, нічим не примітному, цього разу дісталася?

Між тим, усе менше лишалося кроків до площі Ринок, натовп гудів усе натужніше; з-поміж поглядів люду, що на узбіччі, роздратованих, гнівних та обурених, вряди-годи зустрічав і співчутливі погляди, з невимовним жалем, але їх було куди менше. «І оце задля них, що ненавидять мене та гучно вітають ката, я маю головою зараз накласти? – гірчила раптово набігла думка. – То ж викінчене глупство!»

Але так само інша, цілком протилежна напливала думка. Ті, задля кого він уже терпів муки на дибі, коли жили та кості в його немолодому тілі хрустіли, задля кого він іде під сокиру – не тут, їх неспівмірно більше за прийшлих сюди горлопанів, щоб кривавим втішитись видом та на власні очі пересвідчитись у його кончині.

Він був переконаний, що те, об чім благав Івана Мазепу, заради чого його кунтуш шляхтича опинився серед селянських свиток у Палія Семена, те неминуче станеться. І ще не факт, що саме його смерть має прискорити згадане настання вищої Справедливості, коли гідність люду, серед якого судилося вік прожити, пошанована буде.

Марна смерть, ніким не оцінена, відрубані руки, ноги та голова, ще й решту тіла кат пошматує...

Не марна смерть, бо ту справедливість на панському блюдці тутешньому люду не піднесе ані зайда зі сходу, ні з заходу, гідність рідко якому народові давалась без крові...

Чи може все-таки марно в могильну безвість іде, якщо співчутливих так мало з-поміж прийшлого люду, натомість свист ганьби голосистий далеко чутно, а ненависники плече у плече стоять і плюють услід?

А загалом, що відбувається в цьому просторі багатовимірному, в цьому дивовижному не вивченому зовсім світі, де віки тасуються, мов карти у довгих пальцях вправного картяра, де події, як світло в надколотому скельці, переломлюються і змішуються, багатоколірну картину творячи? І вчинки – чи то нехить покаятися за участь у повстанні Палія, чи небажання сьогодні платити державному здирнику – то утвердження свободи душі, права не продавати ту душу чи дурість банальна, амбітна примха і нерозумні понти?

Хіба досі не зрозумів, чоловіче добрий, що те зло предковичне, мов первородний гріх... Бо ж у Єгипті ще древньому, як фараони собі піраміди зводили, хитрі придворні тихцем будівельників підкупували і в тих пірамідах потаємні кімнатки собі лаштували, – а раптом на тому світі дістануться швидше за свого правителя до бога смерті Анубіса та ласки зазнають більшої? Неістотно також: продаєш власну душу чи купляєш чужу, гріх-бо рівновеликий. Юда Христа продавав за срібняків три десятки – срібла в тих шекелях, як рахував ти на жарт, за ціною сьогоднішньою хіба на доларів

триста. То не Спасителю, то людство таку саме собі склало ціну...

Ось і площа, до ешафоту десятків кроків, п'ять, три, один... Чи він має з чимось звернутися до прибулих, чи не вартує навіть? Але ж ті, чиє серце так схоже б'ється з серцем його, не почують зараз, хіба, може, колись, як збіжать роки або навіть століття...

Кат неспішно здіймає сокиру, зблиснуло свіжозаточене лезо, подув вітру відхилив край капюшона катового, і Денис іще встиг побачити його обличчя, на диво знайоме, на Баксютенкове схоже чимось, а тоді на мить блискавиця сяйнула, неймовірно яскрава, сліпуча...

Денис здригнувся, мов на морозі, і відклав рукопис перекладу Братковського вбік. Він неспішно підійшов до вікна і відчинив його навстіж – ніякої мжички за вікном нема, утверджувався в силі світанок, і мов під нечутну мелодію, в повітрі плавно пливло бабине літо... «Та що ж це було? Дивний сон? Але чому так болить плече, якраз у тому місці, куди вцілила каменюка?»

Та ще залишилося кілька сторінок перекладу цього листа-заповіту лісовим побратимам, і він має таки сьогодні його дочитати...

Лунко вицюкували сокири, вилітала з-під леза біла тріска, що пахла і досі, видавалося, невистиглою живицею, лунав час від часу перегук голосів чоловічих – на острові серед непрохідних боліт, де повновладною господинею почувалася хіба тлуста качва, виростала Лісова Січ, спадкоємиця Січі Запорозької. Визвольний клич Семена Палія, долаючи немислимі версти, котився і перекочувався полями, лісами і перелісками, і докотився сюди, аж у поліські пущі – ще та воля потребуватиме поту і крові, тож у глибинці Полісся вельми в нагоді кріпка фортеця стане...

Денис дочитував переклад листа Братковського, ті рядки, певне, свіжу силу вливали у земляків Данила, хоча в поезії самого не завжди надії відсвічували кольорами вельми рожевими, душа його десь і за виднокраєм уму-

дрялася бачити, як напливають чорні й лихі,
загрозливі хмари.

*Що це, о Боже! Гей, що воно, прецінь,
Дивні на світі вчиняються речі:
Королі, вчені, гетьмани ті смілі,
Славні, достатні і рицарі вмілі,
Чин коронацій, і сеймики, й сейми –
Все пробігає, як звір у поземі.
А наостатку, що має світ, згине,
Землю запалить, в трубу небо звине.*

Крізь розчинене навстіж вікно чутно було, як на сусідським дахові залопотіли спросоння крилами голуби, і перший горобець, ледве прокинувшись, цвірінькнув у сивий досвіток із ледь помітним подивом та вдовolenням. Ні, подумав Денис, ті чорні передчуття Братковський у час народного здвигу не випускав на волю, він зачинив їх у власній душі, як у найміцнішій клітці, натомість верх брала особиста відповідальність: самому собі не злукавити...

*Світ ганить добрих, світ злих похваляє.
«Чому так чинить?» – так кожен гадає.
Світ нестатечний, вчиня з нами чудо,
Ми – світ, брательку, це й чинимо любо.
Таке ми робим, а світ винуватим,
Особа винна, кленем образ, брате!*

А ще подумалося Денисові, що цей поет, козак і шляхтич на добрих півстоліття йшов попереду з

тими ідеями, які знаменитими на віки зроблять Дідро чи Вольтера, був безперечним їхнім предтечею: хіба ж бо в одній строфі зустрічав він мотиви, що «все у природі в вічному русі, все, що існує, колись виникло і колись має зникнути», як напише згодом Дідро, і так само «просвітити людей... цивілізувати дику країну» з мрії вольтерівського короля дона Педро... Задля забавки власної Денис порахував, скільки поезій у Братковського під однаковою назвою «Світ» – і знайшов у книзі їх аж дев'ятнадцять. Звісно, думалося йому, то не причуди випадку, не авторська лінь пошукати у заголовок щось зманливе, чудне та інтригуюче, в цьому свій смисл, в цьому потуга вглибитися у сутність, істинно по частинах розкласти, аби пізнати таке різнобарвне, поліфонічне, таке неймовірно складне та дивне поняття – Світ. А ще можна додати низку поезій із близькою назвою: «Як судить світ», «Відміна світу», «Що є світ», «Світ – фарба», «Що вміє світ»...

Денис був певен, що сліди від ступнів Братковського залишилися на ріллі історичній на багато десятиліть раніше, от тільки міць у хребті, у характері у них різна. Чи ж бо не відав Дідро, що як купляла бібліотеку в нього цариця Катерина II, у власній же книгозбірні бібліотекарем його призначала та на багато років платила вперед, то насправді душу його на хабар міняла? Чи ж бо інший уже геній, Вольтер, був дитиною зовсім наївною? Тож та сама цариця книги Вольтера накладами неабиякими раптом почала видавати, хабар ненав'язливий отакий даруючи, запобігливо п'єси

в театрах ставила, не стихали друкарські верстати, випускаючи твори його від маленьких брошур до товстенних томів. Натомість Вольтер цю всеєвропейську блудницю бучно іменувати узявся «благодійницею роду людського», «пресвятою владицицею сніговою», а ще то ангел, перед яким людству належить лиш благоговійно мовчати, бо «вище вона всіх святих, рівна вона Богородиці»...

Навіть із плином часу достеменно ніхто не скаже, чи був Вольтер віруючим, а чи безбожником, хіба переказ кумедний і досі кочує. Коли до нього, що на смертній дорозі уже стояв, священик прийшов і від нечистого відректися пропонував, то відказав, мовляв, смертник: «Не вартує зараз мені нових ворогів наживати».

Але й інший дійшов переказ. Як помирав Вольтер, то кричав несамовито, бо ввижалося щось йому неймовірно жаске – він бачив, напевне, хто по його душу прийшов...

Нема пророка в своїй вітчизні: чого ж воно так, що чужі пророки чутніші, слово їхнє ваговітіше; ще Спаситель помітив те, сам пережив і поколінням наступним помічене передав. Чого воно так, що наших пророків циклони та бурі історії по далеких світах порозкидали, їхні могили, як і могили гетьманів славетних наших, часто-густо лишаються невідомими, а імена, що честь будь-якому народу зробили б, або в тундрі, у вічній мерзлоті закопані, або чужинцем лукавим привласнені.

Денис із добрими завидками дивився на голу-бів за вікном, що безтурботно собі туркотіли і не знали й не відали адміністрацій, податкових мілі-

цій та державних інспекцій цін, – вільних птахів під вільним небом, і думав про перипетії химерні людських шляхів. Досить було Братковському на допиті плечима подивовано здвигнути: «Не знаю я Палія Семена, там не був», – і не для нього би кат сокиру гострив – зовсім інші стежки йому простелила б доля.

Диво дивнеє: тим, хто повію брудну до Богородиці прирівняв, вдячні нащадки пам'ятники гонорові поставили, а прах їх урочисто в Пантеон національний внесли. Тим же, в кого жили і кості на тортурях тріщали, бо гідність людську до останку відстоювали і душею власною не торгували, не зреклися свого, тим забуття судилось на довгі віки. Чого воно так? Чого лише через три століття у крипті Хрестовоздвиженського храму кості Данила Братковського, Галшки Гулевичівни, Олександра Мозеллі та ще низки славетних добрі люди від неслави порятували, тільки недавно з пороху та битої цегли, сміття та щєбінки дістали та належно пошанували?

І не проклинав Данило Братковський цей світ мстиво, зовсім інше казав:

*Світе невітній, один магніт з тебе,
Хто стане близько, потягне до себе...*

Я не знаю, – думав Денис, – чи то просто химерні думки, чи й справді душа Братковського втілі твоєму, немов в одежині черговій, чомусь опинилася... У тій зоні геопатогенній, в яку в'їхав ти на місці кладовища колишнього, певне, душа твоя на

смертнім порозі при аварії захиталася та в якийсь інший простір випадком втрапила, в один із тих одинадцяти, про який лише в останні часи наука дізналася, в один із тих, де душі добрі оселяються, в місці квітучім, в місці спокою, як у молитві кажесться, бо ж від Сотворіння молитва з наукою не розходилася, розділити їх – то спокуса злого й лукавого... В тому просторі, ще не дослідженому, душа здатна, наче бджола з квітки на квітку, перелітати. Така душа не сприймає світу викривленого, світу центом або копійкою міряного, вона просто інше достоїнство має.

В один час Денис навіть колекціонувати хабарів різновиди узявся. У Спарті, де начебто шанувалася простота і скромність у побуті, недарма ж у переказі мовиться про спартанські звичаї, проте військове командування за золото легко куплялося ворогом, тираном острова Самос, а ще більшою мірою сатрапами Персії – через те й згнула Спарта.

Через віки докотився вислів короля Македонії Філіппа II: «Не існує таких високих фортечних стін, які не здолав би осел, нав'ючений золотом...»

Арістотель застерігав, що хабар державу веде як не до загибелі, то до виродження. У середні віки корупція – вже не поодиноким здичавіла рослина, то розкішний і вельми барвистий луг... Підкуп робили рабами і табунами коней, жіночим тілом і діамантами, землею і чоловічими дітородними органами, бойовими слонами і палацами... І так Денис добрався аж до своїх часів, де платити належить за чергу в дитячий садочок і школу, оцінку

у вузі й робоче місце, за родильний будинок і місце на кладовищі, платити від народження і аж доти, коли настане пора віддячити за послуги патолого-анатома, без якого тепер не відбудеться погребіння...

І що ж це дало? Не відкупився Іван Мазепа навіть валками хабарів, що натужно скрипіли, на північ прямуючи, не перевиховала нікого з судді лукавого здерта шкіра, якою стільця суддівського для науки іншим удекорували. За суворих китайських порядків теперішніх по розстрілові чинов-драла-хабарника сім'ї навіть рахунок пришлють за потрачену кулю – десять юаней. Якщо ж трапиться збій, то родина листа заспокійливого невідкладно одержить: «На жаль, страта вашого родича відкладена з причини відсутності патронів. Винні в халатності покарані, прийміть вибачення». І Денис таки вірив, що патронів могло забракнути, бо за останні три десятиліття якраз мільйон чиновників, каже статистика, там розстріляли.

То як же жити тепер, – не раз мізкував Денис, – якщо за віки і віки цієї біди зняти з себе не вдалося, немов проказою вражене, зішкрябати тіло зогниле, то що вдіяти може він один, комаха мізерна у велелюдному людському потоці? Ніде не дінешся, числа кожного першого будеш носити «капусту» Баксові, мило йому всміхатимешся, ненавидячи себе, безхребетність власну, інакше не прожити на світі. І не виправити той світ, якщо не вдалося цього за тисячоліття зробити. Ще не з такою потугою, не з такими можливостями марно силувалися...

Дивне таке створіння – людина. За якісь залізяки, срібло чи злато там, щастя гадає купити, та заняття те вдячне так само, якби марево хто спробував наздогнати...

Зрештою, у Дениса є ще один вихід. Якщо біду не здатен здолати, то просто не братиме участі він у цьому паскудстві, він, наче Пілат, умиє руки. Подайте рушник Пілата...

І це, певне, найбільше, на що він здатен у цьому світі.

Майор, уже літами підтоптаний, із залисинами поважними, що збиралися тріумфально повноцінною лисиною стати небавом, пунктуально до Олега заходив кожну годину і задавав те саме питання. У відповідь Олег звично крутив головою, мов була вона на пружині, до того ж не вельми заведена. Через добу його, зневірившись, у загальну камеру перевели.

Олег почалапав до нар, які йому вказали, і влігся, немов побитий; у голові, у тілі всьому, в кожній частинці його все ще двигтіла музика з незабутнім приспівом, і те двигтіння, несусвітнє бряжчання, громи та виляски рвали, як видавалося, кожну клітину тіла, шматували її, розривали ізсередини.

— За що, братан, та чи надовго? — з кутка перепитав камерний старожил.

— Нізащо, але трійку років обіцяли...

— Не кажи так, братан. За нізащо п'ятірку дають, а на три ще постаратися треба.

Олег не мав сили не тільки про щось балакати, застрягало в горлянці слово окреме, тож він повернувся лицем до стіни і вдавав, що заснув.

— Новачок, он, бач, розпластався ганчіркою, — почув, мов крізь сон. — Хай звикає, бо тут контора ще та...

— Вертухай ходить звіром, а про старших і мови нема. Хоч би майор оцей, гнида рідкісна... Кішка тут кошенят привела, то, казали, власноруч він живцем їх у кочегарці палив.

Вилежуватися Олегу не випало, бо через годину знову покликали.

– Ти чим, падла, займався? – позірну коректність майора на перших допитах невидима хвиля враз цілковито злизала.

– Я для людей клопотався. А ви?

Доволі наловчено майор із помічником надягли йому «браслета» і прикували до батареї; майор тільки сопів та підшморгував носом. «Нежить хронічна, чи що», – чомусь набігла думка в Олега, наче йому саме зараз цим перейматися.

– Ти куди, підер, писок встромив? – майор говорив чомусь надто голосно, наче окрім нього та помічника ще хтось мав бути у кабінеті. Боковим зором Олег помітив на столі диктофона. – Ти, падла, підняв свою руку погану на шефа, єдиного, на кому тут світ тримається. Що на дискові чи флешці? Де вони?

«Цікаво, диктофон лише по службі чи копія запису ще й Баксові має належати?» – промайнуло в Олега.

Він не міг, звісно, знати, що перед допитом цим майора викликав Баксютенко.

– Ну? – не піднімаючи голови, блимнув невдоволено. – Щось витряс у арештанта?

– Порожньо, – обачно, аби не видати роздратування, м'явся майор. Розумник який, подумав, іди сам спробуй, хрін надутий. – Я на совість старався, вужем викручувався...

– А ти вкрути йому так, щоб три місяці заїкався, – Баксютенко встав і пройшовся вздовж столу, з ноги на ногу перекидаючись осіннім, при доброму харчі качуром. – Тут петрушка одна прихована – інформація тільки для тебе. Висякався я на

той компромат, що на диску чи флешці у них, його інтернетом передати нескладно. І так само від нього відкупитися, як два пальці обпісяти. Там дещо інше, ця курва винести препарат один хоче: то шкідницька вельми хріновина, через нього он Петриченко в психушці сидить. Що хоч з арештантом роби, а вибий негайно, де те взяли паскудство. Бо навіть як переловимо утікачку, а напрямок її вже відомий, то надалі не убезпечимося однаково.

Баксютенку не хотілося розбалакуватися, але він зримо бачив і розумів загрозу цього препарату. Якщо викличе він щось схоже на імунітет до лапівки, то надалі вже клерк не поспішить посвідку нещасну людині видати, він радше дулі горобцям за вікном сукатиме чи бомки в інтернеті глибокодумно збиватиме, зробивши для відвідувача заклопотаний вигляд. Фармацевтична фірма не купить лікаря, аби той радив хворому тільки в цій фірмі укол чи таблетку брати, з директором школи не добалакаєшся про бездоганний атестат для твого ледацюги-випускника, від даішника п'ятдесяткою не відчепишся, вдсятеро чи в двадцять разів доведеться штрафу більше платити. А тим, хто у кріслі владному, теж непереливки: дзуськи тоді прокурові потелефонуєш на негодного шминдрика відкрити провадження або судді, навпаки, закрити... І навіть як ширше брати, то тільки одна шаламаша-каша: за медалью чи орденем у загальній черзі стій, хтозна-чим доведи, що ти вартий по службі підвищення, мало того, в міжнародних ділах теж нескладуха. Не підкупиш тоді чужого міністра, канцлера чи прем'єра, гавкне розвідка вся, бо на

лапувці здебільш фундована, матч футбольний – і то правильно не зіграєш; так старанно вибудуване світобуття і світобачення, зручне і звикле, раптом рушитися і завалюватися почне, ще трішки, ввижалося, і від кріпких в уяві мурів хіба стовпи диму та клуби пороху, що забиває подих, високо у повітря злетять...

Майор однаково і на Баксютенка зараз злився, і на цього придурка, що допит витримати наївно гадає.

– Я додам тобі, суко, охоти балакати, – майор, як упевнений нападник у футболі при кутовому, ступив два кроки розбігу і щомоці поцілив ногою в живіт Олега: того підкинуло, але, прикутого, не завалило на бік; на хвилю він упав у беспам'ятство, тож помічник на обличчя бухнув води піввідра.

– Ти навіть не здогадуєшся, що тебе тут чекає, – майор присів на стілець поряд із Олегом. – Зараз всуну тобі кип'ятильник у задній прохід і ввімкну у розетку.

– В одного такого зятятого там кип'ятильник чомусь вибухнув, – засміявся вдоволено помічник, якому не хотілось без діла лишатися.

– Дурний ти, як ступа, – сплюнув спересердя майор. – Один диск ось-ось відберуть у тої сучки, що драпати думала через Зарічненські урочища. Другий, знаємо напевне, у тебе. Перетрясемо до макової зернини, та знайдемо.

Олег уже прийшов до тями. Але подих забило, і він судомно, мимоволі підгикуючи, заковтував жадібно, ковток за ковтком, повітря.

– А ще, як буде замало тобі кип'ятильника, то один кінець дрота причеплю до руки, до мошонки другий, обіллю всього водою та ввімкну струм, – вів далі майор; він уже не гарячкував, як на початках, говорив неспішно тепер, мов розмірковував уголос. – Ну, ще можна апендикс без наркозу вирізати – ніхто не доведе, що така операція не була потрібна... Скажеш, де диск, чи йдемо за означеним маршрутом? Що ще пронести ця свистілка розтрахана хоче?

Ну що ж, панове, несподівана думка саянула Олегові, і йому від того навіть дихалось легше, чи не зіграти нам у рулетку – то не російська, звісно, але теж пікантна.

– Баш на баш, – видихнув врешті, спиняючись і по кожному слові заковтуючи повітря. – Я віддаю диска, але мені сперш один телефонний дзвінок...

Майор із помічником з подивом презирнулися, а тоді рука майора повільно в кишеню полізла по телефона:

– Тільки без вибриків...

Пальцями, що чомусь тряслися, Олег набирав номер Дениса і обома руками, немов сокиру, підніс телефона до вуха.

– Орісю перехоплюють на Зарічненському...

Більше він не встиг, майор рвучко ударив в обличчя, телефон із брязкотом відлетів у куток, і той брязкіт був останнім звуком перед насталою безпросвітньою і глухою ніччю.

Телефон у кишені застрекотав наполоханою сорокою, Денис, попри незнайомий номер, гадав, що то все ж Олег: Денис майже завжди незвіданим чином вгадував абонента, навіть не зиркнувши на мерехтливі цифри; і вже напевне знав, відчував безпомильно, із заплющеними очима впізнавав Орисин дзвінок.

– Орисю перехоплюють на Зарічненському! – хрипко, як зі старого репродуктора, що валявся у порохів на горищі, крикнув із трубки голос Олега, а тоді щось затріщало й зовсім затихло.

Денис круто, аж обурені шини вереснули, розвернувся й погнав на Зарічненські урочища, він ще сповна не відав, що з Олегом скоїлося, але напевне вже знав, що десь там, у тих урочищах, під кущем причаїлося лихо, підступне й безжальне, вплювати готове у кожную мить Орисину долю.

Ледве вихопившись за міську межу, машина рвнула мезозойською рептилією, голодною і роздратованою, – ніколи досі не дозволяв собі Денис тиснути акселератора до підлоги, бо ж то однаково, що жива істота, хіба з ребрами залізними та пластиковими і з кров'ю високооктановою. Ще він подумав, як химерно схибили світ: вікопомне Христа «Возлюби» шахрайськи змінили на брутальне «Плати!». Хто ж посміє противитись цьому, до іншого вибору вдається, то спробує сповна він міць звірини, отої, про яку написано: має вона десять рогів та сім голів, і подібна до рисі вона, а ноги її ведмежі, а паща, як у лева. Невже це три-

ватиме, доки засурмить сьомий ангел, і лише по сьомій сурмі вавилонські стіни впадуть?

Кілометрів за двадцять, болідом майнувши тра-сою, він вихопився з лісу на зарічненські поля: вихопився – і через кілька хвилин щомоці, мов перед невидимою перепорою, натиснув гальма.

Уже післяжнивним, недавно поораним полем бігла Оріся, вона так стрімко неслася ріллею, що й землі, видавалось, не торкалася, і тільки жовтий шарф розвівався за вітром. А метрах у трьохстах за дівчиною мчав чорний позашляховик, підгирцюючи і хилитаючись на борознах та впадинах, просто з машини, на підніжці одною ногою стоячи, в бік Орісі раз по разу стріляв якийсь молодик. Чорного джипа хилитало немилосердно, і рушниця в руках його гуляла, тож кулі спурхували далеченько від утікачки.

Круто повернувши машину на поле, Денис кинувся наперед, і знову виголоднілим звіром заревів двигун. Він дотягнувся до своєї рушниці, яку при такому житті тепер завше возив із собою, і з лівої руки, хоч доволі незручно, кілька разів пальнув про колеса нападника. А віддаль тим часом між чорним джипом і утікачкою то більшала, то коротшала, молодик пірнув у салон було, певне, перезаряджаючи, і знову з підніжки цілився; вже метрів у двадцяти Денис був від Орісі, як раптом вона по черговому пострілові мов перечебилася через яку перепону, змахнула рукою, наче людина, що рівновагу втрачає, і впала в ріллю.

Денис із рушницею в руках, вихопившись із машини та стріляючи на ходу по передкові чорного

джипа, добіг і впав біля Орісі. Джип, між тим, певне поцілений, чмихнув якомсь зневажливо, схлипнув було й заглох.

Оріся лежала на спині й незмигтно дивилась у високе, незмірної голубизни передосіннє небо, де з ледь чутним посвистом крил пролітав невеликий качиний ключ; Денис потримав пальці на сонній артерії: ниточка пульсу ще кілька разів тихо озвалася й тихо так само згасла.

– «Беркута» сюди! – донісся від джипа роздратований голос, що кричав у телефонну трубку. – Тут банда!

Денис зняв піджака і накрив Орісю: ти ж боялася холоду, згадував, така вже мерзлячка, ти ж боялась всього на цім світі, напускною бравадою зрідка від того страху боронячись; графине моя ти уявна, з кривди людської вигадана, босоніжко з великого шляху, яку підкидали ногами й цькували усі, кому лиш не лінь; дзуськи тепер хто поспіє з тебе познущатися. Ми останнього разу все загадували, як майнемо на Фіджі чи оті острови Галапагоські, омріяні та не знані навіть, в якому шукати їх боці...

Він тримав Орісину руку своєю лівою, а в правій руці була рушниця, вперта прикладом у плече; він недавно її купив, хотів стати звичайним мисливцем, а не оцим... Денис відчував, як тихо втікає тепло з Орісиних пальців: їх він тепер ніколи не випустить і не віддасть нікому. Бо ще треба разом майнути на ті далекі острови – Денис навіть знайшов їх у «Вікіпедії», архіпелаг, що загубився генген в океані Тихому, з вулканічними невеличкими

ми острівцями та намітою територією. Там тепло, напевне, і він відігріє тоді ці руки тендітні, що на очах вихолоджуються. Ще взявся він пальці Орісині тулити до своєї щоки, спинити силячись холод безжальний, наче колись Варяг отой біля складу, в намерзле небо нічне безпомічно виючи, так хотів і не знав, як відігріти хоч трішки незрушну вже Бету. Яка печаль, – промайнула Денисові думка, – що так багато непідвладно людині, бо всього лиш людина вона...

Денис байдуже дивився, як спинились позаду джипа два автозаки і вистрибували з них чорні фігури у чорних масках, як вервечкою, пригинаючись, побігли вони в різні боки, оточуючи його; поспішати йому тепер нікуди, він дочекався від них першого пострілу і відразу ж навмання їм відповів.

Не було в нього жаху, якого недавно ще міг би очікувати, хіба жаль трішки набіг, що всміхнулось йому те непідробне й незвідане досі, яке виглядав усе життя та розминутись остерігався. І ось прийшло нарешті воно, те єдине, що з прісного сірого світу творить отой барвистий, дзвінкий і радісний світ; те єдине, що з дикого звіра ікластого робить людину і тим же різнить її від ікластого... Прийшло в мить останню, особливо якимось щемливо всміхнулося, зовсім так, як тоді, в час буслиного танцю, всміхалась Оріся, коли травинкою він лоскотав її уста жартома.

Все частіше почали стрекотати автоматні черги, і він не мовчав, аж доки не зблиснув зловісний сонячний зайчик: щось знайоме було в тому зблиско-

ві, схожому на полиск дбайливо вигостреного леза сокири катівської, що рвучко злетіла над головою з таким самим знайомим обличчям. Та раптом по тому сяйнуло все навкруги, сім сонць водночас на небі зійшло, і не було більше темряви, зла та облуди, світ обновився, чистим ставав і нелукавим...

За руки тримаючись із Орісею, бігли вони, весело сміючись, берегом острова Галапагоського, добродушне сонце яскраво світило, голосно плюскаючись, високо з води вистрибували грайливі дельфіни, вітаючи їх, і тепла хвиля зеленкувата безмежного океану покійно лягала та лащилась біля ніг.

ПІСЛЯСЛОВО

ЧИ МОЖНА ОСЯГНУТИ СУПЕРЕЧЛИВИЙ, НЕРОЗУМНО ВЛАШТОВАНИЙ СВІТ?

...Історичний шлях національної спільноти великою мірою визначається вибором героїв. Вважаю за промовистий той факт, що у нас діячам типу Івана Мазепи віддають перевагу перед такими, як Данило Братковський, – останні з їхньою моральною цілісністю та безкомпромісністю, на жаль, лишаються мало відомими, якщо не приреченими на забуття. Це не просто глибоко несправедливо, а й небезпечно для майбутнього нашого суспільства. Необхідно подбати про вшанування світлої пам'яті Данила Братковського та всіляку популяризацію його життя й творчості.

Олена Компан, доктор історичних наук,
дослідниця життя і творчості

Данила Братковського

Своєрідним популяризатором життя і творчості Данила Братковського став відомий український письменник Іван Корсак. Він знаний нам цілою низкою таких художньо-історичних романів, як «Гетьманич Орлик» (2006), «Тиха правда Модеста Левицького» (2009), «Таємниця святого Арсенія» (2008), «Капелан Армії УНР» (2009), «Отаман Чайка» (2010), «Діти Яфета» (2010), «Корона Юрія» (2011), «Завойовник Європи» (2011), «Немиричів Ключ» (2012) тощо. У них він мистецьки відтворив мало відомі загалу події української іс-

торії. Читач їх ковтає відразу, без отих «прочитаю пізніше», «погортаю потім», «колись перегляну».

У новій книзі автор дещо зраджує традиції свого романописання: у творі поряд із тривіковою історією, з її історичними дійовими особами ми стикаємося із сучасною Україною, з великими справами маленьких людей маленького містечка. Відразу скажу: чергова книга письменника має захоплюючий, динамічний сюжет. У ній на тлі історичних подій розгортається сучасний детектив. Роман легко читається, читається на одному подиху, бо його мова насичена оригінальними порівняннями, авторськими метафорами, епітетами, пересипана народними приказками і прислів'ями. Запропоновані дві сюжетні лінії доповнюють одна одну, змушують задуматися над вічним: «У чому сенс людського буття, чим ми є у цьому світі?»

У романі фігурує велика когорта персонажів. Автор вводить на сторінки книги, окрім сучасників, багато історичних постатей – тих, хто був на верхніх щаблях тогочасного світського політикуму – українських гетьманів Івана Мазепу, Івана Виговського, наказного гетьмана Самуся, російського царя Петра I, королів Швеції Карла XII і Речі Посполитої Сигизмунда III Вази, багатьох церковних і релігійних діячів – Іпатія Потія, Йоасафата Кунцевича. Але найбільш цікавими для нас є ті персонажі, яких першорядними в історії назвати важко. Таким насамперед виступає Данило Братковський, ім'я якого несправедливо довгий час перебувало у забутті. Майже два століття про нього ніхто не згадував. Із забуття нам його повер-

нули Михайло Драгоманов та Володимир Антонович. Останній у 1865 році опублікував у журналі «Киевлянин» (№№ 91,92) велику статтю «Даниил Братковский (1697–1702)». Але в радянські часи про нього знову «забувають» – більшовикам потрібні були інші герої. І лише в часи горбачовської перебудови ім'я великого українця повернув відомий літературознавець Валерій Шевчук: у статті «Діамант у попелі» привернув увагу українства до героїзму та творчості луцького шляхтича. Зі здобуттям незалежності, на початку бурхливих 1990-х, одну з вулиць його рідного Луцька перейменували на його честь. Але сталося найважливіше – у 2004 році завдяки старанням голови Луцького Хрестовоздвиженського братства Андрія Первозваного Андрія Бондарчука вийшло фототипічне видання головної книги Д. Братковського – «Світ, по частинах розглянутий» разом із поміщеними у ній джерелами та науковими студіями.

Іван Корсак досить своєрідно вводить до свого роману постать Данила Братковського – одного із найяскравіших діячів доби пізнього Відродження. Будівельники, ремонтуючи старий склад підприємця Дениса Поліщука, знаходять «жбан, воском ретельно залитий, з чого неабияку всі мали потіху». Проте, знявши віск, не побачили там ні срібла-злата, ні пригорців діамантів. Натомість вийняли чималий жмут паперу, зжовтілого і цвілого по краях. То був лист поета і братчика Хрестовоздвиженського братства Данила Братковського до свого приятеля. Лист, написаний польською мовою, доручили перекласти місцевому історику.

Перекладені сторінки підприємець Денис Григорович читає з великою цікавістю: «вчитуючись у рядки, поринаючи в текст, Денис забувався цілком, блякла і згодом згасала сьогоднішня суєта, мнимі і дійсні загрози; він переносився в три століття назад, над ним світило тамтешнє сонце, чулася тодішня говірка, а перипетії життєві складалися не менш приперченими, аніж сьогодні...»

То ж хто такий Данило Братковський? Про його діяльність збереглися доволі скупі відомості. Олена Компан, доктор історичних наук, дослідниця життя і творчості поета, справедливо відзначила: «щоб всеосяжно оцінити подвиг Братковського, потрібно знати, як мало людей його походження залишалося в той час із народом і захищало його інтереси...»

Данило Братковський – родовитий український шляхтич, мав високий соціальний статус. Він перебував у чині брацлавського підстоля, яким 1669 р. його удостоїв король Михайло I Корибут Вишневецький, у земському званні венденського підчашого з 1668 р., мав заслуги в дипломатичній царині, зокрема брав активну участь у підготовці Андрусівської угоди. У 1667–1669 рр. перебував у Москві на посаді секретаря посольства короля Яна II Казимира.

Рід Братковських був тісно пов'язаний із Луцьким православним братством. Прадід Данила Богдан обстоював інтереси цього братства ще 1619 р., батько, теж Богдан, був у 1675–1677 рр. його старостою. Самого ж Данила Луцьке братство разом із 33 депутатами восени 1679 р. відрядило у Варшаву

до короля з протестом проти релігійних утисків і об'єднання з уніатами. У своїх соціальних ідеалах він далеко випередив час, в якому жив, виступив проти старого, що доживав свій вік, соціально-політичного порядку. Братковський прагне «просвітити людей... цивілізувати дику країну». Устами підприємця Дениса автор роману стверджує, що «цей поет, козак і шляхтич на добрих півстоліття йшов попереду з тими ідеями, які знаменитими на віки зроблять Дідро чи Вольтера, був безперечним їхнім предтечею».

У романі Іван Корсак створив унікальний духовний образ української людини доби пізнього Відродження, яка вимушена була жити серед магнатсько-шляхетської верхівки Речі Посполитої, бути до неї в опозиції і, врешті-решт, виступити проти цієї несправедливої, облудної і жорстокої системи. Він боровся проти суспільного ладу та самої влади, як низової, так і найвищої, Речі Посполитої. Данило Братковський особливо не зважав, поляк чи українець, католик чи уніат, православний той чи інший шляхтич, священик, суддя, посол до сейму – він таврував моральну ницість, сваволю, хабарництво, продажність тогочасних магнатів. Він не сприймав аморальної поведінки «вельможних панів» – пиятик, свавілля, зневаги до бідних, бундючності, підлабузництва, брехні та підступності... Особливо його непокоїли несправедливі гоніння і переслідування православних. Данило не просто переживав ці всі біди й напасті, а намагався якимось чином зарадити лихові, висилаючи до Варшави різного роду апеляції, бо ж сподівався

миром і злагодою втихомирити збурений несправедливістю гнів зневажених у своїх соціальних, національних і релігійних правах волинян.

Відчуваючи в собі поетичний дар, Данило Братковський пробував досягнути суперечливий, нерозумно влаштований світ, розіклавши його по частинах і розглядаючи кожну з них мудрим, часто іронічним, саркастичним оком. «Мінливість світу не зрозуміти», – стверджує поет, бо «усьому приходить кінець», але хоч яким би був цей світ недосконалим, трагічним, облудним, все ж таки він дивовижний, привабливий і жаданий. Трагедію цього мінливого світу людина повинна пізнати, усвідомити і внутрішньо пережити.

Іван Корсак у новій книзі особливо широко розгортає тему моральних цінностей. Читач, постійно перебуваючи в напрузі закрученим сюжетом, має можливість порівняти життя тристолітньої давнини із сучасністю. В романі йде постійна боротьба добра зі злом. Носіями зла як тоді, так і тепер є особи, наділені владою, ті, хто має за народні гроші служити цьому народові. Але ні. Добравшись до «тлустих корит», бюрократи сповна користаються своїм становищем, стають не захисниками народними, а народними кровопивцями, хабарниками, корупціонерами.

Чи змінилося єство людини за цей час, чи стало воно іншим – лагіднішим, добрішим, справедливішим? Мабуть, ні. Прикладом цьому є колоритно змальований голова райадміністрації Авенір Баксютенко, прозваний Баксом, для якого корупція та хабарництво – благо. «І хай там, хто полюбляє

художній свист, надалі у словесах вправляється: корупція, корупція... – розмірковує районний чиновник. – Тільки сліпий блага сього неodobачить, найталановитішого винаходу людства», а «лапувка – прогресу верхівок».

Таким несправедливим порядком завжди знайдуться опоненти. Наприкінці XVII – на початку XVIII століть ним став Данило Братковський, який нещадно таврував моральну ницість, сваволю, хабарництво, продажність тогочасних магнатів. Наростання духовних, релігійних, громадських і соціальних проблем поглиблювало внутрішній драматизм долі Братковського, посилювало в ньому відчуття трагічного завершення конфлікту між його поглядами і діями та цим недосконалим оточуючим світом. На початку XXI століття проти таких самих суспільних пороків повстає герой роману, зневажений, принижений важкими обставинами земного життя, позбавлений надії віднайти справедливість і допомогу. Він один кидається у двобій із чималенькою зграєю «гончаків контролюючих та перевіряючих». У цій соціальній безвиході нічого іншого не лишається підприємцеві, як кинути виклик долі, самій системі побудови світу, в основі якої закладена фаталістична приреченість на несправедливість і безкінечні страждання. У цьому двобої він гине, але залишається непереможеним.

Триста років тому Братковському судилося жити в «лихі часи», але прагнув він утвердити благородний ідеал: «В свободі жити, тримати мир злотий». Щедро обдарований поетичним, органі-

заторським і ораторським хистом, Братковський, за визначенням козацького літописця Самійла Величка, «чоловік учений, поет відмінний, святого благочестя нерушимий блюститель», позичивши гроші, видав у 1697 р. в найпрестижнішому краківському видавництві Франтішка Цезарія-молодшого велику збірку сатиричних поезій під назвою «Світ, розглянутий по частинах». Як тоді було узвичаєно, автор присвятив свою книгу «Найяснішому і непереможному Августові II, з Божої ласки королеві польському...», можливо, певною мірою поділяючи ілюзії щодо доброчесності верховного правителя, який не відає, що іноді робиться в його державі. Наш земляк, історик В'ячеслав Липинський (до речі, Іван Корсак уже видав історичний роман про нього під назвою «Діти Яфета») звернув увагу на те, що ця «посвята зовсім розминається із змістом книжки. У тих коротеньких віршах, що з них вона складається, яскраво змальоване сучасне автору життя, а на тому тлі виразно бачимо його думки, його світогляд». У них український шляхтич поєднав бароковий гуманістичний стиль із сатиричним осмисленням реальності. Це гостра, їдка й дошкульна сатира на тогочасні порядки, на поведінку можновладців, нещадна критика шляхетського устрою Речі Посполитої. Будучи людиною винятково гострого морального і соціального чуття, Братковський нещадно таврує зарозумілість, пиху, зневагу шляхти до простолюду, сваволю парламентарів сеймів, продажність урядовців. Поет сподівається привернути увагу громадськості до невимовно тяжкого становища поневоленого

українського селянства, «хлопа», намагається збудити совість сильних світу цього.

Зневірившись у мирних, легальних методах боротьби за загальнолюдські ідеали братства і рівності, Братковський приєднався до повстання під проводом Семена Палія, став одним із його ідеологів і натхненників. Видатний український історик Іван Крип'якевич в ілюстрованому політично-господарському часописі «Новий час» ще у 1924 році писав: «Повстанцям віддав Братковський великі прислуги. Він як людина письменна помагав їм укладати зазиви і маніфести до народу і він своїм прикладом зумів притягнути до війська своїх знайомих шляхтичів, що немало допомогли козакам у боротьбі як досвідні старшини. Але Братковський хотів ще більше прислужитися українській справі. Він бажав поширити повстання далеко на захід, в ті сторони Волині, де ще були польські війська. І так він скинув шляхетське убрання, передягнувся в просту селянську одержу і тайком пішов між ворожі сили. Але не повелось йому зайти далеко – польські стежі зловили його та знайшли при ньому відозви та листи до повстанців».

Автор роману крізь призму детективних перепетій змушує своїх героїв задуматися над схожістю обставин, в які вони потрапляють і які судилося пережити в ті далекі роки Данилу Братковському. Як тоді, так і тепер кожна людина має якісь варіанти вибору. Шляхтич Братковський вибір свій зробив на користь гнобленого українського православногo люду. Його єство постало проти несправедливості. Легальний шлях боротьби не змінив

ситуації. Зрозумівши це, вибрав інше – збройний опір. Данило як людина вчена написав бунтарську відозву до шляхти, до всіх православних України. Прочитавши її, Семен Палій нібито мовив: «І слово воює тепер. Для ляхів страшніше мушкетів ці твої рядки...»

За бунтарські дії Братковський опинився перед військовим судом у Луцьку. Він сміливо зізнався, що справді належав до повстання. Але суд бажав дізнатися ще щось більше і наказав віддати його на муки. Бранець міг зберегти собі життя ціною зради – каштелян Ледуховський пропонував йому своєрідний «хабар» у вигляді життя за те, щоб покаявся у «злочинах», зрікся переконань і прийняв уніатство. Гарантувалося зберегти не лише життя і свободу, а й усі права. Великий бунтар, повстанець зробив моральний вибір. Розумів, що конфлікт між його уявленнями про справедливість і звичаями, що побутували, інакше завершитися не міг.

Пробував він досягнути так несправедливо влаштований світ, розкладаючи його «на частини». При цьому відштовхувався від філософської концепції, що «всьому приходить кінець», а людське життя занадто коротке, щоб зрозуміти мінливість цього «предивного» світу, який «ганить добрих», а «злих похваляє». В складеному у в'язниці «тестаменті» – заповіті, документі вражаючої сили людського духу й гуманізму, Братковський заповідав «синам і дочкам моїм», щоби «вони держалися тої віри, за яку я вмираю».

За вироком польського військового суду понад три століття тому, 26 листопада 1702 р., Дани-

ло Братковський «посеред ринку луцького, через ката на сім разів мордерсько зістав стятий». Мученицька смерть Братковського є яскравим свідченням сили духу звияжця і його вірності своїм переконанням. У вірші «Піднось свою душу душі на користь», маючи на увазі душу народну, поет і борець за правду писав: «За мучених я сам мучитися мушу». Його пророцтво збулося сповна. Ця явна несправедливість щодо однієї з найяскравіших постатей доби пізнього Відродження спонукає до роздумів про правильність вибору моральних критеріїв оцінки історичних діячів... Ми не маємо портрета Братковського, мало можемо говорити про його особисте життя, але твердо знаємо, що у своїх поглядах він далеко випередив час і став нашим моральним авторитетом.

Утім, соціальні проблеми, які так тяжко вражали поета, не розв'язані й до сьогодні. Відповідальність за недосконалість людського суспільства Данило Братковський покладав на кожного – ніхто, на його думку, не повинен лишатися осторонь боротьби зі злом...

Між подіями, які письменник висвітлює у цій книзі, ціла епоха – понад три століття. Герої-сучасники роману постійно в роздумах, міркуваннях, вони порівнюють не лише епохи, а й сутність людського буття, тому цей твір є своєрідним психоаналізом як окремо взятого індивіда, так і суспільства в цілому. Один із головних персонажів твору підприємець Денис Григорович, читаючи сторінки перекладеного листа Братковського, роздумує: «бо ж не змінилася людина ні за століття, ані за

тисячоліття... Хіба... вже перестали за хабар продавати душі, як узвичаїли те тепер, чи гріха убоялися тим займатися генделем: хіба, йому думалося, досконаліші вибори по віках, відколи в сенат, підкупивши оберемок сенаторів, Калігула вводив коня, хіба нинішні вибори чим відрізняються – та ж нічим, отака собі карикатура, доволі зла, ще й олівцем невинним мальована». Своєрідний «родовід» хабара як ганебного явища відстежується й аналізується в книзі впродовж віків.

Без гідності й віри щастя не стане... Вовік нерозгаданим лишиться Промисел, нащо Всевишній створив людину, але сама собі людина звіт має скласти: навіщо живе?

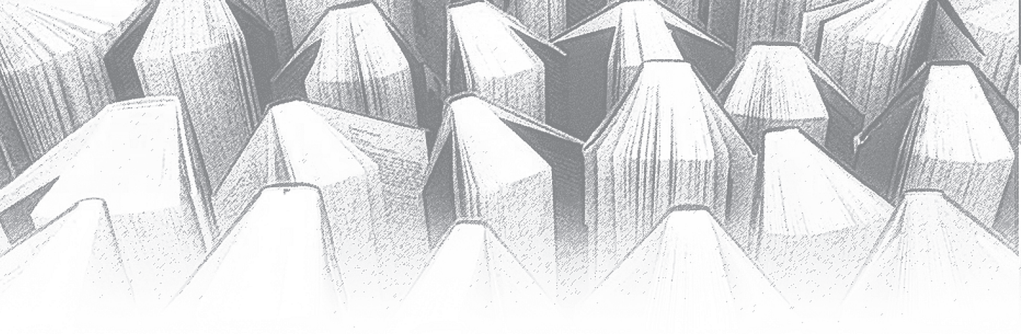
Роман Івана Кюксака – данина історичній правді, цінна лепта в скарбницю духовного відродження України. Без подвигу Данила Братковського нам важко розібратися в реаліях сучасної України, зрозуміти, чому й нині ми залишаємося на маргіналі європейської і світової політики.

Микола КУЧЕРЕПА,
*професор Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки*

ЗМІСТ

Мисливці за маревом. *Роман* 3

Микола Кучерепа. Чи можна досягнути суперечливий,
нерозумно влаштований світ? *Післяслово* 255

ВИДАВНИЦТВО «ЯРОСЛАВІВ ВАЛ»

yar_val@ukr.net
www.yarval.org.ua

КНИГИ ЗАМОВЛЯЙТЕ:

Київ

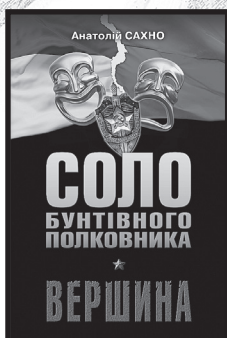
01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 21-Є,
оф.57. Тел.: 234-15-24
e-mail: yar_val@ukr.net,
www: yarval.org.ua

Львів

79035, м. Львів, вул. Бузкова, 2.
Тел.: 245-00-64, 240-52-77
e-mail: knigi@lviv.farlep.net

Луцьк

43023, м. Луцьк, вул. Конякіна, 18 В
Редакція газети «Сім'я і Дім. Народна трибуна»
Тел/факс: (0332) 784-623

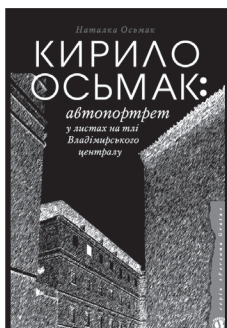

Анатолій САХНО, «Соло бунтівного полковника. Вершина». Роман у трьох книгах, 2014

Цей роман справить ефект бомби: у ньому автор зриває маски з облич легковпізнаваних сильних світу цього і водночас втаємничує читача в секрети спецслужб, які сумлінно обслуговують мафіозно-олігархічні клани.

Це роман-смерч. З роману б'є несамовита енергія зла й підлості, він перейнятий катастрофальними передчуттями. Але в ньому й тонко жебонить надія, що людина вистоїть проти всіх нелюдських спокус і випробувань, якщо...

Автор роману – колишній полковник спецслужб, який добре знає те, про що пише.

Наталка ОСЬМАК, «Кирило Осьмак: автопортрет у листах на тлі Владімирського централу». Біографічні нариси, 2014

Кирило Осьмак (1890–1960) – Президент Української Головної Визвольної Ради (УГВР), знакова постать у нашій новітній історії, хоч і недостатньо znana серед українського загалу. Лише після здобуття незалежності завдяки доступу до табуованої, спалюваної інформації його ім'я посіло гідне місце у свідомості сучасного українця. Як видатного діяча, гідного репрезентанта активного українства, здатного і готового в умовах несвободи чинити опір колоніальному тискові й гнітові тоталітаризму.

Василь СЛАПЧУК, «Книга забуття». Роман, 2013

Василь Слпчук – це не тільки унікальна людська доля.

Василь Слпчук – один із найталановитіших письменників свого покоління. Біографія ліричного героя – Афганістан і болісна втрата ілюзій. Історія нашого сучасника немислима без цього героя.

Василь Слпчук – письменник для розумного читача. Для читача з філологічною культурою. Для того, хто може насолоджуватися пастельним, стилістично вигадливим письмом. Хто відкритий для оригінальної авторської філософії.

Літературно-художнє видання

Іван КОРСАК

МИСЛИВЦІ ЗА МАРЕВОМ

Роман

Художній редактор
Сергій Тарасенко

Комп'ютерна верстка
Олександр Овсянніков

Коректор
Оксана Левчун

Випусковий редактор
Павло Щириця

Підписано до друку 28.02.2014
Формат 84х108 1/32. Ум. друк. арк. 8,5
Папір офсетний. Замовлення № 104

ТОВ «Видавниче підприємство»
«Ярославів Вал»

Адреса: 01034, Україна, м. Київ,
вул. Ярославів Вал, 21-Є
тел. (044) 234-15-24;
e-mail: yar_val@ukr.net

Свідоцтво про внесення
до державного реєстру
суб'єкта видавничої справи:
ДК № 2971 від 12.09.2007р.

Віддруковано:
ТОВ «Друкарня Рута»
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
Свідоцтво ДК №4060 від 29.04.2011 р.
тел. (03849) 4-22-50;
drukruta@ukr.net